TOKAJ ÉS HEGYALJA

V.

TANULMÁNYOK
TOKAJ-HEGYALJA
MÚLTJÁBÓL
V.

A pácini, a sátoraljaújhelyi, a szerencsi és a tokaji múzeumok
baráti köreinek kiadványa

TOKAJ ÉS HEGYALJA

V.

Az 1990. szeptember 21-én rendezett tudományos tanácskozás
előadásai

Miskolc, 1991

Szerkesztette:

BENCSIK JÁNOS - SZAKÁL JENŐNÉ

Borítóterv:

KULCSÁR GÉZA

ISSN 0865-2252

Kiadja a Zempléni Múzeumok Baráti Köre
Felelős kiadó: DR. BENCSIK JÁNOS
Készült: a Tokaji Nyomdában

E L Ő S Z Ó

Tisztelt Érdeklődők!

Tokaj gazdag múltja, jeles termékének (a "tokaji Bornak") gazdaságtörténeti, kulturtörténeti históriája a mát is kötelezi. Azzal, hogy eredményes próbálkozás után (a helyi polgári iskola az 1930-as években) a település megszervezte (egy lelkes tanár, Pap Miklós jóvoltából) a TOKAJI MÚZEUMot (1962), megszületett a hagyományápolás, a múlt emlékei megmentésének intézményei kerete.

Ezzel szinte egy időben a feldolgozás is elkezdődött. Ez azonban hosszú, és igazában soha le nem zárható folyamat. Számos cikk, tanulmány született eddig is Tokaj és Hegyalja múltjáról. E munka áldozatvállalást követel mind a várostól, mind intézményeitől, mind az egyes embertől. E törekvések bölcsője a TOKAJI MÚZEUM, de rangos segítőtársakra lelt a Herman Ottó Múzeumban (Miskolc), a Kazinczy Ferenc Társaságban (Sátoraljaújhely), a Bessenyei György Tanárképző Főiskolában (Nyíregyháza). Nélkülük eredményeink sivárabbak lennének.

Minden ilyen - honismereti munka - tevékenység csúcsát a VÁROSTÖRTÉ-

TÉNETI MONOGRÁFIA jelentheti. Különösen igaz lehet ez Tokaj esetében. 1989-ben nem előzmények nélkül, a város vezető testülete határozatban rögzítette szándékát, nevezetesen, feldolgoztatja TOKAJ MÚLTJÁT. Történtek kísérletek is már erre, 1931-ben Mosolygó József fogta össze e munkákat, illetve a város 900 éves évfordulóján is történt egy kevéssé megalapozott kísérlet.

Az 1986-ban kezdett előkészítő megbeszélés nyomán főszerkesztőnek felkérte a város dr. Orosz István egyetemi tanárt (Debrecen, KLTE), aki mellesleg Mád szülötte, irányításával a munka beindult.

Ezzel párhuzamosan számos kutató látott hozzá Tokaj és Hegyalja tanulmányozásához. A több síkon beindult munkának az eredményeiből adtunk közre egy csokorra valót, hogy kérjük és biztassunk minden érdeklődőt: a munka érdemes figyelmükre, méltó támogatásukra.

Tokaj, 1991 márciusában

A Polgármester

BOROS LÁSZLÓ

Tokaj népességföldrajzának néhány sajátos vonása (1787-1990)

1. Célkitűzés

Az utóbbi évtizedekben gyakran hangzottak el Tokaj állandó és folyamatos fejlődéséről szóló megállapítások, kinyilatkoztatások. Ezen rövid tanulmány feladatul tűzte ki, hogy statisztikai adatok tükrében, az összehasonlítás módszerével tárja fel Tokaj népességmozgalmának alakulását, annak társadalmi-gazdasági mozgató erőit. Volt-e, van-e előrelépés, s az milyen mértékű? Hogyan állja Tokaj a vele korábban azonos sorból induló, nagyságrendben megegyező településekkel a versenyt? A reálisabb helyzetkép kialakítása érdekében összevetjük Tokaj népességszámának alakulását, nemcsak a hegyaljai falvak és városok, hanem néhány észak-alföldi város népességmozgalmával is.

2. Tokaj földrajzi helyzetéből fakadó erőforrások

A Tisza és a Bodrog találkozásánál fekvő várost az oklevelek 1074-ben említik először Hímesudvar néven. Bár ellenséges erők sokszor dúlták fel, számtalan természeti katasztrófa pusztította, a település 900 év után is fennáll, lakói újra és újra talpra tudtak állni.

A Tokajról szóló írások, tanulmányok majd mindegyike megemlíti, hogy a város kedvező földrajzi fekvésének köszönheti létét, s világhírnevét. Földrajzi elhelyezkedése számos szempontból valóban kedvezőnek mondható. A múlt századi folyószabályozásig vad, szeszélyes folyó hírében álló Tisza 15-20 kilométer széles árterülete itt 2,8 km-re szűkül le, így természetes, hogy az Erdélyből a Felvidéken át Lengyelországba vezető rendkívül fontos kereskedelmi útvonal évszázadokon keresztül itt haladt keresztül. Tokaj folyami átkelőhely volt, s egyben a máramarosi só és fa egyik fontos fogadó állomása. Harmadik fontos helyzeti energiája abból származott, hogy az Eperjes-tokaji-hegylánc peremén, az Alföld és a hegyvidék találkozásánál, azaz vásárvonalon feküdt. Ott, ahol a két elterülő gazdasági táj kicserélte termékeit.

A Tisza és mellékfolyói szabályozásának idején, s azt követően a fo-

lyami hajózás szerepe tovább növekedett: a folyók szabályozásához, utak, vasutak építéséhez követ (piroxéndacitot), az építkezésekhez fát szállítottak. Ugyanakkor jelentős mennyiségű mezőgazdasági termék (pl. gabonafélék) is vízi úton jutott el a termelőtől a feldolgozó helyekre (malmokba) és a fogyasztópiacokra.

Tokaj azonban mégsem ezen tényezők, hanem a szőlő-, bortermelése, s még inkább borkereskedelme tette világhírűvé. A világhírnév tartalmi jegyeit tehát elsősorban a szőlő- és borkultúrában kell keresnünk és megtalálnunk. A borból, borkereskedelemből származó bevételek természetesen hatással voltak a népesség, a település fejlődésére. Jelen dolgozatunk Tokaj népesség- és településföldrajzi változásait kívánja röviden felvázolni az 1700-as évek végétől napjainkig.

3. A népesség számának alakulása 1787-1990 között

A történelmi Magyarország, s ezen belül Tokajhegyalja és Tokaj lakossága a történelem során gyakran ingadozott. Okai között találjuk a régmúlt időkben a tatárjárást, a törökdúlást, a Rákóczi- és az 1848-1849-es forradalom- és szabadságharc eseményeit, járványos betegségeket, a német és szlovák betelepüléseket, majd a múlt század végén a filoxéravészt, a kivándorlásokat. Századunkban pedig a trianoni békeszerződés súlyos következményeit, 1944-ben a zsidó lakosság deportálását, a második világháború emberveszteségeit, majd a mezőgazdaság nagyüzemi átszervezéséből fakadó elvándorlást, valamint a Borsodi-ipari-tengely népességelszívó hatását. Kedvezőtlenül befolyásolta a térség népességszámának alakulását az országban felerősödött urbanizációs folyamat, amelyet Tokajhegyalja falusi népességének 1960 utáni folyamatos és számottevő csökkenése igazol. Az 1921-es településfejlesztési koncepció tovább fokozta a falusi térségek hátrányos helyzetét. Ma Tokajhegyalja népességföldrajzilag depressziós térség.

3.1. Az első hiteles és pontos adatok a népesség számára vonatkozóan 1787-ből valók, amikoris Tokaj mezővárosban 2542 lakost számoltak össze. Ez az akkori Hegyalja lakosságának (41 285 fő) 7,12%-át jelentette. Ez időtájt Tállya volt a mikrokörzet legnagyobb népességű települése (4 388 fő), megelőzve Sátoraljaújhelyt (4 023), Sárospatakot (3 752), Mádot (3 475), Tokajt (2 942), Tarcalt (2 756) és Abaújszántót (2 364).

1850-re Tokaj-Hegyalja lakossága közel 10 ezer (= 38 381) gyarapodott. Tokaj lakossága viszont 56-tal csökkent (= 2 886 fő). Részaránya Hegyalja lakosságától 5,62%-ra zsugorodott. A 12 mezőváros rangsorában Tokaj a gyors fejlődésnek indult Sátoraljaújhely (6 526 fő), Sárospatak (5 682), valamint a népességet vesztő Tállya (3 734) és Mád (3 154) mögött az ötödik helyen állt. Szembetűnő, hogy Szerencs 1 532 lakosával a szerény 10. helyen állt akkor.

Az 1870-ben végzett első országos népszámlálástól már folyamatosan és sokoldalúan nyomon követhető lakosság számának alakulása. 1870-ben Tokajhegyalja 28 településén (területe 732 km^2) 60 984 lakos élt (a pontosság kedvéért meg kell említenünk, hogy akkor Hegyaljához tartozott a trianoni békeszerződéssel Csehszlovákiához csatolt Kistoronya és Szőlőske is). Tokajban az első országos népszámlálás 5 012 lakost talált. Akkor Sátoraljaújhely (9 946 fő) és Sárospatak (7 770 fő) után Hegyalja harmadik legnépesebb települése.

A hegyaljai mikrokörzet lakossága 1941-ig változó ütemben növekedett (1. sz. táblázat). Tokaj esetében a századfordulóig igen lassú gyarapodás volt kimutatható (1900-ban 5 110 fő), majd két évtizedes lassú apadás (1910-ben 5 105, 1920-ban 5 073), amely a szőlőkultúra egyhelyben topogásával, az ipar fejlettlenségével volt magyarázható. Az ipari munkahelyek számának számottevő bővülése a századfordulón is gyors népességnövekedést eredményezett egyes települések esetében. Példa erre Szrencs, ahol a cukor- és csokoládégyár megépítése után a lakosság száma megháromszorozódott (1870-ben 1 829, 1900-ban 5 289, 1910-ben 6 122 fő).

1920 és 1941 között következett be Tokajban a legnagyobb népességnövekedés (1920-ban 5 073, 1930-ban 5 844, 1941-ben 5 903 fő). A 20 év alatti 14,1%-os (= 830 fő) népességgyarapodásnak számos mozgatórugója volt pl. a trianoni határok meghúzása után a Felvidékről, Erdélyből, Kárpátaljáról sokan települtek át a mai országterületre, így Hegyaljára is. Az 1929-1933 közötti válság utáni gazdasági fellendülés stb. Ezen hatások más hegyaljai településeken is érezhetőek voltak. Tarcalon 4,1%-kal, Sárospatakon 19,6%-kal, Szerencsen 23,2%-kal, Erdőbényén 23,3%-kal élt több lakos 1941-ben, mint 1920-ban. A trianoni békeszerződés után vonzáskörzetének jelentős hányadát elvesztő, perifériára került Sátoraljaújhely lakossága viszont 3 314 fővel (= 15,7%) csökkent.

A második világháború utáni első (1949-es) népszámlálás visszaesést mutatott egész Tokaj-Hegyalján, de 1960-ban már a valaha is élt legnagyobb népességszámot mutatták a statisztikák (92 353 fő). 1870 és 1960 között a 28 hegyaljai település közül 26 lakossága növekedett, s csupán

Mád és Erdőhorváti nem érte el a 90 évvel korábbi szintet (1. sz. táblázat). 1960-tól rendkívül kedvezőtlen demográfiai folyamatok kezdődtek el. A demográfiai erózió eredményeként 1990-ben több mint kilencezerrel kevesebb lakos élt a mikrokörzetben, mint 1960-ban. Az utóbbi 30 év alatt Tokaj lakossága 1,0%-kal (= 52 fő), Mádé 21,9%-kal, Abaújszántóé 29,8%-kal, Bodrogkeresztúré 33,29%-kal, Erdőhorvátié 44,4%-kal, Erdőbényeé 46,7%-kal, Sárazsadányé 54,9%-kal csökkent.

1990-ben Tokaj lakónépessége csupán 359 fővel volt több, mint 1870-ben, az állandó népessége viszont (4 696) 316-tal elmarad a 120 évvel korábbi lélekszámtól. A lakosság számát tekintve tehát legjobb esetben is csak stagnálásról, egyhelyben topogásról beszélhetünk, fejlődésről nem. Ezzel szemben 1870- és 1990 között Szerencs lakossága 1829-ről 10 250-re, Sárospataké 7 770-ról 15 062-re, Sátoraljaújhelyé 9 946-ról 19 106-ra, Encsé 772-ről 6 550-re, Leninvárosé (Tiszaszederkény) 1 327-ről 18 696-ra, a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Vásárosnaményé 3 577-ről 9 101-re. Kisvárdáé 4 703-ról 18 293-ra növekedett (1. táblázat, 1. ábra).

3. Népmozgalom 1980-1990 között

3.2. Természetes szaporodás. A természetes szaporodás ugyancsak kedvezőtlenül alakult hazánkban, s ezen belül Tokaj-Hegyalján is. 1980-as és 1990 között 140 980 fővel kevesebben születtek, mint ahányan meghaltak. A természetes fogyás országos szinten - 1,3%. Természetes fogyásról kell beszélnünk pl. Tarcal (-1,5%), Olaszliszka (-3,5%), Erdőhorváti (-5,1%), Erdőbénye (-7,9%), Bodrogkeresztúr (-8,2%), Sárospatak (-0,5%) és Tokaj (-13,8%) esetében. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a természetes fogyás tíz év alatt -7,0%. Tokajban katasztrófális, közel duplája. Értéke csupán néhány kedvezőtlen termőhelyi adottságú bodrogközi, vagy csereháti faluban rosszabb.

Nagyon tanulságos a 15 éves és idősebb házas nők élveszületett gyermekeinek településenkénti vizsgálata. 1970 és 1980 között Tokajban 1 200 szülőképes nőnek 2 397 gyermeke született (ugyanezen időszakban Szerencsen 5 048, Sárospatakon 4 809, Sátoraljaújhelyen 5 945 gyermek látta meg a napvilágot). A 100 nőre jutó gyermekek száma falvakban magasabb (pl. Mádon 238, Bodrogolaszban 249, Abaújszántón 257), a városokban alacsonyabb (Tokajban 200, Szerencsen 192, Sárospatakon 182, Sátoraljaújhelyen 163). Tokajban a szülőképes nők 10,2%-ának nincs egyetlen gyermeke sem. 25,3%-a egy; 41,8%-a kettő; 11,8%-a három; 5,6%-a négy; 2,6%-a öt; 2,5%-a hat gyermeknek adott életet. 1980-ban Tokajban az élveszületések aránya 12,6%, a halálozásoké 21,2% volt. Az előbbi alacsony, az utóbbi magasnak mondható.

3.3. A legtöbb hegyaljai, bodrog- és taktaközi település vándorlási különbözete negatív előjelű (2. táblázat, 2. ábra). Ami az erőteljes elvándorlásra utal. Oka: a megfelelő munkahelyek hiánya, a rossz infrastruktúra, ellátási gondok, alacsony kereseti lehetőség, kulturális és szórakozási igények kielégítetlensége stb. Meglepő módon azonban nemcsak a falvak vándorlási különbözete negatív, hanem a négy város közül Sárospataké (-1,2%), = - 184 fő) és Sátoraljaújhelyé is (- 10,0% = - 2 085 fő). E téren Tokaj helyzete kedvezőnek mondható, mert több a beköltöző, mint az elvándorló (+ 652 fő). A vándorlási különbözete 11,9%, amely egyedülálló a zempléni, bodrog- és taktaközi tájakon (2. sz. táblázat, 3. ábra). A pozitív vándorlási különbözetnek köszönhető, hogy a város lakosságának száma nem csökkent katasztrófális mértékben. Úgy tűnik e téren Tokaj némi vonzerőt jelent a még nála is rosszabb élet- és munkafeltételeket kínáló taktaközi települések lakói számára.

3.4. A természetes szaporodás és vándorlási különbözet alapján kapjuk meg a tényleges szaporodást, ill. fogyást. Ennek értéke Tokajban - 106 fő (= - 1,9%). Tokajhegyalján Szerencs (+ 1,5%) és Vámosújfalu (+ 0,6%) kivételével tényleges fogyásról kell beszélni (pl. Sárospatak - 1,7%, Sátoraljaújhely - 8,7%), Bodrogkeresztúr - 13,9%, Mád - 15,8%, Bodrogolaszi - 22,0%, Sárazsadány - 26,6%). Hasonlóan kedvezőtlen a helyzet a Taktaközben (pl. Tiszaladány - 10,2%, Tiszatardos - 22,4%) és a Bodrogközben is (pl. Viss - 24,5%, Zalkod - 29,7%). A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei átlag - 5,9%. Tokaj esetében tehát mérsékelt tényleges fogyásról beszélhetünk.

3.5. A népesség nemek és korcsoportonkénti összetételére az anyag összeállításakor még nem álltak rendelkezésre 1990-as adatok. 1980-ban Tokajban 2 447 férfit és 3 030 nőt írtak össze. Az 1 000 férfira jutó nők száma rendkívül magas: 1 238. Összehasonlításképpen ez az arány Sárospatakon 1 123, Olaszliszkán 1 089, Szerencsen 1 078, Abaújszántó 1 069. A népesség főbb korcsoportonkénti megoszlása (3. sz. táblázat) azt mutatja, hogy Tokaj lakosságának 23,5%-a 15 évesnél fiatalabb, 37,5%-a 15-39, 21,4%-a 40-59 év közötti, s 17,6%-a 60 évnél idősebb. Ez az arány elfo-

gadhatónak mondható.

1980-ban a felnőtt nők 26,2%-a (= 621 fő) hajadon, 507%-a (= 1 200 fő) házas, 18,7%-a (= 442 fő) özvegy és 4,4%-a (= 102 fő) elvált volt. A felnőtt férfi lakosság (1 813 fő) 27,0%-a (= 489 fő) nőtlen, 50,7%-a (= 1 187 fő) házas, 4,3%-a (= 79 fő) özvegy és 3,2%-a (= 58 fő) volt elvált (3. sz. táblázat).

4. A lakosság foglalkozás szerinti összetétele

Egy ország vagy adott térség társadalmi-gazdasági színvonalát meglehetősen jól tükrözi az ott élő lakosság foglalkozási összetétele. Századunk egyik fő jellemvonása az urbanizációs folyamat, a falvak lakosságának, a mezőgazdaságból élők számának gyors csökkenése. Hazánk, s ezen belül a Hegyalja jelentősen elmarad a világszínvonaltól: még mindig magas a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma, s alacsony a nem anyagi ágazatban dolgozók aránya (4. sz. táblázat, 4. ábra).

1980-as adatok szerint Tokajhegyalján egy-két települést leszámítva alacsony az iparban foglalkoztatottak aránya. Csupán Mádon (35,4%), Rátkán (39,3%), Sátoraljaújhelyen (39,8%) és Szerencsen (47,5%) számottevő. Tokajban jelentősebb ipari munkahely hiányában alacsony az iparban foglalkoztatottak aránya, mindössze 22,2%. Tokajhegyalján magas a mező- és erdőgazdaságból élők aránya, amely a táj bizonyos fokú fejlettlenségére utal (Abaújszántó 34,0%, Rátka 36,4%, Mád 38,9%, Olaszliszka 45,9%, Monok 50,7%). Még a városokban is kedvezőtlen az arány: Szerencs 11,8%, Tokaj 14,1%, Sárospatak 22,5%.

Az egykori híres és jelentős kereskedelem létére utal, hogy a nagyobb településeken a kereskedelemben dolgozók aránya 5-8% között mozog. Legmagasabb Tokajban (9,0%), Abaújszántón 8,2%, Sárospatakon 7,7%, Sátoraljaújhelyen 7,6%, Szerencsen 6,0%.

A tercier szektorban foglalkoztatottak aránya még a nagyobb helyeken is messze elmarad az európai átlagtól, a falvakban pedig rendkívül alacsony. Tokajban hegyaljai viszonylatban elfogadható a kép (a lakosság 27,5%-a tevékenykedik a nem anyagi ágazatban). Sátoraljaújhely (27,9%) után a második helyen áll, megelőzve a népesebb Sárospatakot (21,8%) és Szerencset (17,8%).

5. A lakosság iskolai végzettsége nem túlzottan kedvező, nem éri el a városi színvonalat. 1980-ban az aktív keresők 5,3%-a hat osztálynál kevesebb iskolai végzettséggel rendelkezett. Ebbe az alacsony képzettségű kategóriába Szerencsen az aktív keresők 3,3%-a, Sárospatakon 3,6%-a, Sátoraljaújhelyen 2,9%-a tartozik csupán. Az általános iskola nyolc osztályát a tokaji aktív keresők 36,8%-a végezte el (ez az arány Sátoraljaújhelyen 34,0%, Sárospatakon 35,2%, Szerencsen 37,8%, Abaújszántón 40,6%, a Szabolcs megyei Tiszalökön 31,2%, Vásárosnaményban 30,8%).

Tokaj aktív lakosságának 19,7%-a rendelkezik középiskolai végzettséggel (Szerencsen 26,0%, Sárospatakon 18,2%, Sátoraljaújhelyen 27,9%, Abaújszántón 15,7%, Bodrogkeresztúron 15,3%, Erdőbényén 12,1%, a bodrogközi Zalkodon 3,5%).

A felsőfokú végzettségűek aránya Tokajban 6,9%, Szerencsen 7,1%, Sárospatakon 9,0%, Sátoraljaújhelyen 8,7%, Abaújszántón 5,5%, Mádon 3,4%. Tarcalon 3,8%, Bodrogkeresztúron 3,5%, Erdőbényén 2,9%, Bodrogolasziban 3,6%. Tiszaladányon 3,5%, Zalkodon 0,4%, Tiszalökön 4,8%, Kisvárdán 8,6%.

Az adatok azt mutatják, hogy Tokaj lakosságának közép- és felsőfokú végzettségi szintje elmarad a környező városoké mögött, de jelentősen meghaladja a falvak értékét.

A természetföldrajzi adottságokból következik (a hegy, valamint a két folyó határt szab a terjeszkedésnek), hogy a város népsűrűsége viszonylag magas (193,8 fő/km^2), bár e tekintetben is elmarad Sátoraljaújhely (345,4 fő/km^2), Szerencs (352,6 fő/km^2), Kisvárda (497,3 fő/km^2) mögött, de megelőzi pl. Sátoraljaújhelyt, Encset és Kisvárdát (5. táblázat).

Tokajban a külterületen élők száma elenyésző, 1980-ban mindössze 30 fő volt.

A lakosság életkörülményei

A lakosság életkörülményeit számos tényező, így többek között a munka- és kereseti lehetőség, a lakás, annak felszereltsége, kulturális-, egészségügyi-, kiskereskedelmi ellátottság stb. határozza meg. Terjedelmi okok miatt csak érintőlegesen teszünk említést ezen területekről.

Tokajban a munkavállalási lehetőség szerény keretek között mozog. Bár bővítésére történtek lépések, valójában a munkahelyek száma mintegy 10-15%-kal csökkent. Különösen a Vízügyi Igazgatóságnál szembetűnő a foglalkoztatottak számának csökkenése. A falusi szintnél magasabb, a városit viszont nem éri el a kvalifikált munkahelyek száma.

A munkabérek, a jövedelmek alakulásának országosan ismert törvény-

szerűsége, hogy a településhálózati hierarchia csúcsa felé haladva egyre magasabbak, míg a rangsorban alacsonyabb szinten állók esetében lényegesen szerényebbek. Ezen megállapítás alól Tokaj sem kivétel: a lakosság átlagos keresete alacsony. Ez az egyik mozgató rugója a fiatal munkaerő elvándorlásának.

Bár egészségügyi és kulturális téren érdemleges előrelépés következett be az utóbbi években, mégis alapvető hiányosságok is tapasztalhatók. Példaként elég, ha a kultúrház, színházi- és koncertterem hiányára utalunk. Hiányzik egy alkotó értelmiségi kör is.

A korábban híres kiskereskedelmi ellátottság ma számos kívánnivalót hagy maga után. Az élelmiszer és bizonyos iparcikkekből - az ellátás nem kielégítő.

A város lakásállománya csak lassan fejlődik. Az 1950-es és 1960-as években a "bányász" és a "vasutas" házat leszámítva, állami erőből nem épültek lakások. E téren csak a 70-es években kezdődött el lassú előrelépés. A lakások számának növekedési üteme 1980 és 1990 között a megyében 7,4%-os volt. Ezen belül a városokban 10,7%-os, a falvakban 3,8%-os volt a növekedési ütem. Tokajban ebben az időszakban 5,5%-os növekedés történt, ami azt jelenti, hogy 2,2%-kal elmaradt a megyei, 5,3%-kal pedig a városok átlagától. Az összehasonlítás kedvéért meg kell említeni, hogy 1980 és 1990 között a lakásnövekedés üteme Sárospatakon 10,0%, Szerencsen 11,0%, Kazincbarcikán 22,3%, Leninvárosban 23,8%, Encsen 28,1% volt. A falvak sorvadását igazolja, hogy a kistelepülések többségében a lakásállomány csökken így pl. Bodrogkeresztúron - 5,6%, Tállyán - 6,6%, Visson - 7,1%, Erdőbényén - 10,6%, Zalkodon - 17,1% a "növekedés".

Tokajban 1990! január 1-jén 1 623 lakás volt, amely csupán 83-mal több az 1980-as értéknél. A tokaji lakások 12,4%-a egy-, 36,7%-a két-, 50,9%-a három- és több szobás. A három- vagy annál több szobás lakások részaránya Szerencsen 48,1%, Sárospatakon 41,8%.

1980-ban a lakások 94,9%-ában volt villanyszolgáltatás és 57,4%-ában volt az épületekben víz. A lakások 52,1%-ában volt fürdőszoba (Szerencsen 55,9%, Sárospatakon 52,5% az arány), 39,0%-ában vízöblítéses WC. A lakások használati jogcíme: 76,2% tulajdonosi, 23,8%-a főbérleti.

Összegezve megállapítható: Tokaj népességmegtartó képessége szerény. Kevés a munkahely, különösen szűkölködik magas képzettséget igénylő munkaalkalmakban, az átlagjövedelmek alacsony szinten mozognak, a lakosság egészségügyi-, kulturális-, szociális ellátottsága nem éri el a városi színvonalat. A szőlő- és az idegenforgalom is csak kevés lakosnak nyújt

gbízható kereseti forrást. Tokaj még önmagához képest sem fejlődött, s ssze elmaradt Szerencs, Encs, Sárospatak, Kisvárda, Vásárosnamény üteme gött. Ezért nem nő a lélekszáma sem. Tokaj továbbra is stagnáló telepü- s. A mozdulatlanságból csak a munkahelyek számának és minőségének szá- ttevő javításával, a szőlőtermesztés és idegenforgalom valóban hathatós jlesztésével, környezetvédő ipartelepítéssel, az infrastruktúra kiépí- sével lehetne kilépni.

IRODALOM

arta Gy. - Beluszky P. - Berényi I.,

1975. A hátrányos helyzetű települések vizsgálata Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Földrajzi Értesítő, 24. 299-390.

erényi I.,

1980. Tokaj településfejlesztésének földrajzi alapjai. Földrajzi Tudományok, 7. Akadémiai Kiadó. Bp. 111.

oros L.,

1977. Adatok Tokaj település- és népességföldrajzához. Acta Academiae Pedagogicae Nyíregyhasiensis, 7. 53-72.

1978. Falu- és városnéző séták. Zempléni-hegység turistakalauz. 305-340.

orsod-Abaúj-Zemplén megye Statisztikai Évkönyve. K.S.H. 1960-1989.

risnyák S.,

1968. A Tokaji-hegy. Föld és Ég, 3. 168-171.

1978. Zempléni-hegység turistakalauz. Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Idegenforgalmi Hivatal, Miskolc. 398.

1984. Budapest és a megyék földrajza. Tankönyvkiadó, Bp. 397. (szerk.)

osolygó J. (szerk.),

1930. Tokaj és vidéke. Bp.

ap M.,

1985. A tokaji. Gondolat, Bp. 294.

KÉPALÁÍRÁSOK

1. ábra. Néhány hegyaljai település népességszámának alakulása 1870-199(között. 1= Tokaj, 2= Szerencs, 3= Sárospatak, 4= Abaújszántó, 5= Mád, 6= Erdőbénye

1.b. ábra. Öt hegyaljai település lakosságszámának változása (1870-1990 1= Tokaj, 2= Szerencs, 3= Sárospatak, 4= Abaújszántó, 5= Mád

2. ábra. A természetes szaporodás, ill. fogyás alakulása 1980-1990 között. 1= Tokaj, 2= Szerencs, 3= Sárospatak, 4= Sátoraljaújhely 5= Abaújszántó, 6= Mád, 7= Tarcal, 8= Olaszliszka, 9= Bodrogke resztúr, 10= Tiszaladány, 11= Tiszatardos, 12= Zalkod, 13= Vis 14= Rakamaz, 15= Borsod-Abaúj-Zemplén megye városai, 16= a meg községei, 17= Borsod-Abaúj-Zemplén megye összes települése

3. ábra. A vándorlási különbözet alakulása 1980 és 1990 között. 1= Toka 2= Szerencs, 3= Sárospatak, 4= Sátoraljaújhely, 5= Abaújszántó 6= Mád, 7= Tarcal, 8= Olaszliszka, 9= Bodrogkeresztúr, 10= Bor sod-Abaúj-Zemplén megye városai, 11= a megye községei, 12= a m gye városai és községei együtt

4. ábra. A lakosság foglalkozásszerinti összetétele Tokajban (1980). 1= ipar, 2= építőipar, 3= mező- és erdőgazdaság, 4= szállítás és hírközlés, 5= kereskedelem, 6= vízgazdálkodás, 7= nem anyagi á gazat

5. ábra. Az aktív keresők korcsoportonkénti megoszlása Tokajban (1980). 1= 14-19 éves, 2= 20-29, 3= 30-39, 4= 40-54, 5= 55-59 éves (a ábrákat a KSH adatai alapján Boros L. szerkesztette).

1. az. táblázat

A népesség számának alakulása 1870 és 1990 között

/KSH adatai alapján/

Település	1870	1900	1910	1920	1930	1941	1949	1960	1970	1980	1990
1. Tokaj	5012	5110	5105	5073	5844	5903	5074	5423	5301	5477	5371
2. Szerencs	1829	5289	6122	5869	6727	7635	7034	7882	8643	9432	10250
3. Sárospatak	7770	9267	10459	11372	12253	14143	13644	15378	14540	15320	15062
4. Sátoraljaújhely	9946	16886	19940	21162	18431	17848	15061	16227	17469	19262	19106
5. Abaújszántó	4589	4603	4940	5059	4960	4908	4567	5078	4265	3784	3566
6. Mád	3779	3680	3750	3622	3524	3528	3469	3590	3753	3197	2805
7. Tarcal	2920	3794	3808	3839	4063	4004	3929	4083	4038	3723	33[illegible]1
8. Olaszliszka	2368	2576	2682	2744	2924	2993	2829	2909	2369	2148	1930
9. Bodrogkeresztúr	1535	1896	2092	2174	2299	2248	1901	2261	1899	1754	1511
10. Erdőbénye	2484	2370	2413	2389	2950	3116	3053	2978	2362	1928	1587
11. Tiszaladány	923	1353	2477	1330	1503	1478	1448	1477	1011	900	808
12. Csobaj	729	1036	1120	1067	1308	1195	1317	1308	1053	988	818
13. Kenézlő	1071	1465	1514	1598	1925	2251	2252	2356	1876	1691	1445
14. Visa	698	1072	1051	1083	1236	1328	1433	1518	1214	997	753
15. Ence	772	981	1110	1166	1617	1766	1721	2010	2575	3992	6550
16. Leninváros	1327	1361	1367	1254	1291	1363	1349	3377	11033	18677	18696
17. Vásárosnamény	3577	4901	5398	5511	6797	7197	6892	7788	7879	8654	9101
18. Tiszavasvári	7523	9646	10377	10532	11294	11996	12063	13790	13501	14270	14230
19. Kisvárda	4703	8257	10019	11435	14133	14782	13055	14329	13677	17837	19293

2. sz. táblázat

A népesség számának és a népszaporulat alakulása

Település	A lakónépesség száma 1980	A lakónépesség száma 1990	Természetes szaporodás, ill. fogyás száma	Természetes szaporodás, ill. fogyás %	Vándorlási különbözet száma	Vándorlási különbözet %	Tényleges szaporodás illetve fogyás száma	Tényleges szaporodás illetve fogyás %	Az állandó népesség száma 1980	Az állandó népesség száma 1990
1. Tokaj	5477	5371	-758	-13,8	652	11,9	-106	-1,9	4811	4690
2. Szerencs	10094	10250	205	2,0	-49	-0,5	156	1,5	10435	10704
3. Sárospatak	15320	15062	-74	-0,5	-184	-1,2	-258	-1,7	15156	15225
4. Sátoraljaújhely	20928	19106	263	1,3	-2085	-10,0	-1822	-8,7	20296	19159
5. Abaújszántó	3784	3566	-53	-1,4	-165	- 4,4	- 218	-5,8	3784	3468
6. Mád	3197	2805	-73	-2,3	-319	-10,0	-392	-12,3	3428	2982
7. Tarcal	3723	3391	-54	-1,5	-278	-7,5	-332	-8,9	3931	3547
8. Olaszliszka	2148	1930	-75	-3,5	-143	-6,7	-218	-10,1	2317	2056
9. B.keresztúr	1754	1511	-143	-8,2	-100	-5,7	-243	-13,9	1852	1555
10. Tiszaladány	900	808	-33	-3,7	-59	-6,6	-92	-10,2	987	844
11. Tiszatardos	419	325	-40	-9,5	-54	-12,9	-94	-22,4	453	347
12. Zalkod	536	377	-30	-5,6	-129	-24,1	-159	-29,7	650	451
13. Viss	997	753	-55	-5,5	-189	-19,0	-244	-24,5	1132	902
14. Rakamaz[1]	5515	5235	75	1,4	-355	-6,4	-280	- 5,1	5679	5461
B-A-Z megyei városok együtt	429469	408987	9403	2,2	-29885	-7,0	-20482	- 4,8	421028	414074
Községek	379999	353014	-918	-0,2	-26067	-6,9	-26985	- 7,1	399046	368981
Megye összesen	809468	762001	8485	1,0	-55952	-6,9	-47467	- 5,9	820074	783055

1= Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei település

3. sz. táblázat

A népesség főbb korcsoportok és családi állapot szerint, nemenként /1980/

	Férfi	0-14	15-39	40-59	60-x	Nőt-len	Házas	Üz-vegy	El-vált		Nő	0-14	15-39	40-59	60-x	Ha-ja-don	Há-zas	Üz-vegy	El-vált	Ezer f.-ra jutó nő
Abaújszántó	1829	544	644	393	248	386	823	42	34	Abaújszántó	1955	495	579	482	399	261	861	285	53	1069
Bodrogkeresztúr	845	192	291	233	129	138	458	39	18	Bodrogkeresztúr	909	167	283	252	207	98	458	153	33	1076
Mád	1540	375	558	421	186	238	846	31	50	Mád	1657	350	502	475	330	146	848	272	41	1076
Tokaj	2447	634	911	546	356	489	1187	79	58	Tokaj	3030	665	1137	623	605	621	1200	442	102	1238
Szerencs	4539	1162	1667	1158	552	602	2619	76	80	Szerencs	4893	1070	1728	1304	791	466	2635	549	173	1078
Sárospatak	7220	1936	2658	1657	969	1200	3774	180	130	Sárospatak	8100	1754	3040	1927	1339	1322	3840	934	210	1122

2. táblázat

Néhány település területe, népessége lakóhely szerint

Település	Terület /ha/ Össze-sen	Terület /ha/ belte-rület	Népsűrűség össze-sen	Népsűrűség belte-rület	Külterületi népességszáma
Tokaj	2826	306	193,8	1780,0	30
Tiszaladány	2219	83	40,6	1079,5	4
Tarcal	5382	264	69,2	1371,6	102
Tolcsva	1649	165	131,7	1282,4	55
B.Keresztur	2290	121	58,7	1424,8	30
B.szegi	2374	261	65,0	591,6	-
Abaujszántó	4734	336	79,0	1124,4	6
Mád	3187	217	100,3	1471,4	4
Olaszliszka	3940	159	54,5	1341,5	15
Erdőbénye	4579	160	42,1	1195,0	16
Encs	988	184	404,0	2167,4	4
Sárospatak	13959	789	109,7	1748,3	1526
S.ujhely	5577	456	345,4	4059,0	753
Szerencs	2675	580	352,6	1625,3	5
Kisvárda	3587	763	497,3	2295,5	322
V.namény	6522	708	132,7	1214,5	55

A népesség népgazdasági ágankénti megoszlása 1980-ban

	Összesen	Ipar	Ép.ipar	Mg. és erdő	Száll. hírközl.	Keresk.	Vízgazd.	Nem anyagi ágazat
1. Abaújszántó	3784	754	288	1288	254	311	57	832
2. Bekecs	2041	801	51	613	220	93	26	237
3. B.keresztúr	1754	856	65	356	141	116	7	213 = 12,1 %
4. B.olaszi	1125	140	60	419	309	50	14	133 = 11,8 %
5. B.szegi	1544	661	51	414	190	71	9	148
6. Erdőbénye	1928	645	134	762	101	73	7	206
7. Golop	821	282	65	271	64	23	43	73 = 8,9 %
8. Hercegkút	972	201	21	544	58	34	14	100
9. Károlyfalva	452	117	17	141	105	23	3	46 = 10,2 %
10. Mád	3197	1131	63	1245	262	114	19	363
11. Monok	2215	455	215	1123	103	68	31	220
12. Olaszliszka	2148	360	59	986	401	111	18	213 = 9,9 %
13. Rátka	1180	464	26	430	81	35	24	120 = 10,2 %
14. Szerencs	9432	4485	277	1054	1228	604	101	1683 = 17,8 %
15. Tokaj	5477	1219	219	770	653	493	619	1504 = 27,5 %
16. Tolcsva	2171	174	104	1391	95	184	9	214
17. Erdőhorváti	861	43	111	559	36	25	1	86 = 10,0 %
18. Sárospatak	15320	3783	1178	3445	1487	1174	484	3340 = 21,8 %
19. S.újhely	19262	7667	700	1582	1978	1469	237	5375 = 27,9 %

Település	A lakások száma 1980	A lakások száma 1990	Növekedés, illetve csökkenés száma	Növekedés, illetve csökkenés %	1 szobás	2 szobás	3-x szobás
1. Tokaj	1540	1623	83	5,4	201	596	826
2. Szerencs	3304	3666	362	11,0	488	1415	1763
3. Sárospatak	4469	4915	446	10,0	692	2170	2053
4. S,újhely	6301	6610	309	4,9	1283	3128	2199
5. Leninváros	5018	6211	1193	23,8	361	3886	1958
6. Encs	1619	2074	455	28,1	147	794	1133
7. Kazincbarcika	10259	12548	2289	22,3	1078	8019	3451
8. A.szántó	1194	1245	51	4,3	277	526	442
9. B.keresztúr	594	561	-33	-5,6	108	245	208
10. Mád	1196	1183	-13	-1,1	242	439	502
11. Tállya	1070	999	-71	-6,6	277	413	309
12. Tarcal	1258	1321	63	5,0	194	509	618
13. Olaszliszka	786	757	-29	-3,7	148	360	249
14. Erdőbénye	818	731	-87	-10,6	208	358	165
15. T.ladány	325	328	3	0,9	18	165	145
16. T.tardos	173	165	-8	-4,6	14	109	42
17. Viss	365	339	-26	-7,1	88	163	88
18. Zalkod	228	189	-39	-17,1	54	112	23
19. Tiszavasvári	4080	4436	356	8,7	690	1845	1901
20. Vásárosnamény	2430	2943	513	21,1	373	1077	1493
21. Kisvárda	5071	5956	885	17,5	686	2499	2771
22. Rakamaz	1711	1842	131	7,7	150	586	1106
Megye városai együtt	130830	144814	13984	10,7	21599	72541	50674
Községek	119571	124163	4592	3,8	19195	53533	51435
Megye összesen	250401	268977	18576	7,4	40794	126074	102109

7. sz. táblázat

A lakások száma, felszereltsége, kommunális ellátottsága

	Lakás összesen	A lakott lakások nagysága 1	2	3-x	helyiségei konyha	fürdőszoba	Használati tulajdonos	jogcím főbérlő	Felszereltsége villany	vezetékes víz a lakásban	vízöbl. WC
1. Tokaj	1548	419	668	359	1496	806	1180	301	1469	889	604
2. Szerencs	3082	757	1410	830	3037	1724	2217	770	2990	1669	1329
3. A.szántó	1194	401	533	218	1167	360	879	270	1122	217	181
4. B.kereszt	594	227	238	104	566	91	494	62	558	98	58
5. Erdőbénye	818	341	347	81	776	221	696	71	744	161	67
6. Olaszliszka	786	239	387	131	764	215	653	98	741	222	169
7. S.patak	4472	1089	2180	1067	4420	2333	3420	887	4191	2383	1900
8. S.újhely	5816	1899	2640	1149	5642	3614	2820	2836	5658	4416	3626

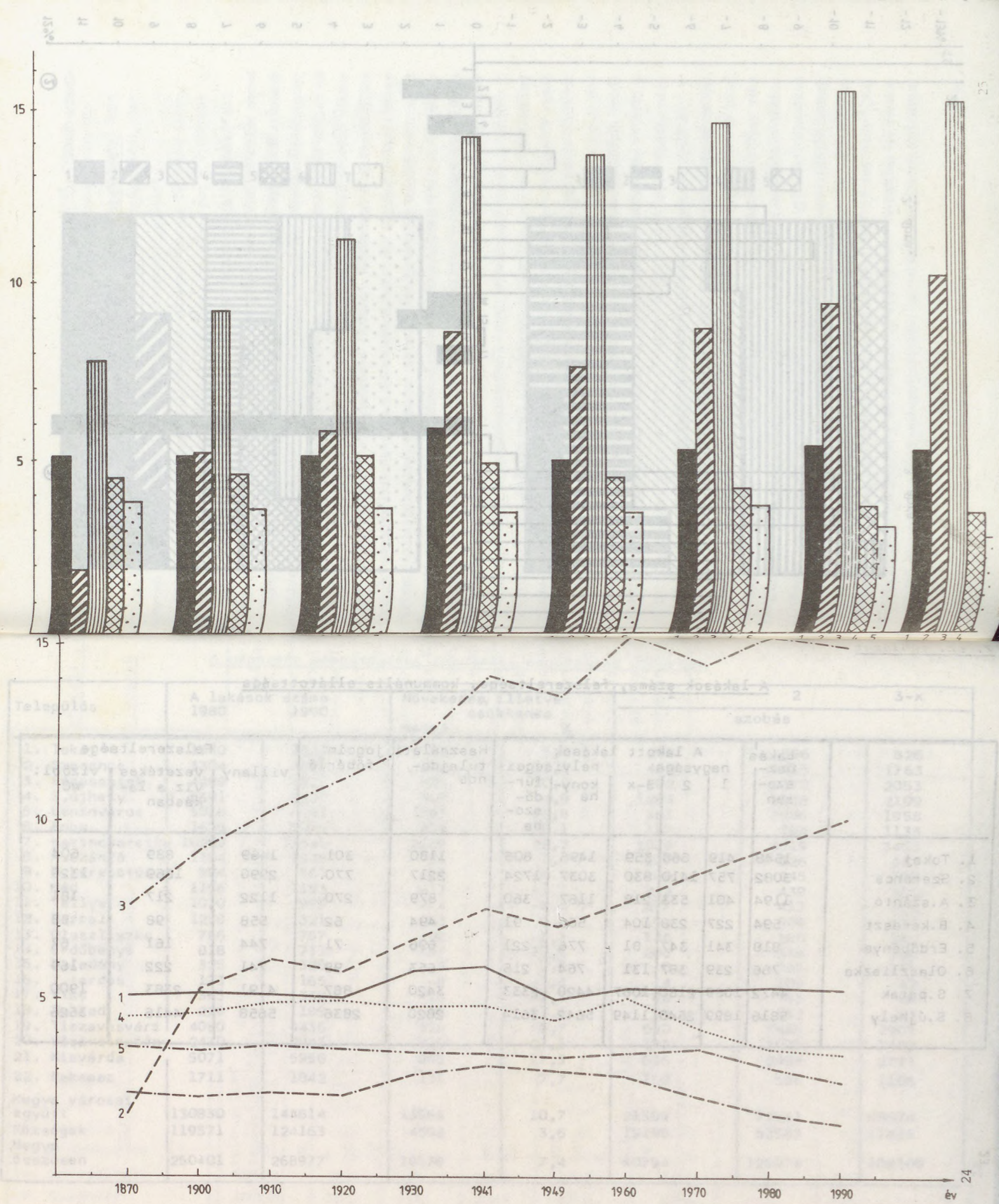
15
10
5
1
2
3
4
5
1870
1900
1910
1920
1930
1941
1949
1960
1970
1980
1990
év

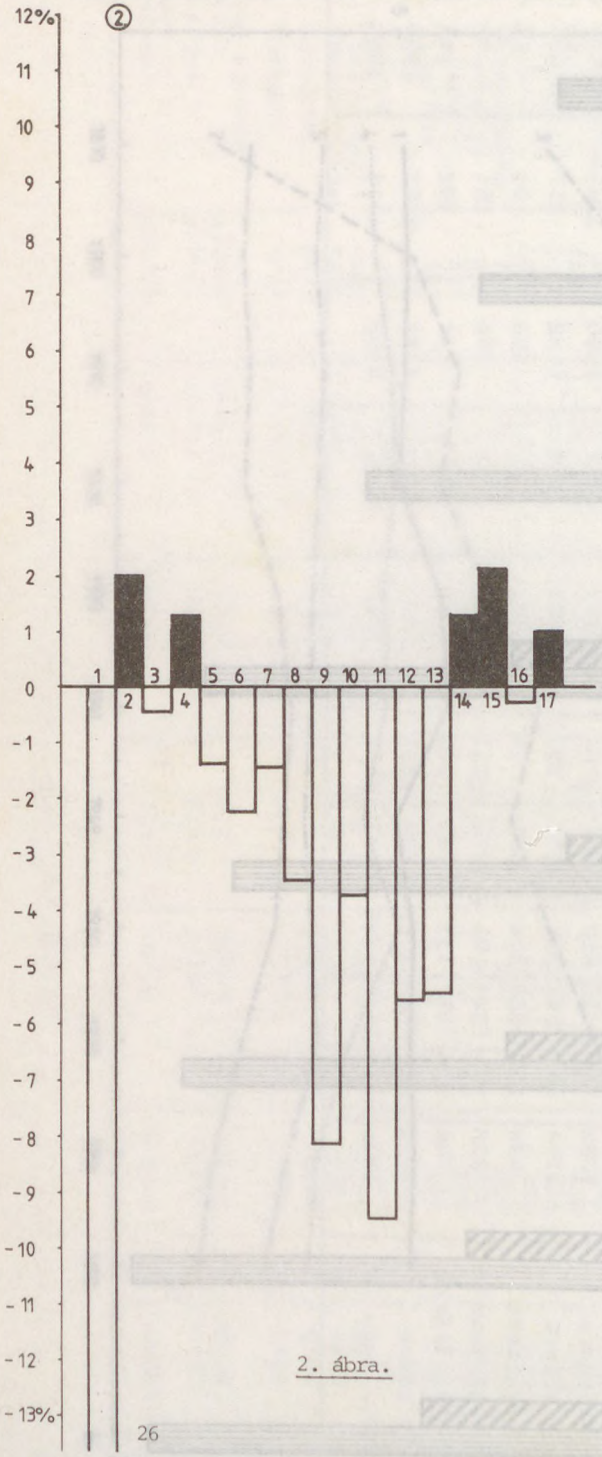

2. ábra.

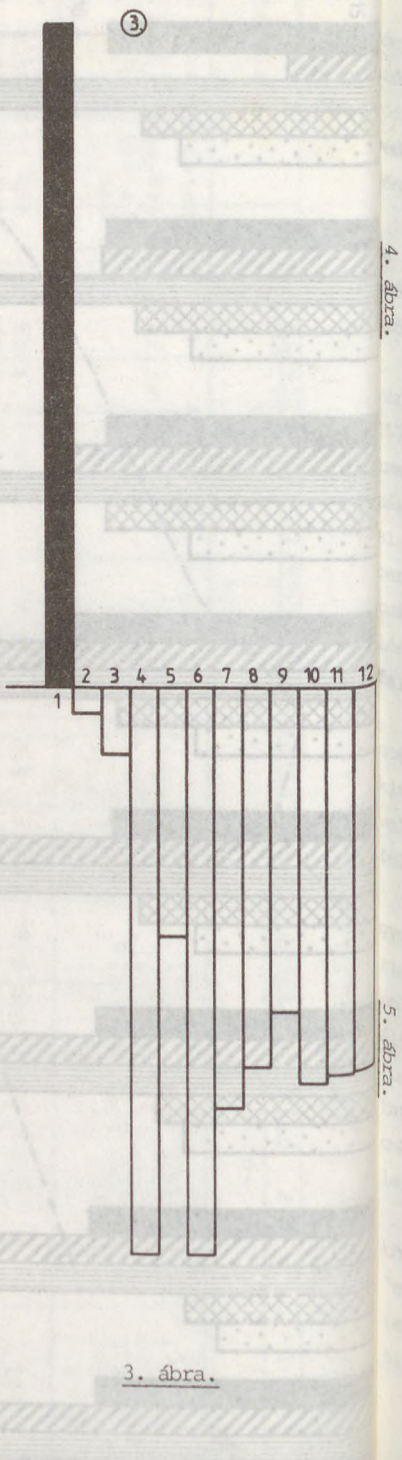

3. ábra.

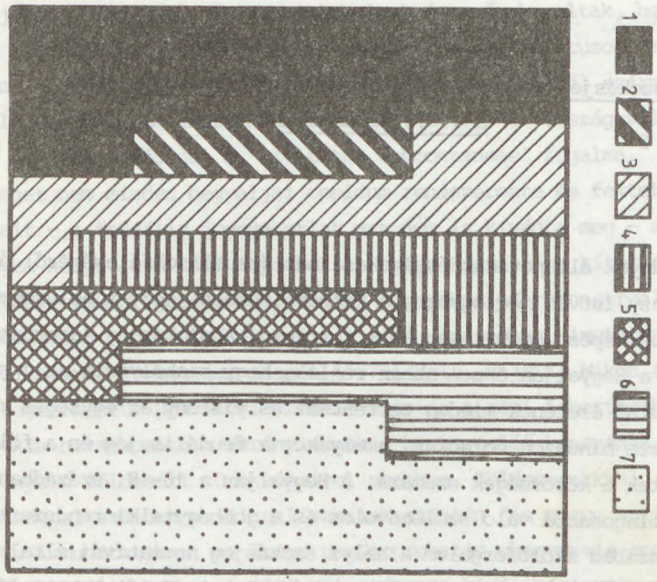

4. ábra.

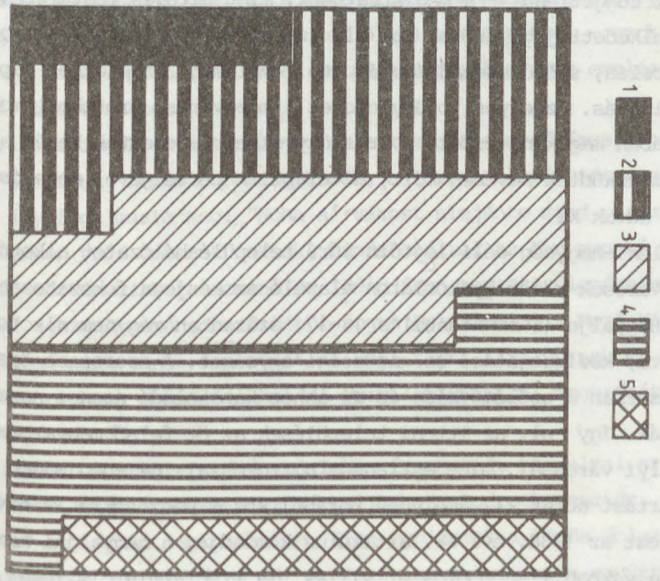

5. ábra.

NÉMETH GÁBOR

A szokásjog szerepe a hegyaljai mezővárosok életében a 17-18. században*

A jobbágyok állapotának és szokásainak (usus) sokféleségéről értekezve Werbőczy István megjegyezte a Tripartitumban, hogy a helységek régi gyakorlatához képest azokat meg kell tartani.[1] A szokásjog (consuetudo) jelentősége a Hegyalján éppen abban rejlik, hogy szabályozta az oppidumok és falvak belső életének minden terrénumát és viszonylag egységes rendszerbe ötvözte mindazon dolgokat, amelyeket a feudális jog és a földesurak átengedtek e közösségek számára. A Hegyalján a 16-18. században az egyre kizárólagosabbá váló szőlőművelés és a jobbágytelki rendszertől független, szabad szőlőforgalom a helyi szokásjog normatívái által meghatározott, fejlett önkormányzatot és mezővárosi autonómiát hozott létre. A mezővárosok kialakult szabályok szerint maguk választották önkormányzati szerveiket. A területükre vonatkozó ingatlanforgalom és általában minden, a szőlőműveléssel kapcsolatos ügy - a birtokos személyi jogállásától és lakóhelyétől függetlenül - a magistrátusok, mint hiteles testületek előtt folyt és emelkedett jogi erőre, így pl. az adásvétel, csere, zálogolás, öröklés, becslés, szőlő szabadságolás stb., valamint az ezekkel kapcsolatos peres eljárás. Az egyes jogügyleteket a mezővárosi protokollumokba - ahogy általában maguk nevezték, "városkönyvekbe" - vezették be és azokról a bíró és az esküdtek nevében kelt, a település pecsétjével megerősített okleveleket adtak ki.

A Zempléni-hegység déli lejtőin sűrű településhálózatot alkotó falvak és mezővárosok közös gyakorlaton alapuló szokásjoga fokozatosan alakult ki. A Hegyalja (Submontanum) a 16-17. században még nem alkotott zárt területi, közigazgatási és gazdasági egységet. A szorosabb összetartozást elsősorban a szőlőművelés és az ahhoz kapcsolódó azonos normatívák biztosították. Így pl. az itteni települések az öt felső-magyarországi szabad királyi várossal, mint extraneus birtokossal 1641-ben Mádon közös szőlőrendtartást adtak ki, amelyben korábbi közös végzésekre is hivatkoztak.[2] Mint ezt az 1638. évi 68. artikulus kimondja, a hegyaljai mezővárosokban és falvakban ("in oppida et villas, in tractatu arcis Tokaj, vulgo Hegyallya vocato") a szőlő- és ingatlanforgalom felett gyakorolt önkormányzati jogok ekkor már annyira kialakultak és erősek voltak, hogy a szőlő- és más öröklési ügyekben folyó pereknél a magistrátusok, mint bírói fórumok a hiteleshelyektől és az ország rendes bíráitól származó ügyvédvalló leveleknek nem akartak helyt adni. Az 1655-ös országgyűlési törvényekben szintén előfordul a "civitates Submontaneae" fogalma.[3]

Jóllehet nem minden hegyaljai oppidum rendszerezte és fektette írásba szokásait - a feudális joggyakorlat ezt nem is kívánta meg - a fennmaradt bőséges helyi levéltári anyagból az egész Hegyaljára kiterjedő és a szőlőművelésre épülő egységes és szilárd joggyakorlat rekonstruálható.

Sárospatakon ennek első nyomai már a 14. században kimutathatók. A városnak a kamarai igazgatási idején (1570) kelt, majd I. Miksa által 1572-ben megerősített privilégiumlevele szintén a régi libertásokra és immunitásokra hivatkozott a Perényieknek a bortermelés hasznának lefölözésére irányuló földesúri törekvéseivel szemben. Földesurukkal, a szepesi prépostsággal szemben az olaszliszkaiak szintén "in sorum antiquis libertatibus, immunitatibus, et longo usu approbatis observatis consuetudinibus" apelláltak. Tarcal 1598-ból származó kiváltságlevele a dézsmálás módjában emberemlékezet óta gyakorolt szokásokat és törvényeket hozza fel a földesúr ellenében.[4]

E néhány példa is rávilágít a mezővárosi privilégiumlevelek korabeli sorozatos megújításának okaira. A mezővárosi közösségek a királytól nyert kiváltságokra és a régi - tehát az idő által szentesített - szokásokra való hivatkozással próbáltak gátat vetni a szolgáltatások emelését célzó földesúri törekvéseknek.

A privilégiumok és a szokásjog jelentőségét a mezővárosiak tehát nagyon jól ismerték. Nemes Babocsay Izsák, a Tarcal történetét megíró nótárius ezt így fogalmazta meg: "Noha a' várost elejénte mind paraszti s' polgári renden való emberek lakták, mindazonáltal az önn magok' municipiális saját törvényeikkel és mind ez ideig fenn tartott dicséretes consuetudójukkal igazgattatván, kezdetétől fogva Privilegiális Mező-Városnak tartatott; a' mint ennek igazságát a' régi szent Királyoknak és bold. eml. Imperatoroknak Donatiójikkal s' Privilegiumaikkal megerősített Leveleik bizonyítják."[5]

Az írásban összegzett és napjainkig fennmaradt hegyaljai szokások közül a három Tokaj környéki mezőváros (Tokaj, Bodrogkeresztúr, Tarcal) "törvényei" az időben legkorábbiak. Ezen oppidumok a közös dolgaikat illető kérdésekben valószínűleg már azelőtt is rendszeresen együtt jártak el, mint azt egy 1595-ből keltezett oklevél bizonyítja. Ebben egy tokaji

és egy eszlári lakos perében "közös törvén'széket ülvén" bizonyítják a tokajiak azon jogát, mely szerint a helybeliek idegeneknek Tokajban birtokolt ingatlanait becs szerinti áron megválthatták, tiltással és ellenzéssel élve perben kereshették. Ezt mint "Thokay városának örök emlékezetül fogván való megrögzött régi törvényé"-t nyilvánították ki.[6] Tehát rokon ("vér") és a szomszéd Hegyalján általánosan érvényesülő elővételi jogán túl itt a helybeliek külön elővételi - megváltási joggal rendelkeztek az extraneusokkal szemben.

Tokaj, Tarcal és Bodrogkeresztúr lakói 1604-ben, a Básta dúlásakor keletkezett zűrzavarban veszítették el városkönyveiket, amelyekben "eleitől fogván való és az mi eleinktől mi reánk kézről-kézre maradott élő törvényink és rendtartásink voltanak megírattatván" - azaz feltételezhető, hogy ebben a három oppidumban már a 16. században létezett a szokásoknak valamiféle írásban rögzített változata. Az újonnan nyitott protokollumoknak a korabeli protestáns világfelfogást és történetszemléletet tükröző bevezető fejezetei - miszerint Isten az emberek által elkövetett bűnök miatti jogos haragjában küldi a földre a háborút, döghalált és más katasztrófákat - valamint a lejegyzett "törvények" egy kéztől származnak. A szépen kalligrafált és díszített, gondosan papírra vetett sorok mindhárom esetben Szánthay István tokaji nótárius keze munkáját dícsérik.[7]

Elsőként a tarcali városkönyv született meg, amely 1606-ban Zombori Hasznos Péter deák főbíró - tehát latin műveltségű, iskolázott személy - tevékeny közreműködésével készült - derül ki a latin nyelvű donációs feljegyzés iratból is. Ezt követte 1607-ben a bodrogkeresztúri, végül 1610-ben a tokaji protokollum.

A "törvények és rendtartások" írásba foglalásának okát mindhárom esetben a következőkkel indokolták: "mind az mi magunk hasznáért, mind pedig az mi utánunk való maradékinknak javáért", "hogy ezekkel mi utánunk az mi maradékink élhessenek Isten tisztességére és külső jó móddal való megmaradásokra". Azaz a szokás fontos elemei bukkannak itt fel. Az ősi, tehát az idő által kipróbált és szentesített - "törvények" megőrzése és emlékezetül hagyása biztosítja a település rendjét és jólétét.

Írott forrás nemlétében törvényt tudó és idős emberek emlékezete alapján vetették papírra a szokásokat. Mivel Tokaj és Bodrogkeresztúr szokásai "némely dolgokban eleitől fogván mi velönk egyeztenek" ezért a tarcaliak mindkét szomszédos mezővárosból hívtak meg "jogtudó" öregeket, akiknek nevét és életkorát a helyiek adataival együtt feljegyezték. Hasonlóan jártak el a másik két esetben is. Bodrogkeresztúrban Tokajból, Tarcalról, Kisfaludról és Szegiről is hívtak tanúkat, a két utóbbi település nemcsak határos volt Bodrogkeresztúrral, hanem egyéb kapcsolatok révén is szorosan kötődtek hozzá.

Az összegyűjtött "törvények és rendtartások" mindhárom mezővárosban nagyjából azonos rendben és tartalommal a következőket tartalmazzák (csupán a tokaji protokollumban van nagyobb eltérés a sorrendet tekintve): a mezővárosok világi önkormányzatával szorosan összefonódó egyházközség és az egyházi személyek jövedelmei (főprédikátor, káplán, skólamester, harangozó, egyházfi), "Bírótételben és az tanácsnak helyére állatásban való törvény és rendtartás" - azaz a magistrátus választásának, jogainak és kötelességeinek meglehetősen részletes meghatározása. Ezt követik a "törvények és rendtartások": rögzítik a jobbágyköltözés szabadságát, amelyet mindhárom mezőváros megőrzött az egész korszakban, részletezik a kocsmáltatásnak a földesúr és a település közötti megosztását, valamint a dézsma lefolyását. Tartalmazzák a szőlő- és ingatlanbirtoklás szabályait (öröklés, rokon és szomszéd jogai, elévülés, protestáció, tilalom, örökvallás és azok kellékei, öröklevél kiállítása, törvénybe való idézés, pereskedés lefolyása, terminusai, méltatlan per stb. (Nevezettek között számos, a feudális jogból átvett elemre ismerhetünk rá. Ezeket a határhasználatra vonatkozó rendelkezések követik. Végezetül pedig a mezővárosi tisztségviselők és a "város szolgáinak" feladatai és javadalmazásuk olvasható (nótárius, vásárbíró, kocsmáros, csordapásztor, leánykérők, órásmester, erdő-, mező- és szőlőőr).

A szőlőművelés szokásjogának alapvető megegyezésén túl természetesen voltak kisebb eltérések. Tarcalon külön statúmokat is szövegeztek, amelyek a magistrátusok, mint Isten földi "vicariusi" feladatairól, a szitkozódók, káromkodók büntetéséről, az ünnepek megtartásáról, tűzrendészetéről és a tulajdon védelméről intézkednek. Itt külön pontban szerepel a helyi nemesek és a mezőváros viszonyának szabályozása is. Tokajban nagy súllyal estek latba a földesúri szolgáltatások és külön részletezték a bordézsmálás rendtartását is. Itt nem találhatók meg a kocsmáros feladatai, voltak viszont halászok és külön számbavették a szőlőőrök teendőit. Apróbb eltérések figyelhetők meg a magistrátusok választásánál. A tokaji vásárok és rév jelentőségével magyarázható, hogy itt sokkal részletesebb a vásárbíró rendtartása.

Jóllehet a "törvényeket és rendtartásokat" minden esetben az illető település nevével illették, az alapvető kérdésekben tartalmuk megegyezett, tehát az egységes hegyaljai szokásokat értették alattuk. Szintén az

egy uradalomhoz való tartozás és a földrajzi közelség magyarázza, hogy Má don a "tállyai törvényeket" követték, amelyek felosztásukat és tartalmukat tekintve megegyeztek a fenteiekkel, tehát az egységes hegyaljai szokásjogot tartalmazták.[8] A mezővárosi protokollumokba bevezetett ügyekből, vagy a helyi írásbeliség ezekkel kapcsolatos egyéb dokumentumaiból (pl. fassio levelek) ott is ezen egységes hegyaljai szokásjog elemei ismerhetők fel, ahol annak tételesen megfogalmazott változata nem maradt fenn (pl. Sárospatak, Sátoraljaújhely).

A hegyaljai szokásjog egységesülésében és lejegyzésében a 17. század végétől egyre nagyobb szerepe volt a földesúri nyomásnak. II. Rákóczi Ferenc prefektusa, Szirmay Miklós Tokaj, Tarcal és Tállya szokásait kérte be. (Constitutiones oppidorum submontanorum, signanter Tokaj, Tarczal et Tállya, ex protocollis eorundem oppidorum exceptae et anno 1696 conscriptae.)[9]

1715-ben valószínűleg kamarai utasításra Mád, Olaszliszka, Bodrogkisfalud, Bodrogkeresztúr, Tolcsva, Tokaj magistrátusával az örökös nélkül elhalt jobbágyszerzett vagyonával ("acquisitumával") való szabad végrendelkezésre vonatkozó hegyaljai szokást bizonyítását kérték. Sárospatak úri földesurai, a Trauthsohnok nem akarván elismerni a helyi szokásokat és a mezővárosiak jogait, a mezőváros a "hegyaljai városoknak írásban és szokásban lévő törvényekre" valamint a feudális jog által is biztosítottakra hivatkoztak. Szerintük a hegyaljai mezővárosoknak a szőlőbirtoklás területén kialakult önkormányzati jogai és szokásai azok "privilégiumos voltoknak legnyilvánvalóbb bizonyítékai. Érveikkel a vármegye előtt eredményesen védték meg magukat.[10]

1719-ben statútum formájában rögzítették a hegyaljai szokásjogot. Ebben szintén szerepel az "Oppidum Submontanum" fogalma, azaz a "Hegy-alji városok volnának mind egyenlő szabadságban, egyenlő graditsban helyezetett allapotu, ugy a Törvényes dolgokban is mindenekben egyenlő Lineájú városok." A 17. század dleji törvényekhez hasonlóan ez is leírja a törvényes processust és az öröklés módját, bőségesen taglalja a bíróválasztás és a tisztségek betöltésének rendjét. Megjegyzi, hogy léteznek eltérések az egyes mezővárosokban, így például a bírótétel időpontjában vagy a fő ró és a ductor (a mezővárosi kisnemesség előljárója) egymáshoz való viszonyában.[11]

Szintén a fenti okok vezették Tarcal kisnemesi származású nótáriusát, amikor összegyűjtötte és papírra vetette mezővárosának "usuális törvényeit".[12] Művét kézikönyvnek szánta a helyi magistrátus számára. Pontokba szedve, utalásokkal és jegyzetekkel ellátva igyekezett feldolgozni és egységes rendszerbe foglalni a tarcaliak szokásait konkrét jogesetekre is hivatkozva. Jogi ismereteit bizonyítja, hogy országos dekrétumokra, a Tripartitumra, Kithonich jogi kézikönyvére (Kithonich, joannes: Directio methodica processus iudiciarii iuris consuetudinarii inclyti regni Hungariae. Nagyszombat, 1619.) és más szerzőkre, bibliai locusokra hivatkozott témája kifejtésénél, sőt azokkal párhuzamba állította és összehasonlította a helyi joggyakorlatot. Mint Dévai művéből is kitűnik a szokások és privilégiumok fő ereje régiségükben és a folyamatos cselekvés által biztosított megrögzöttségükben rejlett, ezért is kapcsolták össze azokat gyakran a "Szent Királyok" említésével, mint azt a fentebbi idézetben Babocsay is tette. Szilárdan hittek régiségében és állandóságában, holott természetesen a valós viszonyoknak megfelelően formálódhatott, változhatott is.

Dévai művét a 18. század során gyakran forgatta a tarcali magistrátus. Az 1743-ban Békési Pál által lemásolt "Usuális könyv" két példányban maradt fenn a mezőváros levéltárában.

A hegyaljai szokásjog a szőlőművelés és a szőlőforgalom lebonyolításának, valamint a mezővárosi önkormányzatnak az egész feudális korszakban az alapja volt. Az időszakos támadások, korlátozási törekvések ellenére elismerték a földesurak, a központi kormányszervek és a vármegye is. 1823-ban a bodrogkeresztúri protokollum reparálása során Zemplén vármegye szolgabírája és egy esküdtje hivatalos minőségében, aláírásával és pecsétjével tanúsította, és erősítette meg, hogy az 1607-ben lejegyzett törvényekben "a régiség miatt esett nehány szóbeli hijánosság"-at a keresztúrival megegyező tokaji szokásokból egészítették ki.

JEGYZETEK

*A téma részletes kifejtésére lásd: Németh Gábor: Hegyaljai mezővárosok "törvényei" a XVI-XVIII. századból. Budapest, 1991. Bibliotheca Humanitatis Historica a Museo Nationali Hungarico Digesta (A Magyar Nemzeti Múzeum Művelődéstörténeti Kiadványa, I.). E mű tartalmazza a jelen tanulmányban is szereplő tarcali (1606), bodrogkeresztúri (1607) és tokaji (1610) "törvények", azaz szokások, valamint a tarcali "Usuális Könyv" forráskiadását is.

1. Werbőczy István Hármaskönyve. Ford., bev.: Kolosvári Sándor - Óvári

Kelemen. Budapest, 1897. 415.

2. A Tokaj-Hegyalja szőlőrendtartása 1641-ből. Közli: Dongó Gy. Géza. Adalékok Zemplén vármegye Történetéhez 20/1915. 155-161. stb.

3. Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1608-1657. évi törvényczikkek. Budapest, 1900. 1638:68. és 1655:79. tc.

4. Mályusz Elemér: A mezővárosi fejlődés. In: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Szerk.: Székely György. Budapest, 1953. 150-151.; Sárospatak, Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek Levéltára, Zsoldos Gyűjtemény; Az I. 42. II. Sárospatak kiváltságlevele, 1572.; R. Péter Katalin: Egy hegyaljai mezőváros harca az örökös jobbágyság ellen (Olaszliszka küzdelme földesuraival a XVII. században) Történelmi Szemle 4/1961. 440.; Tarczal város oltalomlevele 1598-ból. Közli: Matolai Etele. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez 5/1899. 341-347.

5. Babocsay Izsák: Fata Tarczaliensia, az az Tarczal Városának főbb változásai. 1670-1700. Közzéteszi: Kazinczy Ferenc. Pest, 1817. 11-12.

6. Sátoraljaújhely, Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár Kazinczy Ferenc Fióklevéltára, Tokaj levéltára, Tokaj 1595. január 19.

7. Az említett mezővárosi protokollumok őrzési helyei: Sátoraljaújhely, i. h. Tarcal levéltára, Tarcal protokolluma, 1. kötet 1606-1692; Uo., Tokaj levéltára, Tokaj protokolluma, 1610-1656. Magyar Országos Levéltár, R 314. Múzeumi Törzsanyag, Városi iratgyűjtemény, 2. csomó: Bodrogkeresztúri iratok, Bodrogkeresztúr protokolluma, 1607-1784.

8. Mád falukönyve. In: Kalmár János: Mád, tokajhegyaljai község élete a XVI-XVIII. században. h. n. é. n. 145-152.

9. Tokaj, Tarczal és Tállya hegyaljai mezővárosok törvényei (1613. 1700.) Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 7/1900. 400-416.

10. Magyar Országos Levéltár, E 213. A Magyar Kamara Archívuma, városi és községi pecséttel ellátott iratok gyűjteménye, 13. doboz: Zemplén-Zólyom vármegye, Bodrogkeresztúr, 1715. október 5., Bodrogkisfalud, 1715. október 5., Mád, 1715. szeptember 26., Olaszliszka, 1715. október 6., Tokaj, 1715. október 5., Tolcsva, 1715. október 5. Sárospatak, i. h. Sárospatak levéltára, Sárospatak protokolluma, 1579-1754. 1. kötet 254, 511-512.

11. Hegyaljai városok statutumai 1719-ből (töredék). Közli: Fodor Jenő. Adalékok Zemplén vármegye Történetéhez 3/1896. 4/1897. passim.

12. Sátoraljaújhely, i. h. Tarcal levéltára, Tarcal mezőváros usuális könyve, 1700, 1743. két példányban.

TAKÁCS PÉTER

Tokaj város rendtartása 1610-ből

"Az emberi társaságnak nem lehet jó módjával való megmaradása, az hólott az jó törvények és rendtartások megszünnek" - vallotta Tokaj város tanácsa 1610-ben, amikor megtapasztalták, hogy pár éve rendtartás nélkül maradt városukban megbomlott a polgárok között korábban tapasztalt harmónia. Történt ugyanis, hogy 1604-ben Basta generális Eperjesről "télvíz" idején, február 7-én, "hertelen hadával Tokaj várának segítségére alá jövén", a várost "árvíz módjára elborította". Tokajban "számos embereket megemészte; ez mellett marhánkot, jószágonkat itthon tapasztalván, elveszté; magonkat házonk népével egyetemben bujdosásba kergete". Az egy esztendőnél hosszabb ideig tartó sanyargattatásban, bujdosásban és "bódulásban" nemcsak a város pusztult el, hanem a tanácsbeliek elvesztettek "volt ez mi városunk könyvét is, melyben eleitől fogván való...megrögzött élő törvényünk és rendtartásink voltanak megíratván".

A hajdani lakosok pedig szerették magukat, cselekedeteiket írott jogszabályokhoz igazítani. Ezért, hazatérvén a lakosok, a tanács és az új főbíró "nagy szorgalmatossággal" munkálkodtak azon, hogy elveszett rendtartásukat és belső törvényeiket "mind az magonk hasznáért, mind penigh az mi utánnonk valo maradékinknak javokért ezket az törvényeket és rendtartásokat, igazán és épen" összegyűjtsék, megírassák, megőrizzék, és maguk hétköznapi életét azokhoz igazítva szervezzék.

Az emlékezet mélyéről előbányászott, korábban már írott formában rögzített szokásokat és "statutumokat", a "rendtartást", hogy azok szabályai hitelesek legyenek, nemcsak a város véneivel, tekintélyes polgáraival és a szolgáló népek előtt tekintélynek örvendő emberekkel hitelesíttették, hanem a hitelesség kikezdhetetlensége okán "szomszéd városokbul, úgymint Tarczalrol és Kereszturbol (mely varasak nemely dolgokban eleitöl fogvan egyeztenek) régi élemetes és eszes embereket beszólítot"-tak Tokajba, akik "hittel", esküvel erősítették meg az emlékezetből építkező rendtartás valódiságát, az elveszett szöveggel egyező voltát.

Az 1610. május 25-én "megejtett" hitelesítés során Tokajból a 70 éves Szabó János főbíró mellett a "rendtartás helyreállítói" közül az alábbiak esküdtek meg annak tartalmi valóságára, az eredetivel való azonosságára: Toth Ferenc, Dobo András, Borbély Pál, Baczy Mátyás, Szepes András,

Czuda András, Nagy Gál István, Mészáros Mihály, Miho János, Szabó Miklós, Mészáros István, Bonczok Tamás, Csiszár András, Szabó Lőrinc, Dobó Miklós és Szabó Mihály. Ez utóbbi három - harminc és negyven év közötti lakos - kivételével mindannyian éltes korú, 60 és 80 év közötti polgárok, alighanem Tokaj város akkori tanácsának a tagjai.

Tarcalról Sándor Gergely, Borsos Miklós, Szabó Mihály, Borbély Mihály, Bajusz Mihály, Király Bálint, Madarassy Tamás és Kolin János erősítették "hittel" a rendtartás valódiságát.

Bodrogkeresztúrból Vitéz Mátyás, Eördeögh Ambrus, Fonagy György, Huszty Lukács, János kovács, Csáky Mojzes és Szabó Márton esküdtek meg, hogy Tokaj város emlékezetből építkező rendtartása nem tartalmaz semmi hamisságot az elveszett eredetihez viszonyítva.

A tanács lelkiismeretének a megnyugtatására, a város felett őrködő királyi kincstár embereinek az ellentmondását, esetleges kifogását eloszlatandó, "bibliára tett kézzel" hitelesítették Tokaj város frissen leírt, de a régit idéző rendtartását Toth István, Medves Mihály, Mako Ambrus és Bial Péter eszlári lakosok is.

Elsőként a 17 pontból álló "alaptörvényt" rekonstruálták a városatyák. Ezek között legfontosabbnak tartották hangsúlyozni, hogy bárki jobbágy szabadon költözhet és lakhat Tokajban. Amennyiben nem tetszene az ott lakás, szabadon távozhat. Aki a városba költözik, és jobbágyságra adja magát, 12 dénárt, "tizenkét pénzt...tartozik az Biro asztalán letenni", aminek ellenében "az földesúr dolgától üres leszen egy esztendeig", de a szőlők minden munkájából 1-1 napon ki kell vennie a részét. A város szükségén mindenben munkálkodnia kell. Mindezekért a bíró, "az varossal egyetemben, tartozik minden tisztességes igyében oltalmazni és mellette fogni".

Mindazok, akik szőlőt bírnak a város szőlőhegyein, dézsmaadáskor kötelesek "egy-egy köböl bort" a város céljaira szolgálni.

Aprólékos pontossággal részletezi a rendtartás a bormérés jogát. Tokaj városa Szent Mihály naptól "Nagy Karácsony napig" mérhette korcsmájában a város hasznára a bort, "annak utanna az Földes Ur szamara arulnak". Amennyiben a karácsony előtt megbontott hordót "korcsma-zárásig" nem sikerülne eladni, azt még kiárusíthatják "ceger nekül". Ha városlakó bort akar kiméretni a "korcsmán", "elsöben az feö bironak...kostolot kel vinni", s bírói kóstoló dönti el a bor árát. Egyébként is "az Biro hire nekül senki korcsmat nem kezdhet" Tokajban, amennyiben valaki mégis megkísérelné, azt a "Biro...bünteti illendő bün'etéssel". A bírói kóstoló

mellé a bort mérni szándékozó köteles még hordónként "egy-egy pint bort" a bírónak ajándékozni.

Ha valakinek a szőlőhegyen olyan ügye támadna, melyet csak a "Tanács" közbejöttével intézhet el, a "varosbul" kivitt "Tanacsnak" az illető "Negyven penzvel tartozik". Ha a bírónak kell kimennie az ügyet elintézni, az ő bére 64 "penz" (dénár). Ha a bíró helyett a mezei bíró intézkedik, a helyszíni bírság összege őt illeti meg. Az esküdt díja 40 dénár, de esküdtet csak a bíró engedélyével vihet ki bárki a városból. Ha a kártétel oly mértékű, hogy helyben nem ítélhető meg, s azért "azt törvennyel lattyák megh", a tanács fog dönteni róla, hogy a perlekedők melyike fizeti az esküdtet megillető 40 dénár kiszállási díjat.

Jószágot - városon belül - ugyancsak negyven dénárért "becsül", értékel az esküdt vagy a város tanácsának bármely tagja. Ha valaki igazságtétel céljából kéri a tanács közreműködését, ugyancsak 40 dénárért teheti azt.

Egy forint azonban a bíró díja, ha "asszonyi állatok" egymást szájukra veszik. Ha kölcsönösen gyalázzák egymást, mindkettő 1-1 forintot fizet, ha viszont a gyalázkodó igaztalansággal gyalázza társát, mindkét forintot ő fizeti meg, ha igaz rágalommal vádolja, akkor a rágalmazott fizet mindkettejük helyett. "Ha penigh oly' meghaborodott szemelyek talaltatnak, kiknek az Tanacs eleöt kel megh bekelniek, affele emberek az Tanacsnak egy-egy forintval tartoznak".

Ha valaki adósát a bíróval kalodába záratja, a kaloda használatáért ("kaloda valtasgban") a szolgabírónak az illető adós 4 dénárt köteles fizetni. Ha az adóst a városon kívülről, a szőlőhegyről vagy máshonnan kellene a város szolgájának bekisérnie, az illető szolga díja "nyargalasert" 25 dénár, amit a befogottnak kell fizetnie.

A városnak nem lévén szántóföldje, Tokaj egyetlen lakója sem tartozik őszi vagy tavaszi vetést tenni, szántani a földesúrnak. "Vagyon azonban az földes ur szamara valo négy szeöleö", úgymint a "Palota szöleö" a város felett, s három darab a "Mézes Málon", melyek egyike a "Barath szöleö", másika a "Nemet, alias Lisztes szöleö", harmadika a "Szeremi szöleö". A négy szőlő nyitásával, metszésével, venyige kihordásával, kétszeri megkapálásával, kötözésével, szedésével és a szőlő befedésével "az varos nepe" tartozik a földesúrnak.

Hajdan, míg magyarok bírták Tokajt, mindezekért a munkákért fizetett az uraság. Miután németek kezére került a város, csak a szőlőhomlításért fizetnek, bár 1610-ben még az elvégzett homlításért is adós a tiszttartó.

Korábban is díjazás nélkül rakták helyre a pincékben szüret után a boroshordókat, de más városba borért sohasem küldték őket a földesurak. Ez mindig az udvarbíró dolga volt, ha megfogyatkozott az úr bora a korcsmán. A korcsmán elkelt borok hordóit azonban a városi esküdt valamelyikének a jelenlétében szállították a Tiszára, töltötték ott meg vízzel, s adták be az udvarbírónak. A kimért bor árával mindig a korcsmáros volt köteles elszámolni.

Sem szénát nem kaszáltak, sem nem fuvaroztak a földesúr számára. Városon kívüli munkájukhoz nem tartozott sohasem a majorsági vagy az "eötödbor" fuvarozása, sem tüzifa szállítása. Egyedül "nagy kedvesen jo innia valo bort" szállítottak "az Kamaras urak szamara" Kassára, évenként legfeljebb hat-hét hordóval a majorsági szőlőből.

Akinek a város földjén szőlőskertje van, "szabados vele akkor meghszedni", amikor akarja, dézsmával senkinek nem tartozik belőle.

A vár körüli munkáktól is mentesek voltak. Azt a vármegye népével végeztették mindig a kapitányok és a vármegye. Tokaj város lakói egyedül a Tiszát átívelő híd építésénél, javításánál, elbontásánál segédkeztek, ezért azonban fizetés nélkül "járhatták a hidat". Sem révpénzzel, sem a hídhoz való eszközök beszerzésével nem terheltettek sohasem. Mint ahogy tüzifát, hídhoz való fát a kersztúriak, a ladányiak és a tiszántúli úrbéresek hordtak, úgy a vár és az uraság számára őrölni is a ladányiak, keresztúriak és tarcaliak voltak kötelesek. A tokajiak csak az udvarbíró veteményes kertjét köteleztettek megkapálni, tisztán tartani.

Ha valaki vidéki embernek háza, szőlője, pusztatelke, pincéje volt Tokajban, amit el akart adni, avagy örökbe hagyni, s akadt tokaji ember, aki az örökbe hagyandó vagy eladandó ingatlan tanács által megbecsült árát letette, az elővásárlási jogot élvezett az extráneus örökössel vagy vevővel szemben. Ha egy idegen ingatlant vásárolt Tokaj városában vagy határában, a tokaji városlakónak 1 év és három nap elteltéig joga volt a frissen szerzett tulajdonából "kivetni" az illetőt, ha ellenértékként ugyanazt az összeget letette, amennyiért az illető megvásárolta az ingatlant. Ha így cselekedett valaki tokaji polgár, akkor per nélkül juthatott az említett ingatlan birtokába. Eltelvén azonban az 1 év és 3 nap, csak perrel összekötve mondhatott ellent a vásárlásnak bárki.

Az említett rendtartás, és az abban foglalt szabályok 1595-ben hozattak be először Tokaj városában, Szűcs Demeter bírósága alatt.

Az 1610. évi, emlékezetből visszaállított rendtartás további fejezetében a "biro tetelröl", a bíróválasztásról, a tanács megválasztásának

rendjéről, a prédikátor jövedelméről, az iskolamester javadalmazásáról, a harangozó, az egyházfi juttatásairól intézkedett. Sorra vette az egyes tisztségekhez kapcsolódó kötelezettségeket és jogokat. Természetesen a bíró kötelezettségeit és jogait részletezve a legaprólékosabban, de részletezve a "notarius" jogkörét és kötelezettségeit is.

A város vezetését, a választott tanács és a bíró viszonyát is külön fejezetben rendezte el a rendtartás-könyv. Majd a városi igazságszolgáltatás rendjéről, az örökhagyásról, a méltatlan pereskedésről, a tilalmakról és tiltakozás rendjéről, a vásárbíró jogköréről és tennivalóiról, a leánykérők teendőiről, a halászok, a csordapásztorok, a tizedesek tennivalóiról szólt a rendtartás.

A rendtartáskönyv utolsó három fejezetéből egy a rétek tilalmáról, a tilalom felszabadításának mikéntjéről, a tilalom megszegőinek a büntetéséről szól, majd a szőlők és mezők estében követi nyomon ugyanezeket a szabályozásokat. Külön részletezi a szőlőpásztor kötelezettségeit és jogait is.

Igazi nagy fejezete a rendtartáskönyvnek azonban az utolsó, a bor dézsmálását szabályozó rész. Láttató erővel jeleníti meg a dézsmás szőlők gazdáinak a szüretkor bekövetkező szomorú sorsát. Borának, mustjának olyan mértékű "megadóztatása" következett be szüretkor, hogy már-már felmerül késői utódban a kérdés: érdemes volt-é 1610 táján Tokaj város hegyoldalain, nektárt termő dűlőiben hajlongani, szőlővel bíbelődni, ha ilyen mértékben apasztották a dézsmások a gazda jövedelmét.

A dézsmálás ceremóniája a szürettel kezdődött. A szüret hivatalos meghirdetéséig a dézsmás szőlők gazdái egy fürtöt sem szedhettek le szigorú büntetés terhe mellett. A szüret kihirdetése után is a notariusnál kellett bejelentenie kinek-kinek, hogy mikor óhajtja megkezdeni a szedést.

A szüret során hordókba, kádakba szedett szőlőt a dézsmás szőlőkben meg kellett "taposni", s a szőlőt törkölyével, mustjával együtt kellett lehozni a hegyről. Lejövet a hegyről, a dézsmás szőlők termését senki nem vihette házához, pincéjéhez, amíg a Dézsmás Ház elé nem járult, ahol hordójának, kádjának a hetedik abroncsnál megfurták az oldalát, s ami must azon a lukon kifolyt, az a dézsmások gondjára bízatott. A dézsmások szigorúan ügyeltek arra is, hogy a kádak tetején lévő törköly alá nehogy préseletlen szőlőt rejtsen valamelyik ravasz gazda.

A dézsmálásban a város szolgái, a hat kerülő segédkezik, akik mentesek ugyan minden úrdolgától, szőlőtermésük mentes a dézsmától, de folyton a bíró és a város rendelkezésére kell állniuk, s kiszolgálniuk a bírót, a

dézsmásokat, a földesurat, a papot és a mestereket. Legfontosabb "tiszti azonban, hogy "az szeöleö hegyeket es egyeb tilalmasokat szorgalmatosa eorizzek".

A szőlő dézsmálásakor a Dézsma-háznál a nótáriussal (városi jegyző vel) kinek-kinek fel kell íratnia, hogy mennyi "cseber, köbeöl és itze bort az egesz szüreten" szüretelt, s a jegyző ezt summázva, a bor ötödé "veszi ki" a földesúr számára.

12 évig mentes azonban az a szőlő, amelyet valaki gyepből, cserébő vagy erdőből "sok faratsaggal epitett". Dézsmamentes a szőlőskertek és a város szőlőskertjeinek termése is, mint voltak ezek az emlékezettel kez dő időktől.

A dézsmás szőlők után mind az extráneusok, mind a városlakók, a fö desúrnak kivett ötödön kívül, köteleztetnek még a város számára, a váro szükségére "egy-egy keöbeöl" bort adni. Ha a város végszükséget szenved az említett egy köböl bor mellé megkövetelhet még kitől-kitől fél-fél vagy egy-egy köböl bort, ahogyan azt a Tanács rendeli, s "ebben penigh senki ellentarto nem lehet".

Miután a dézsmás szőlő tulajdonosa kiadta a dézsmát, megadta a várost illető boradóját, kiadta a papnak, prédikátornak, a mesternek, a h rangozónak az őket megillető járandóságot, kedve szerint ki-ki adhat mé "jo akarattyabul egy avagy ket itze bort vagy többet...a varos szolgainak", bár ez utóbbira senkit nem kötelezhetnek.

Az extráneusok, akiknek nincs házuk a városban, dézsmáláskor tartó nak a dézsmásoknak adni egy-egy köböl abrakot, egy-egy kappant vagy két tyúkot, négy kenyeret és 12 dénárt. Mindezek azonban megválthatják 72 d nárért.

Ha valaki extráneus, akinek nincs háza a városban, s nem akarja szü retkor borát, szőlőjét lehozni a hegyről, hanem helyben akarja megdézs máltatni, megteheti, de a Dézsma-háztól egy dézsmást és egy városi szol fel kell hívnia a hegyre, s ezeknek a fáradozását külön-külön egy-egy k böl borral kell megfizetni.

Dézsmáláskor az örökhagyás eseteit kivéve, minden igazságot a dézs mások szolgálnak ki, ezért az igazságért járó pénzek is őket illetik. K lön elbírálás alá esik dézsmáláskor a városlakók és az extráneusok jószá gainak "kárba tévedése". Ha külső lakó jószága tévedne tilalmasba, jósz gonként 40 dénárt, ha városlakóé, jószágonként öt-öt dénárt köteles fi ni. Ezen összegek fele a dézsmásokat, másik fele a város szolgáit illet

Íme Tokaj 1610-ben emlékezetből felidézett, majd írásban rögzített

külső és belső lakosok által meghitelesített rendtartás-könyve, mely szerint szervezték a lakosok életét, és szabályozták a városban, illetve annak határában tulajdont bíró extráneusok jogait és kötelezettségeit.

A Kazinczy Ferenc Társaság és a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár által Tokaj Város Tanácsának támogatásával 1000 példányban megjelentetett hasonmás kiadás tartalmazza még Tokaj város lakóinak 1561-es urbáriumát és az 1573-as inventáriummal összekapcsolódó urbáriumát is. Mindezek együttes elemzése, felfejtése azonban egy, a város több évtizedes történetét felölelő helytörténeti tanulmány tárgya kellene legyen.

Ezúttal nem akartunk több feladatot magunkra vállalni, mint az 1610-es városi rendtartás emlékezetből felidézett és többek által hitelesített városi létet szabályozó statutumok létezésére, és a rendtartás létkereteket meghatározó fő szabályaira felhívni a figyelmet. Reméljük, Bencsik János múzeumigazgató és Tokaj város honatyáinak áldozatos szervező munkája nyomán megadatik még a lehetőség a jövőben, hogy Tokaj város történetének egy-egy periódusát alaposabb vizsgálat tárgyává tegyük.

BENCSIK JÁNOS

A tokaji kisnemesség a XVIII. században

1715-ben hozta meg a király, III. Károly azt a törvényt, amely a fél országnyi Rákóczi-birtokok sorsát eldöntötte.[1] A Tokaji-hegy körül települt három mezővárosnak, Tokajnak, Tarcalnak és Keresztúrnak annak ellenére, hogy eddig a Rákócziaké volt, nem egyformán alakult a sorsa. Keresztúrt a leányság örökölte, vagyis az Aspremont-család birtoka lett.[2] Magánföldesúri birtokként a család érdekeinek rendelték alá ezt a kétségtelenül gazdag települést. Hogy milyen tekintélyes, vagyonos, gazdaságilag erős helység lehetett Keresztúr, arról (s talán nem is véletlenül) a helybeli református egyház tulajdonában lévő klenódiumok, továbbá úrasztali terítők (stb.) utalásszerűen bár, de meggyőzhetnek bennünket.[3] Tarcal és Tokaj a királyi uradalom részeként közvetlenül a Szepesi Kamara irányítása alá vonták. Tarcal a környező birtoktestek igazgatását ellátó prefektúra központja lett, ide települt és itt épült ki az adminisztratív központ. A gazdasági (és közjogi) irányítás az ún. "királyi udvar"-ból történhetett. A termelés pedig a királyi uradalom rangos birtoktestén, a Szarvas nevű szőlőhegyen folyt.[4] Tokajnak, úgy tűnik, ebben a szervezési rendben másodlagos szepet szántak. Az ún. Hétszőlőt ekkor még Kassa szabad királyi város tulajdonában találjuk. Gyakorlatilag a tokaji szőlőhegyek tekintélyes hányada is magánföldesurak kezében volt. A Szirmayaknak, a Desseőffyeknek, a báji Patayaknak, az Okolicsányiaknak voltak itt nagyobb birtokai.[5] Miután a XVIII. század közepétől Tokaj határában szántóföldet már nem műveltek, s a város gazdálkodása döntően a szőlőre alapozott, monokulturális jellegű volt, kisebb, de nem jelentéktelen hányadát alkotta a rét- és legelőgazdálkodáson nyugvó nagyállattartás.[6] Elsősorban is a korszakunkban még mindig fontos, tőkeképző vállalkozást jelentő szarvasmarhatartás.[7]

A felsorolt vagy nem is említett főúri, továbbá középnemesi családok nem Tokajban éltek. Többnyire kisebb-nagyobb udvarházakat, kúriákat tartottak helyben, ahol gazdasági alkalmazottaik (pl. intéző), mindenekelőtt vincelléreik laktak.[8]

A mezőváros társadalmának másik pólusát a jobbágyság alkotta. Mégpedig nem rendelkezvény a jobbágy-lét alapját képező úrbéres szántóföldel, ezért a tokaji jobbágy népességet a zsellérekhez sorolták.[9] Erről legszemléletesebben az 1774-es országos urbárium adatai győzhetnek meg bennünket. A zsellérek mellett ekkor egy nem túl jelentős városi polgárságot tarthatunk számon. E réteg összetétele a XVIII. században rendkívül vegyes lehetett, mert a Habsburg-birodalom nyugati területeiről, elsősorban Cseh- és Morvaországból származott iparosok és kereskedők[10] mellett a 20-30 családot számláló görög kereskedő kompániáról tudunk,[11] továbbá (feltehetően) Galícia felől lassan beszivárgó zsidóságot tarthatjuk számon.[12] A XVIII. században az utóbbi társadalmi csoport (a zsidóság) még sem számában, sem gazdasági szerepében nem lehetett jelentős. Bér kétségtelen, hogy jelenlétükről folyamatosan értesítenek bennünket a levéltári források.

Nos, a felsoroltakon kívül Tokajban is élhettek jelentős számban kisnemesi családok már a XVII. század végétől, mert Hegyalján is fontos szerepet kapott ez a török-kuruc korszakban jobbára katonáskodó réteg. Gazdálkodásuk alapját a szőlőművelés képezhette. Szóltunk már arról, hogy Tokaj gazdasága korszakunkban szőlőre alapozott, monokulturális jelleggel rendelkezett. Ezeknek a kisnemeseknek több-kevesebb szőlőjük, s lakóházuk tartozékaként kezelt, évenként újraosztott rétjük, továbbá legelőjük, illetve legeltetési joguk volt. Pontosabban a város egész közönségével együtt, tehát földközösségben művelt rét és legelő hasznával számolhattak. A szőlő nem a telkiállomány része lévén, ezért forgalmát (adása-vétele) nem korlátozták a szántóföldet érintő törvények. A szőlő ilyetén szabadforgalmából eredően mind a nemesség, mind a jobbágyság (itt zsellérek), sőt a török alattvalókként kezelt görögök is szabadon vásárolhattak szőlőt.[13] Bár a görögökre vonatkozó kitételünk bizonyos megszorításokkal lehetett igaz.

A Tokajba telepedett kisnemességet aligha korlátozta földesúri hatalom, helyben a királyi dominium joghatósága abban, hogy szabadon gazdálkodhassanak, miután a létalapot nyújtó szőlőhöz szabadon, korlátozások, illetve következmények vállalása nélkül hozzájuthattak. Mintegy magyarázatként fűzzük hozzá, hogy a jobbágy falvakban a kisnemes általában úrbéres telekre ülhetett, feladva ezzel gazdasági függetlenségét, nem egyszer elveszítették közjogi függetlenségüket is, mert az érdekelt földesúrral függőségi viszonyba kerültek.[14] Ami konkrétan a Tokajba települt kisnemesség szőlőbirtokait illeti, meg kell jegyeznünk, hogy amennyiben dézsmás szőlőt vásároltak, akkor számukra is kötelező volt a heted megadása a terményből.

Tokaj mezőváros - éppen sajátos, privilégizált helyzete következté-

ben - a kisnemességnek is biztosabb megélhetést, szabadabb boldogulást nyújtott. Ebből a gazdasági-társadalmi tényből következik, hogy számuk a városban egyre gyarapodott. Újabb-újabb családok tüntek fel Tokajban.

A szakirodalomban egységes az az álláspont, miszerint Zemplén megye, különösen pedig Hegyalja népességének e késő-feudális korban számottevő része nemesi, közelebbről kisnemesi eredetű.[15] Mindenütt a Tokaj-hegyaljai településeken fontos gazdasági, alkalmasint politikai, sőt katonai szerepet kapott e mozgékony társadalmi réteg. Gondoljunk csak az osztrák örökösödési háborúra (1741-1748), majd a hétéves háborúra (1756-1763).[16] A kisnemesség Tokaj társadalmában jelentős szerepet töltött be. Annak ellenére, hogy a közéletben a paraszt-polgárság, illetve civis-réteg többször kezdeményezően lépett fel, azt tapasztaljuk, hogy e kisnemesség időről időre akciót kezdeményezett az őket ért (vélt vagy tényleges) sérelmek orvoslása végett.

Komoly ellentét alakult ki a város magisztrátusa körül, mert a kisnemesség kifogásolta, hogy ők többször kimaradtak a város vezető testületéből. 1770-es években azt tapasztalhatjuk, hogy a közvetlen vezetésben szerepelnek kisnemesek. 1770-ben egyenesen a város főbírája Nemes Üveges (alias Novák) Ádám. A magisztrátusban évről évre találunk kisnemeseket. Bizonyára számarányuknak megfelelően, évente egy-két személyt. E testületben azonban őket sem illette meg több (és más) jog, mint egyébként a magisztrátus paraszt vagy civis tagjait.

Ha a kisnemesség politikai vagy gazdasági pozícióikat veszély fenyegette, akkor nem riadtak vissza a perlekedéstől sem. Erre - igaz a tanulmányozott korszak határain kívülről - egy 1824-es, 5 évig tartó pereskedés lehet a legszemléletesebb példánk.[17] Ekkor a nemesek gyülekezete osszú, panaszos levélben fogalmazta meg sérelmeit, melyeket a paraszt-anács (ezt a város magisztrátusát degradáló kifejezést az említett, a emesek beadványából kölcsönöztük) részéről voltak kénytelenek elszenved-.. A perben érdekelt kisnemesség így fogalmazott: "...a Helybeli tanács li Urak Privilégiumaiktól messze el térvén, sok képpen éreztetik velünk i. a kisnemességgel) el nyomás béli plánumjaikat (jelleg)...mindőn nem ranok, mit Tatitus kiván az Előljáróktól."

A város nemességének választott vezetője a főkapitány volt. 1770-ből erjük Karakas István főkapitány nevét vagy említsük meg 1824-ből a má zett per egyik főszereplőjének, Bukó Mártonnak a nevét. Ő volt a ma s perlekedő. A fentiekből következően is a kisnemesség testületileg loskodott érdekvédelméről. A Tokaji Múzeum őrzi a "Tokaji Nemesség Petsétjé"-t 1827-ből. A pecsétnyomó rajzolata jellemző módon egy katonaalak, jobbjában kardot, baljában egy szőlőfürtöt tart.

Miközben ezeket teljes bizonyossággal megállapíthattuk, azt kell mondanunk, hogy a kisnemesség avagy a kisnemesi réteg tanulmányozásakor számos akadályba ütközünk. Ugyanis addig, amíg a jobbágyságot időről időre összeírták, társadalmi-gazdasági függéseikről, ehhez kapcsolt kötelezettségeikről rendszeresen szerkesztett konskripciókban szerepeltetik, addig a kisnemességet érintő ilyen - vagy hasonló - jellegű lajstromozásra nincsenek vagy alig vannak példáink. Szerencsére Tokaj e téren kivételnek számíthat. Gazdag városi levéltárában számos olyan XVIII. századi forrást lelhetünk, amely a kisnemességről (is) képet nyújthat. Ezek a források, keletkezésüket meghatározó céloknak megfelelően hol részletesebbek, hol elnagyoltabbak. Alkalmanként más és más szempontokat érvényesítenek. Egyszóval nem teljesek avagy nem tekinthetjük őket teljes összeírásoknak. Jól használhatók az egyházi anyakönyvek is, bár azokban a XVIII. században még gyakran nem szerepeltetik a bejegyzett személyek társadalmi állapotát. Tehát nem minden esetben derül ki, hogy a bejegyzett személyek nemesek-e vagy adófizetők.

A továbbiakban négy olyan forrástípust mutatunk be, melyek mindegyikében a kisnemességet szerepeltették. Rendeltetésük, ebből eredően az összeírások módszere nem azonos volt. Közlésük rendezőelveként csupán az időrendiséget választottuk.[18]

Tokaji kisnemesek dikális összeírása 1743-ból

Nemes urak neve	Vagyoni állapota	Termelt bor mennyisége
	felsorolás	hordó
Szilassy János	1 ház, keresk. (3.)	fél
Najpauer Ferdinánd	(Egyedüli ház vagy árendás)	-
Karakas János	1 ház, 2 ökör, 1 tehén	2
Nyilas János	1 ház, 2 tehén, 2 kas méh, kézműves (3.)	fél
Nyilas György	1 ház, 1 kas méh	2

Lippay András	(Megállapodás szerint)	
Lippay János	(Hajós, révész, semmije nincs)	
Karakas István	fél ház	fél
Rompa György	(Megállapodás szerint)	
Kovács Sámuel	1 ház, 2 kas méh	-
Issó György	1 ház, 4 ló, keresk. (1.)	2
Szent Miklóssy Sámuel		6
Dobronoky Ferenc	1 ház	2
Trocsányi Ferenc	kézműves (2.)	1
Tatár Mihály	1 ló, 2 köböl gabona, kereskedés (2.)	1
Alföldi István	fél ház	fél
Staub Ferenc		1
Szér Ferdinánd		2
Mercz Antal sóinspektor	5 ló, 6 tehén, kereskedés (1.)	-
Ugyanott ellenőr (név ?)	4 ló, 2 tehén, kereskedés (1.)	-
Sinevel Károly	(Megállapodás szerint)	
Hofman Ferenc postamester	6 tehén, 10 köböl gabona	-
Tar Mihály	fél ház, kézművesség (3.)	2
Hliniczky Gáspár	kézműves (3.)	-
Vicsel Miksa	1 ház (megállapodás szerint fizet 6 Rhf)	4
Gajtler Lőrinc	1 ház	
Kövesdy György	1 ház (sómérő szolga)	1
Strapar (?) Ferenc	1 ház (sómérő szolga)	-
Zary István	1 ház (sómérő szolga)	-

(A rovatolás és dika-kötelezettség mértéke: 1 ház 30 krj. 2 ökör 20 krj, 2 ló 20 krj, tehén másfél krj, kas méh 3 krj, 1 köböl gabona másfél krj, kézművesség 1.osztály, 30 krj, 2. osztály 20, 3. osztály 12. kereskedés ugyanúgy.)

I.1. Vagyonösszeírás 1743-ból, melyben a tokaji kisnemesek 1742-es vagyoni állapotát rögzítették. Az egyetlen lapot kitöltő forrásban 29 személy, háztartásfő szerepel. Rovatolását a jobbágy-összeírásokból jól ismerhetjük. Mindössze a bevezető rovata különbözik, mert itt a "nemes urak nevei"-t rögzítették először. Az összeírásban a 29 főből 5 sóhivatali tiszt és "szolga", 1 postamester, ezek tehát az urasággal állottak munkaviszonyban. Találunk még 1 bérlőt (árendás) és átalánybért fizetőt (?) (accordás) 4-et. Így a tényleges kisnemesi családfő 18 személy lehetett,

akik saját, takására kötelezett gazdasággal rendelkeztek. Közülük 3 kereskedő, 4 kézműves volt. A sóhivatal tisztjei közül ketten szintén kereskedők voltak. Talán nem tévedünk, ha a társadalmi megosztottság tekintetében a kisnemesi réteget ezek szerint tanulmányozzuk. Ezért aztán a "maradék" 11 fő talán a mezőgazdaság hasznából élt. A kisnemességnek azt a csoportját, amely nem valamely hivatal alkalmazottja, illetve nem bérleti, illetve átalányos bérleményi viszonyban állott, azt a 18 főt tekintjük a stabil városlakóknak. Ezek a családok: Alföldy, Dobronoky, Hliniczky, Gajtler, Isso, Karakas, Kovács, Lippay Ny-las, Rompa, Sier, Staub, Szentmiklóssy, Szilassy, Tar, Tatár, Trócsányi. Ők a taksáló nemesek. Karakas János például 51,5 krj fizetésére kötelezett. A dica viszonylagosan alacsony értéke is arra utal, hogy a kisnemesség kedvező feltételek mellett élhetett, gazdálkodhatott Tokaj mezővárosban.

2. Négy vegyes jegyzék 1752-ből, 1754-ből, 1755-ből és 1756-ból. Taksát fizető nemesek, árendások szerepelnek ezekben, külön-külön csoportosításban az egyes társadalmi csoportokat. Ezért tanulmányozásuk különösen hasznos lehet.

A tokaji taksás nemesek összeírása és fizetett taksájuk

(Rhénes forint, krajcár)

Családfő neve (megjegyzés)	nemesek exatora	évek			
		1752	1754	1755	1756
1. Balog Andárs		-	Ø	-	-
2. Balog István		1.12	2	2	2.24
3. Balog József		-	-	2.18	-
4. Balog Mihály, ifjú (új korcsmáros)		-	-	1	Ø
5. Balog Mihály, öreg		4.24	Ø	2	2
6. Czakó István		-	-	1.36	1.36
7. Emberi István		6.30	6.34	-	-
8. Emberi Mihály		7.48	7.3	5	4
9. Dobronoki Sámuel		4.12	4.12	3.13	3
10. Gabonyi Mátyás		6.30	7.22	-	-

11. Jenei Szabó György 1752	2.36	3.15	12	8
12. Juhász István	-	2.36	3	3
13. Juhász János	9.06	-	-	-
14. Karakas István	4.04	2.10	5.03	5.24
15. Karakas János	12.42	6.30	17	14
16. Karácsony György (görög nemes)	?	4.30	24	18
17. Karácsony János (görög nemes)	?	Ø	15	10
18. Kardos József	-	-	1.16	-
19. Kelemen György özvegye	3.36	-	3.36	3
20. Kelemen István, ifjú	7.12	-	9.12	6
21. Kelemen János	6.30	7.48	5	4.30
22. Kovács Sámuel	6.30	10.50	7	6.15
23. Kövér Péter özvegye	3.15	Ø	-	1.36
24. Lázár Bimbó János (görög nemes)	?	Ø	34	-
25. Lippay András	7.48	Ø	6	1
26. Lippay János	2.36	Ø	2	1
27. Nagy János	6	Ø	4	4
28. Nyilas György	1.31	5.25	-	-
29. Nyilas János özvegye	8.20	4.20	3	-
30. Osváth János	-	Ø	6	5
31. Pap György	3.42	5.32	4.24	4.48
32. Pap Mihály	-	-	-	2.24
33. Pap Sámuel	3.42	4.23	5	4.48
34. Pávay János	-	-	5.25	4.45
35. Rablanszky Miklós	-	Ø	-	-
36. Romfa(?) György	-	Ø	-	-
37. Szakács Péter, ifjú 1756	-	2.44	4	Ø
38. Szarka György	5	-	-	-
39. Szentmiklósy Zsigmond	6.30	8.44	8.48	8.48
40. Szikszay alias Stejler István Szikszay Nyilas István	-	-	12	12
41. Szailassi János	2.10	-	-	-
42. Tar Mihály	8.10	2.36	4.12	4
43. Tatár Mihály	-	2.10	5.30	4.48
44. Thúry Sámuel	2.24	-	-	-
45. Trócsányi Ferenc	3.15	2.36	3	2.30

(Megjegyzés: 37-es Zilahi Szakács P. néven is szerepel, 1756. "-" jel esetén nincs adat.)

A tanulmányozott négy taksa (stb) jegyzékben szereplő taksás nemesek, a királyi uradalom árendásai és a helybeli zsidók által évenként fizetett összegek

(Rhénes forint, krajcár)

Csoportok	1752			1754			1755			1756		
	Rft	krj	fő	Rft	krj	fő	Rft	krj	fő	Rft	krj	fő
taksás nemesek	112	54	28	83	42	32	226	-	33	151	36	30
görög nemesek	-			68	-	3	-		-	-		-
árendások	98	36	11	91	54	11	61	12	5	36	-	8
postamester(etc)	25	24	4	-		-	-		-	-		-
sótiszt	-		-	7	-	3	-		-	-		-
zsidó (tételben)	152	31	15	275	48	24	348	12	25	194	-	9
Összesen:	389	25		447	42		635	24		381	36	

II./ A második forráscsoportot 4 összeírás alkotja, éspedig a kisnemesek taksajegyzéke melett a királyi uradalom (valamilyen jövedelmének) bérlői, továbbá az ugyancsak árendás zsidók névsora szerepelnek. Miután gazdasági természetű összeírásról van szó, minden esetben feltüntetik az egyének által fizetett (vagy fizetendő) taksa, bérleti díj összegét. Történeti szempontból érdekes azért is e forráscsoport, mert adott szempontok alapján megbontotta a tokaji kisnemesség látszólag egységesnek vélhető rétegét. Külön tartották számon a görög(!) nemeseket, továbbá a sóhivatal tisztjeit, a postamestert. Az összeírások 1752-ben, 1754-ben, 1755-ben és 1756-ban keletkeztek, pontosabban ezeknek megfelelő állapotokat rögzítették. Érdemes odafigyelnünk a kezdő évre, mert éppen egy évtized múlva keletkezett, mint az előzőekben leírt jegyzékünk. Az általában 40 fővel dolgozó jegyzékekből megállapíthatjuk, hogy egy évtized alatt megduplázódott a kisnemesi réteg családfőinek száma. Ha leszámítjuk a folyamatosan állandó számú sótisztet, majd a tiszai híd megépítése után /1740-es) a hídvámhivatal alkalmazottait, kiknek száma aligha ingadozott, továbbá eltekintünk a zsidóktól, kiket az 1750-es évtized névsoraiban nem is szereplteténk, akkor feltétlenül igaz az előbbi tételünk, nevezetesen az, hogy a kisnemesség kétszeresére szaporodott Tokajban 10 év leforgása alatt.

Külön elemzést igényelnek a jegyzékek, ha az ott szereplő összegeket vetjük egybe. Mindössze egyetlen szempontot érvényesítve, megállapíthatjuk, hogy a zsidók által fizetett bérletidíj összege a 3 utolsó jegyzékben meghaladja az összes díjtétel 50%-át. Ez közvetve a helyben bérlményt vállaló zsidóság tőkeerős voltára utalhat. Az is érdemes figyelmünkre, hogy a két forráscsoportban szereplő taksás nemesek utóbb lényegesen többet fizettek. Nézzünk 3 példát:

Karakas István	(1743)	15 krj,	(1754)	2 ft	10 krj
Tar Mihály	"	33 krj,	"	2 "	36 "
Tatár Mihály	"	27 krj,	"	2 "	10 "

(S a bemutatott tételek a legkisebb összegek voltak!) Ezek a változások talán összefüggésbe hozhatók azzal a gazdaságpolitikával, amely a királyi uradalomban ezekben az években a jobbágyságot is súlytotta. Nevezetesen növelte a földbirtokos a jövedelmét azáltal, hogy mind a jobbágyság terheit, mind a kisnemesség taksáját, bérleti összegét megemelte.[19]

A tokaji kisnemesség névsorát tanulmányozva, összevetve azt az egyházi anyakönyvek adataival, nagy valószínűséggel megállapítható, hogy a névjegyzék 45 személyéből 32 biztosan (vagy nagy valószínűséggel), további 2 személy megszorításokkal református vallású volt. Kimondhatjuk tehát, hogy a kisnemesség 75%-a e vallás híve volt. Azt tapasztaljuk, hogy a sóhivatalban, a hídvám-hivatalban római katolikus nemesek szolgáltak. Talán nem érdektelen, ha megemlítjük, hogy Spech család, illetve a Paulay család is római katolikus volt.

Az 1777-es tokaji urbáriumban szereplő nemesek névsora

Tokaji nemesség	kaszálórét nagysága
1. Czakó István	1/2
2. Balogh András	1/2
3. Kelemen János özvegye	1/2
4. Balogh József	1/2
5. Bagsi István	1/2
6. Debreceni piaristák	1/2
7. Ujvári István özvegye	1/2
8. Kecskés János	1/2
9. Tarr István	1/2
10. Pávay János	1/2
11. Tatár Mihály	1/2
12. Tertsányi (Trócsányi?) Ferenc	1/2
13. Szent Miklósi Zsigmond	1/2
14. Zilay Szakáts Péter	1
15. Somogyi József	1/2
16. Boross József	1/2
17. Szlávi Pál (Spect. Dom.) bizonyos részber	1/2
18. Tardi Imre	1/2
19. Túri János	1/2
20. Rolly Pál	1/2
21. Buczkó János özvegye	1/2
22. Bárczi Sámuel	1/2
23. Szilasi János	1/2
24. Jenei Szabó György	1/2
25. Palugyai Ignác úr	1/2
26. Dobai Sándor úr	1/2
27. Bereczky Mátyás özvegye	1/2
28. Ifjú Nyilasi Mihály	1/2
29. Hliniczky Gáspár	1/2
30. Lénárt István	1/2
31. Kelemen István	1/2
32. Kefala János	1/2
33. Tonauer Ferdinánd	1/2
34. Suster József úr	1
35. Iso János	1/2
36. Szeghő András özvegye	1/2
37. Orosz András	1/2
38. Pócsi basiliták	1/2
39. Sass Antal	1/2
40. Báró Ötves úr	1/2
41. Ujhelyi György özvegye	1/2
42. Kefala János úr	–
43. Palugyai József	–
44. Karakas János özvegye	1/2
45. Lippay András	1/2

8. Kecskés János 1/2
9. Tarr István 1/2
10. Pávay János 1/2
11. Tatár Mihály 1/2
12. Tertsányi (Trócsányi?) Ferenc 1/2
13. Szent Miklósi Zsigmond 1/2
14. Zilay Szakáts Péter 1
15. Somogyi József 1/2
16. Boross József 1/2
17. Szlávi Pál (Spect. Dom.) bizonyos részber 1/2
18. Tardi Imre 1/2
19. Túri János 1/2
20. Rolly Pál 1/2
21. Buczkó János özvegye 1/2
22. Bárczi Sámuel 1/2
23. Szilasi János 1/2
24. Jenei Szabó György 1/2
25. Palugyai Ignác úr 1/2
26. Dobai Sándor úr 1/2
27. Bereczky Mátyás özvegye 1/2
28. Ifjú Nyilasi Mihály 1/2
29. Hliniczky Gáspár 1/2
30. Lénárt István 1/2
31. Kelemen István 1/2
32. Kefala János 1/2
33. Tonauer Ferdinánd 1/2
34. Suster József úr 1
35. Iso János 1/2
36. Szeghő András özvegye 1/2
37. Orosz András 1/2
38. Pócsi basiliták 1/2
39. Sass Antal 1/2
40. Báró Ötves úr 1/2
41. Ujhelyi György özvegye 1/2
42. Kefala János úr –
43. Palugyai József –
44. Karakas János özvegye 1/2
45. Lippay András 1/2

46. Zámbori úr örökösei 1/2
47. Nemes Pap örökösök 1/2
48. Kelemen Mihály 1/2
49. Kökényesdi Mihály 1/2
50. Pap Mihály az Alsó városban 1/2
51. Vradvánszky Mihály 1/2
52. Tarr János 1/2
53. Tonauer Ferdinánd az Alsó Városban 1/2

Megjegyzés: A rovatolás a kaszálórétről a következőket tudakolja: "Telkiállományú rét, melyet mindig, ritkán (vagy) sohasem lehet kétszer kaszálni." Tokajban a sohasem rovatba kerülnek a számok.

III./ E forrásunk a tokaji 1777-es urbáriumban szerepel.[20] Érdekes az számunkra, hogy a Mária Terézia-féle urbárium után (1774) 3 évvel olyan urbáriumot szerkesztettek, melyben a zsellérek mellett az urasági szolgákat sőt a kisnemeseket is szerepeltették. Számszerint 250 házas-, 12 házatlan zsellért, 8 urasági szolgát és 53 tétel alatt 49 kinsmesi családfőt írtak össze. Ez összesen 319 háztartás, melynek 15,36%-át alkotja a kisnemesség.

Az urbáriumszerkesztők célja az lehetett, hogy összeírják taksás házakat, illetve az ilyen lakóházak után járó kaszáló réteket. A kaszáló réteket, miután kiszakasztották a város vezetését illető részt, évente újraosztották a háztulajdonosok között. Az összeírásból kiderül, hogy ezek a telkiállományú kaszálók rossz minőségű, évente kétszer soha sem kaszálható, tehát sarjú szénát nem adó rétek voltak. Abban nem vagyunk bizonysosok, hogy a lajstromban szereplő 1/2-es tételek milyen mértékegységet jelenthettek.[21] Talán a főosztáskor kimérhető egységnyi terület 50%-át értették ezen. Hogy az összeírásban nem a személyek, namem a telkiállományú belső fundusok voltak az irányt adóak, mutatja, hogy összeírták nemcsak az egyházi rendek (piaristák, bazilitá), hanem "B/áró/ Ötves" telkét is, mely után szintén 1/2 rét használatát jegyezték be. Erre utal a több alkalommal előforduló "D" betű is, melyet "dominus", úr-jelentésben oldottunk fel.

Ebben az urbáriumban szereplő névsor sem tekinthető teljesnek. Néhány személy hiányzik belőle. Így hiába tudjuk, hogy az ún. "görög nemesek", mint a Karácsony család tagjai, továbbá Suszter József postamester ekkor tájban a városban éltek, nevüket nem jegyezték fel. Ugyanakkor Kef-

46. Zámbori úr örökösei 1/2
47. Nemes Pap örökösök 1/2
48. Kelemen Mihály 1/2
49. Kökényesdi Mihály 1/2
50. Pap Mihály az Alsó városban 1/2
51. Vradvánszky Mihály 1/2
52. Tarr János 1/2
53. Tonauer Ferdinánd az Alsó Városban 1/2

Megjegyzés: A rovatolás a kaszálórétről a következőket tudakolja: "Telkiállományú rét, melyet mindig, ritkán (vagy) sohasem lehet kétszer kaszálni." Tokajban a sohasem rovatba kerülnek a számok.

III./ E forrásunk a tokaji 1777-es urbáriumban szerepel.[20] Érdekes az számunkra, hogy a Mária Terézia-féle urbárium után (1774) 3 évvel olyan urbáriumot szerkesztettek, melyben a zsellérek mellett az urasági szolgákat sőt a kisnemeseket is szerepeltették. Számszerint 250 házas-, 12 házatlan zsellért, 8 urasági szolgát és 53 tétel alatt 49 kinsmesi családfőt írtak össze. Ez összesen 319 háztartás, melynek 15,36%-át alkotja a kisnemesség.

Az urbáriumszerkesztők célja az lehetett, hogy összeírják taksás házakat, illetve az ilyen lakóházak után járó kaszáló réteket. A kaszáló réteket, miután kiszakasztották a város vezetését illető részt, évente újraosztották a háztulajdonosok között. Az összeírásból kiderül, hogy ezek a telkiállományú kaszálók rossz minőségű, évente kétszer soha sem kaszálható, tehát sarjú szénát nem adó rétek voltak. Abban nem vagyunk bizonysosok, hogy a lajstromban szereplő 1/2-es tételek milyen mértékegységet jelenthettek.[21] Talán a fűosztáskor kimérhető egységnyi terület 50%-át értették ezen. Hogy az összeírásban nem a személyek, namem a telkiállományú belső fundusok voltak az irányt adóak, mutatja, hogy összeírták nemcsak az egyházi rendek (piaristák, bazilitá k), hanem "B/áró/ ötves" telkét is, mely után szintén 1/2 rét használatát jegyezték be. Erre utal a több alkalommal előforduló "D" betű is, melyet "dominus", úr-jelentésben oldottunk fel.

Ebben az urbáriumban szereplő névsor sem tekinthető teljesnek. Néhány személy hiányzik belőle. Így hiába tudjuk, hogy az ún. "görög nemesek", mint a Karácsony család tagjai, továbbá Suszter József postamester ekkor tájban a városban éltek, nevüket nem jegyezték fel. Ugyanakkor Kef-

fala szerepel, noha róla is tudjuk, hogy görög kereskedő volt. Vajon mi az oka, hogy ezek és mások (véleményünk szerint a rendszerint idegen hangzású nevű sótisztek) kimaradtak az urbáriumból? Talán az általuk lakott lakóház (belső fundus) jellegéből következett az, hogy kihagyták őket. Kimaradhattak, ha nem taksás telken, ha nem taksafizetésre kötelezett telken épült házban laktak. Ilyenek lehettek a város telkei, a szabad földesúri telkek (mint pl. a Patayak városi kúriája), de ok lehetett a kimaradásra az is, hogy nem volt saját tulajdonú lakóháza valamely személynek, családnak.

Az 1774-es úrbéri összeírásban foglalt mezei jószágokat (fundus) jelenleg bíró nemeseknek összeírása
(1789)

A nemes személy neve és tisztje	A szőlőt eladó jobbágy neve, az eladás éve	terület kapásban
Leer Károly sótiszt	Ámberger József, 1785	8 szőlő
	Erdei Szabó Mihály, 1782	9
	Vámosi Mihály, 1788	2
	Szilágyi Nagy János, 1786 (örökösök)	9
Jezerniczky József sótiszt	Andravics János, 1783	1 kert
	Csanálosi János, 1782	3 szőlő
Legát József sótiszt	Kerek István, 1787	2 kert
	Szuda János, 1789	2 szőlő
	Nagy Szilágyi J. örök., 1787	2 szőlő
Funk József sótiszt	Oláh Mihály, 1789	1 kert
Kulmon József hídmester	Tokaji Mihály és György, 1785	8 szőlő
Csorvási János	Varga János, 1771	1 ház
Nagy József Zempléni komisszárius	Tóth György, 1784	1 ház
	Kőszegi Márton, 1788	4 szőlő
Aranyos Mihály	Tóth György, 1784	4 szőlő
Mikecz Sámuel extran. (Legyesbénye)	Mendeli András, 1779	6 szőlő
Thardy Imre kapitány	Lipcsei Mihály, 1788	2
	özv. Bossányi Ferencné, 1787	4
	özv. Hajka Mihályné, 1787	7

	Karádi György, 1788	5
	Onga Mihály, 1785	1 kert
Thury János	Tamaska György, 1786	9 szőlő
Roll Pál	Szentpéteri József, 1780	1 ház
Gedeon Márton rk.	Kováts József, 1784	4 szőlő
plébános	Dávid János, 1788	1 kert
Lipcsey Márton	Hrabovszki József, 1785	10 szőlő
rk. orgonosta	Balló György, 1786	4
Vihla György özvegye	Üveges Ádám örökösei, 1783	6
	Némethi Pál özvegye, 1782	1 ház
Jenei György özvegye	Margitai örökösök, 1777	6 szőlő
	Szondi Mihály, 1782	1 kert
Najman Ferenc intéző (Gyulai Sámuelnél	Csiszár Sára, 1788	3 szőlő
Papp Sámuel	Nagy András özvegye, 1786	1 ház
	Kolozsi Mihály, 1782	1 szőlő
Pavai János	Kassai István, 1782	3
Ifjú Pavai János	Kanicz András, 1782	2
Móricz Mihály Csanálosi János, 1784		1 ház
		4 szőlő
Keffala János özvegye	Szentpéteri József	1 ház
	Kosiczkai örökösök	4 szőlő
Zilai Péter özvegye	Ujfalusi Miklós özv., 1779	8 szőlő
Pusztai György	Czika János, 1778	6
Hitsiani örökösök	Kotsorka János özv., 1776	3
Szarka György	Gulyás Márton özv., 1787	1 ház
		2 szőlő
Trócsányi Sámuel	Szüts Mihály örök., 1782	1 ház
	Földesi János özv., 1785.	2 szőlő
	Szakmáry Mihály, 1786	3 szőlő
Kovács György	Ujhelyi Mihály, 1779	1 ház
	Meleg István, 1782	3 szőlő
	Balló György, 1786	5 szőlő
Gregorovits Mihály görögkeleti parochus	Tóth János, 1784	3 szőlő
Kulmon Mihály özvegye	Kormos Mihály, 1784	1 ház
Kováts József	Valentin Mihály, 1786	5 szőlő
Erintz Ignátz hídmester	Erdélyi Szabó Mihály örökösei, 1783	20 szőlő

	Hajla Mihály özvegye Timárról, 1780	
	Kormos János uakkor, együtt	12 szőlő

(Megjegyzés: Az összeírás eredeti címzése volt: Feljegyzés vagy összeírás az 1773-as évtől az 1788-as évig a nemességnek kezelésbe adott vagy legalább is előbirtoklás jogán örvendetesen nemesedett /szőlőbirtokról/.)

Pótlás 1788-ból:

Kulmon Ádám vette a	Thurzó szőlőt Inczédi Uramtul,	
	Nyestit Kabai Györgytül,	
	Paxit Novák Ádámtul	
extraneus nemesek		
Kausai János	Varga Jánosét	1 szőlő
Palugyai Imre	Pekker Mihályét	1 szőlő
Aranyos Mihály	Keresztúri Andrásé	1 szőlőt
Bekényi Albert	Szakmári Sámuelé	1 szőlőt

IV./ Ez a forrás címzése szerint egy tulajdonváltozást rögzítő feljegyzése. 1788-1789-ből származik az utolsó bejegyzés. Az összeírást elrendelőket bizonyára az érdekelhette, hogy a jegyzett másfél évtized (1773-1788) alatt mely nemesek és mikor vásároltak ingatlant, nevezetesen lakóházat, kertet és szőlőt (többnyire dézsmás szőlőt) a tokaji zsellérektől (vagy másoktól). Ez a feljegyzés tehát birtok-cseréről, pontosabban adás-vételről ad felvilágosítást, méghozzá abban az összefüggésben, amikor zsellér jogállású család ingatlanait vásárolta meg nemesi egyén. Kiindulópontjuk a Mária Terézi-féle urbárium (1773-1774) lehetett, noha a tokaji urbáriumban sem kertet, sem szőlőt nem szerepeltettek. Lajstromunkban összesen 11 ház, 7 kert és 204 kapás szőlő úgy cserélt gazdát, hogy kisnemes birtokába került. Egy személy kétszer szerepelt (Aranyosi), így 37 személyt írtak össze. Közülük 5-en extraneusok lévén, a helybeli nemesek közül 31-en szerepelnek.

Ez az összeírás eleve nem lehet teljes, hiszen csupán a már leírt vásárlásokat lebonyolítókat írták össze. Jellemző módon együtt szerepelteték a sóhivatal alkalmazottait, mégpedig a névsor elején és végén, továbbá a különböző hivatalnokokat (hídmester, kapitány, nótárius özvegye, egyházi személyek). Ez az összeállítás jó alkalom arra, hogy vizsgálhas-

suk, hogy a Tokajba betelepült nemesek miként (milyen ütemben) vagyonosodtak. Leer Károly sópénztárnok 6 év alatt 28 kapás szőlőt vásárolt. E családi névvel nem találkozunk korábban, tehát nem régtől lakott Tokajban. Jellemző két tendencia is, egyfelől a helybéli kisnemesek neve ritkán fordul elő az urbárium névanyagában, másfelől pedig felbukkannak az extraneusok, a más településen lakók. Egy esetben meg is nevezik Legyesbényét, mint az egyik vásárló (Mikecz) lakhelyét.

A felsorakoztatott és elemzett, különböző rendeltetésű forrásainkból a kisnemességgel kapcsolatban a következő, alapvető megállapítást tehetjük: Tokajban a kisnemességnek 2 olyan csoportja különíthető el, amely több szempontból különbözött egymástól.

1. Az egyik a taksás vagy armalista nemesség volt, kik között kézművesek és kereskedők is találhatók, de többségük bizonyosan szőlőtulajdonos, esetleg vállalkozó. Jellemezte őket az is, hogy zömük református vallású volt. Számuk a század második felében félszáz család lehetett.

2. A második csoport a különböző császári hivatalokban (mint pl. só hivatal, harmincad- és hídvám, posta, élelmezési hivatal)[22] szolgálatot teljesítőkből verbúválódott. Ezek nevük alapján ítélve aligha a magyar nemesség soraiból kerültek ki. Sokkal inkább idegen (elsősorban német) eredetűek, s minden esetben római katolikus vallásúak voltak.

3. Tokajban kisebb csoportot alkottott az ún. "görög nemesség". A városban 3-4 ilyen családról tesznek említést forrásaink. A nemességet általában a vagyongyarapítás jellemezte. Aki tehette szőlőbirtokot vásárolt. A görögök a kereskedés hasznából származott jövedelemből gazdagodtak meg. Különösen tehetősek voltak a Karácsony család tagjai.[23] Megjegyzendő, hogy a görög nemesség nem maradt ortodox hiten, hanem áttértek római katolikus vallásra.

JEGYZETEK

1. Magyar Törvénytár, 1715. év 49. tcz. "Bűnbocsánat a szatmári megegyezésben kitűzött határidőn belől hazatérők részére, kik arra a határidőre vissza nem tértek", száműzetnek (Rákóczi, Bercsényi).

2. Wellmann Imre: A Rákóczi-birtokok sorsa. in. Rákóczi emlékkönyv. Bp., 1935.

3. Csősz-Szabó István: A bodrogkeresztúri úrasztali poharak. Sajtó alatt

4. Lásd a város 1774-es urbáriumát! Ez persze nem jelentette azt, hogy Tokajban nem lakott, dolgozott volna a királyi uradalom tisztje. A rk. egyház anyakönyveiből 2 személyt írtunk ki: Wachszmeneth inspector vinearum cameralium; Sinevel Károly vice inspector vin. cam. (1740).

5. Bencsik János: A tokaji szőlőhegyek művelése, a szőlős ingatlan becsértéke a XVIII. század közepétől.

6. Gaál László: A magyar állattenyésztés múltja. Bp., 1966. 178.

7. Egy 1781-es összeírás szerint Tokajban ekkor a tehén csordában 174 gazdának 266 db tehene legelt. Közöttük nemesek is tulajdonosok. Pap János, Szentmiklósi Zsigmond, Trócsányi József. 1781. de. 17. június.

8. Vö. Tokaj város tized-összeírása, 1765.

9. Lásd a város 1774-es urbáriumát!

10. Ilyen családok voltak: 1779. Kropler Ferenc kötélverő mester Morvaországi Haszterlicz városából. 1767. Fegl József Morvaországból, Hopi János Szászországból, 1772. Lochwarst Filippus kerékgyártó Németországból, Lasinszki János kerékgyártó Eperjesről. Római katolikus egyház halotti anyakönyvei.

11. Tokaj város iratai, görögök összeírása, 1738. 27 családfő szerepel. Uo. 1797. 19 fő szerepel. Hőgye István: A görögök szerepe Tokaj város életében a XVIII. században. Borsodi Műv., 1987/3.

12. Simon Dubnov: A zsidóság története. Bp. én. 335. Függelékében, A zsidóság története Magyarországon. II. József türelmi rendelete, 1782.

13. A görögök nem alkottak egységes társadalmi csoportot. Erre a tényre az idegen kereskedőkre vonatkozó törvények is egyértelműen utalnak. 1715. 99. tcz, 2 "Azonban a törökök (kiknek a karlóczai béke erejénél fogva Magyar országon szabad kereskedésük van) bébocsátása...ily török kereskedők felett a jog hatóság is egyedül a cs. k. katonai parancsnokokat illesse. 3 Magyarország minden más belsőbb részeiben pedig a kereskedés űzése...a törvényes vidéki tisztviselőségtől függnek. 1741. 27. tcz. "...a görögök, örmények és ráczok kereskedéséről (és zsidók). A borral való kereskedést, főleg az ország felső részében - el tiltatik - a kik családjukkal Magyar országon laknak, szabad királyi városokban polgárjogot élveznek vagy földesurak jószágain élnek...a kereskedés jótéteményétől ne legyenek megfosztva...akik a porta alatvalói...csak a Karlóczai béke előírásait követhetik.

14. Bencsik János: Csege szabadmentetelű jobbágyfalu társadalomrajza a XVIII-XIX. század fordulóján. Hajdúböszörmény, 1977. 86.

15. Varga János: A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban. Bp., 1971. 325.

16. Bencsik János: Egy Tokaj-hegyaljai mezőváros (Erdőbénye) információbázisa az osztrák örökösödési háború idején (1740-1748) in. Tokaj és Hegyalja II.

17. Bencsik János: Egy 5 évig tartó pereskedés avagy ellentétek a kisnemesség és a város tanácsa között. In. Észak-Magyarország, 1989. VII. 1.

18. ZmL. Tokaj város iratai, összeírások. 1743.

19. Vö. Bencsik János: Az 1757-es földesúri erőszak a tokaji parasztokkal

szemben. In. Észak-Magyarország, 1989. III. 4.

20. ZmL. Loc. 104. No. 624.

21. Uo. 1759. "A Tisza Tokaj városában lévő Taxás Fundusok után el osztatott Ively közi rétnek lajstroma város kapitánya Emberi Mihály, Fő Birája Karakas István uraimék idejekben. 1 classis 6 öll, 2 classis 12 öll, 3 classis 15 öll."

22. Spech írja: "Vagyon Tokajban Cs.K. Pósta stáczió, Só és vámhivatalok, lottéria. A többi Cs. Kir. Hivatalok a Franczia háborunak szerencsés végével megszöntek." (30.o.) S a törvénytárból: "...harmincad az Eperjesen, Jászón, Tokajban - a fiókjaival együtt az ország belsejében fekszenek - me, a tekintetből rendeltük mintha az ország lakók és kereskedés sérelmére lennének felállítva, hanem csupán a csalások megátlása tekintetéből."

23. Hőgyei I., im. 56. "...egy 1754-es kimutatás szerint készpénzben 16 000 rFt, sok raktáron lévő áru Tokajban, Egerben, Nagyváradon ház, Tokajban szőlője is volt már Karácsony Györgynek."

UDVARI ISTVÁN

Tokaj-hegyaljai mezővárosok és falvak Molnár András: Tekintetes nemes, nemzetes Zemplén vármegye leírása c. munkájában

Tisztelt Tanácskozók! Elnézést kérek a témaváltoztatásért, de rajtam kívül álló okok miatt nem tudom Sáros vármegye Mária Terézia korabeli paraszti bevallásainak hegyaljai vonatkozásait bemutatni. Az Országos Levéltárban Sáros megye közel 400 településének fassioiból mindössze 32 őrződött meg. A többi község bevallásait levéltárközi kölcsönzés útján ugyan már három éve megrendeltem, de a bürokrácia útvesztőiben megrendelésem elkallódott. Nyárvégi eperjesi utamon a Keletszlovákiai Levéltárban sikerült egyszerűen, minden huza-vona nélkül lemásoltatni a szóban forgó forrásokat, de a húsz mikrofilm feldolgozását már nem volt időm befejezni, így Sáros vármegye és Tokaj-Hegyalja a XVIII. században c. témát a következő hegyaljai tanácskozásra hozom majd el.

Hogy a tokaj-hegyaljai konferenciák szervezőinek, közöttük is e rendezvények szülőatyjának Bencsik Jánosnak felkészületlenségemmel csalódást ne okozzak, egy hegyaljai vonatkozásokat is tartalmazó kéziratos munkát hoztam el megismertetésre. A munkára 4-5 évvel ezelőtt, kandidátusi értekezésem készítése során figyeltem fel, Észak-Zemplénre vonatkozó részeit akkor használtam is. Eddig nem találtam nyomát, hogy mások utaltak volna rá, ezért gondoltam, hogy bemutatásra nem lesz érdektelen.

A kézirat címe: Tekintetes, nemes, nemzetes Zemplén vármegye leírása
Szerzője: Molnár András
Keletkezési éve: 1799
Lelőhelye: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Quart. Hung. 61.
Oldalszáma: 527

A bemutatott mű a következő szerkezeti egységekre tagolódik:

I. Zemplén vármegye mezővárosainak, helységeinek és pusztáinak lajstroma. A tartalomjegyzéknek tekintendő 15 oldalas egységben a vármegye 451 településnevének ábécérendű felsorolása található, annak megjelölésével, hogy a kézirat hányadik "levelén", milyen szám alatt kerül leírásra az adott település.

II. Rövid summája az vármegyének c. részben a szerző felsorolja a vármegye

kerületeit, járásait, megjelölve, melyik igazgatási egységben, hány mező város, helység (falu) található. A szerző külön rubrikát alakított ki a pusztáknak is, de ezek összegzését nem tüntette fel.

Rövid summája az vármegyének

Ezen tekintetes nemes Zemplén vármegyében vagyon

N°	Processus azaz kerület	Dietrictus azaz járás	Mezőváros	Helység	A levélapon
I.	Tokaji	Megyaszói	1	15	1
		Tokaji	7	8	19
		Sárospataki	4	11	42
II.	Újhelyi	Újhelyi	2	28	61
		Gálszécsi	1	29	94
III.	Zempléni	Zempléni	1	28	126
		Tárkányi	2	25	158
IV.	Nagymihályi	Nagymihályi	3	29	185
		Homonnai	1	28	229
		Sztakcsinyi	–	31	250
V.	Göröginyei	Papinai	–	39	281
		Göröginyei	–	28	320
		Zsalobinai	–	35	350
VI.	Sztropkói	Sókuti	1	27	387
		Dobrai	–	32	415
		Sztropkói	1	34	447

III. A mű törzsét képező harmadik szerkezeti egységben a mezővárosok, kö ségek, puszták leírását olvashatjuk. Molnár András szándéka szerint 9 szempont alapján közelít minden településhez. Ezek a következők:

Minden kerületben és csakugyan abban levő különös járásban foglalt mezővárosoknak, helységeknek és pusztáknak az alább kitett pontokhoz szab bott mineműségének és valóságának leírása

1. Hogy hívják az helységet?
2. Magyarok-é, tótok-é vagy nemesek lakosai?
3. Kicsoda az földesúr?
4. Micsoda hitben vagy valláson vagynak?
5. Mely faluk és városok fekszenek legközelebb hozzája és mennyire?
6. Mit terem leginkább, mit középszerűen?
7. Mivel bővelkedik és mi nélkül szűkölködik?
8. Hol árulják el vagyonjaikat?
9. Határja fekvésére nézve micsodák és hány nyomásra osztatik?

IV. A földesuraknak és familiáknak lajstroma, amely kimutatja, hogy melyi jobbágytartó földesúr szám alatt szerepel. A jelenlegi keretek között ar nincs lehetőségem, hogy az egész megyét, vagy akár a tokaji kerület 46 t

lepülését bemutassam, így csak a hegyaljai városokra koncentrálok. Molnár András kéziratos művében található mindegyik vonatkozó leírás árnyalja valamilyen módon a Hegyaljáról kialakított ismereteinket. Számomra két dolog igen figyelemre méltó: 1. Hegyalja XVIII. század végén kezdődő hanyatlását a kortársak is érzékelték, s összefüggésbe hozták Lengyelország sorsának tragikus alakulásával. Érdemes itt utalni Tolcsva leírására, ahol a szerző kimondja: Lengyelország nem abba a valóságába áll mint állt, a kereskedés is nem annak rendje szerint folyik. 2. Ismeretes, hogy Hegyalja felvevő piaca volt a környékbeli vármegyék gabonafeleslegének. Molnár András e vonatkozásban Szabolcs megye szerepét emeli ki. Tokaj, Tolcsva leírásában és másutt is szól arról, hogy Szabolcs vármegyének helységei a maga produktumait itt szokta eladni. Hegyalján a vásározókon kívül rendszeresen nagy számban jelentek meg szabolcsi szőlőmunkások is. Molnár András munkája nyomán fontosnak tartom viszont azt is hangsúlyozni, hogy a népesség idényjellegű munkavállalása nemcsak Hegyalja irányába figyelhető meg. A hegyaljai szegénység, a hegyaljai közlakosok Szabolcs vármegyében történő részesaratását Mád, Tolcsva, Rátka leírása említi.

Molnár András munkája szól a hegyaljai népesség nyelvi, vallási összetételéről, az itt termesztett növényekről, a tenyésztett állatokról, a hegyaljai lakosok vásározóhelyeiről, a hegyaljai kőbányákról, fürdőkről, gondosan számba veszi a nyomásmezők számát, értékeli a szőlőhegyek minőségét, esetenként kitér az egyes települések egyéb specifikumaira is. A mű feldolgozási módja, szempontjai és eredményei indokolttá teszik, hogy a Tokaj-Hegyaljára vonatkozó fejezetei a jelen keretek között a helytörténeti kutatói számára hozzáférhetővé váljanak. Önálló tanulmányba kívánkozik annak módszeres vizsgálata, hogyan viszonyul Molnár András kézirata egyéb Zemplén vármegyére vonatkozó művekhez, Vályi, Szirmay és mások műveihez. További kutatásoknak kell fényt deríteni Molnár pontos életrajzi adataira is. (Vö. Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái, IX. Bp. 1903.)

A bővebb elemzéstől eltekintve adjuk át a szót forrásunknak.

Tokaji kerület, megyaszói járás

Golop (15. old.)

Falu. Magyarok lakják. Az potior földesura a többi között méltóságos báró Vay Miklós őnagysága, akinek itten kastélya is vagyon. A nép református, helyben vagyon temploma. Tállya, Rátka, Monok, Szántó helységekhez közel fekszik. Határja hegyes, térséges, Földje fekete, nyírkos, megkívánja a

trágyázást. Osztatik 3 nyomásra. Terem leginkább gabonát, árpát, zabot, kölest, kukoricát, kendert, középszerűen búzát és főzelékeket. Erdeje vagyon, de tilalmas. Szőlőhegye is vagyon, 2.-ik classisú. Széná ja kevés terem, a határnak szűk volta miatt. Vagyonjait Tállyán, Mádon, Tarcalon, kajba szokta elárulni.

Tokaji járás

Kesznyéten (19. old.)

Falu. Fekszik a Tisza mellett. Magyarok lakják. Földesurai: méltóságos gróf Aspermont őnagysága és méltóságos Almássy familia, a nép református, helyben vagyon temploma, papja. Ezen helységhez legközelebb fekszik tekintetes Borsod vármegyében fekvő őrös nevű falu egy fertálymérföldre, Kiscsécs és Luc hasonlóképpen. Határja térséges, földje fekete, agyagos, elsőclassisú. Osztatik 3 nyomásra. Terem leginkább gabonát, középszerűen búzát, árpát és zabot, kukoricát, de legfőképpen a dohányt igen megtermi. Szőlejek nincs. Erdejek van egy kicsiny, azt az földesuraság tilalomba tartja. Fát vesznek a Tiszán, egyébiránt talloval és koroval tüzelnek, azt nál sütnek, főznek. Széná ja bőven terem, ha a Tisza áradása soká nem tart. Nevezetes ezen helység a tok- és egyéb halak fogásával. Itt az Sajó vize foly bé a Tiszába. A halászat árendába biratik egy kassai lakos által, ki is Kassa és Eger városába hordja az tokhalakat. Szűkölködik bor és fa dolgában. Amije vagyon eladó azt Miskolc, Szikszó városába hordja elárulni. Földje javul trágyázással.

Abony

Puszta. Kesznyéten nevezetű helység mellett fekszik és annak előtte hasonló nevet viselő familiához tartozandó volt. 1730-ik esztendőben bíratott Csikingni, Szirmay Tamás és báró Dőry András által, mostanság pedig azon pusztát tartják Aspremonth, Dőry grófok és Váhl, nem különben Almássy nemes urak.

Lúc (20. old.)

Falu. Fekszik a Tiszának egy nagy meredek partján. Magyarok lakják. Földesura: méltóságos gróf Aspermonth őnagysága. A nép református, helyben van temploma, papja. Északrul Harkány, délrül Kesznyéten helysége határ napkeletrül a Tisza vize foly alatta, választja Zemplén vármegyét Szabolcstul. Határja térséges, földje fekete, ritka, trágyázással javul, el classisú. Osztatik 3 nyomásra. Terem gabonát, árpát, zabot, kukoricát,

nnyét, búzát is középszerűen. Erdeje, szőleje nincs. Fát az Tiszárul ve-
en, amellett kóréval, talloval is él. Itt vagyon a földesuraságnak 2
vhajója, amelyen a Gömör és Borsod vármegyei lakosok Szabolcs vármegyé-
költöznek által. Széna és fa dolgában szűkölködik, kenyere elég van.
je van eladó azt Miskolcon vagy az hegyaljai városokra, vásárokra hord-
eladni. N.B. Ezen helységhez vagyon kapcsolva egy puszta, Felső-Lúc ne-
amelyet méltóságos gróf Aspermont és méltóságos gróf Andrássy familia
yes akarattal bírnak, ahol is vagyon egy nagy korcsma építve.

Harkány (21. old.)

lu. Magyarok lakják. Méltóságos Aspermonth és máltóságos Almássy familia
rja. A nép református, helyben van temploma, papja. Lúc és Szada helysé-
k között fekszik. Határja térséges. Földje agyagos, első classisú, javul
ágyázással, osztatik 3 nyomásra. Terem gabonát, áprát, zabot, kukuricát.
leje, szőleje nincsen. Kóréval, talloval tüzel, akinek mindazonáltal te-
tsége megengedi a Tiszán néha más helyekrül is szerez fát magának. Bő-
lkedik leginkább szénával, a lakosok juhokat számosan tartván, azoknak
szonvételével táplálják házinépeit. Ami termések és vagyonjok vagyon el-
ő, azt leginkább az Hegyalja-városokban Tokajban, Tarcalon, Mádon, Tály-
n tartandó országos vásárokon szokták eladni.

Szada (22. old.)

lu. Magyarok lakják. Földesura a felséges kamara és méltóságos gróf And-
ssy István és Károly őnagyságok. A nép református, helyben van temploma,
pja. Bekecs és Harkány hozzája legközelebb fekszenek. Határja térséges,
ldje fekete agyagos, javul trágyázással. Osztatik 3 nyomásra. Terem ga-
hát, árpát, zabot és kukuricát. Erdeje, szőlleje nincsen. Szűkölködik
t és fa dolgában. Szénával bővelkedik és vadkacsákkal, szárcsákkal is.
hokat számosan tartván abbul táplálják házi népeit. Vagyonjaikat legin-
bb az hegyaljai városokba szokták eladni. Tüzifa helyett kórót, nádat,
llót égetnek. ezzel sütnek. főznek.
zsy: Szada nevezetű helységnek szomszédságában fekvő puszta, annak előt-
falu volt és tartozott legelőször Baski, azután Monoki familiákhoz.
92-ik esztendőben monokiak által ajándékoztatott a ládi paulinusoknak, s
ván 1596. esztendőben Keresztes nevezetű város mellett egy csatában a
rökök által szerencsétlenül megverettettünk volna a klastrom elpusztul-
n, 1603-ik esztendőben Rudolf császár által Rákóczy familiának ajándé-
ztatott, 1690-ik esztendőben pedig az fent említett paulinusokhoz megént

visszatért. 1786-ik esztendőben második József császár uralkodása alatt eltöröltetvén a nevezett szerzet, mostan a Religionarius Fundus azon pusztát bírja.

Bekecs (23. old.)

Falu. Magyarok lakják és tótok. Méltóságos gróf Andrássy István és Károly őnagyságok bírják. A nép római, görög catholicus és református. Szerencs városa és Legyesbénye helysége egy-két puskalövésre fekszenek tőle. Határja, kivévén a szölöhegyeit térséges, földje agyagos, szikes, osztatik 3 nyomásra. Terem leginkább gabonát, középszerűen árpát, zabot, Erdeje nincsen. Tűzifa helyében kóróval, tallóval él. Szőlőhegye 2-ik classisú bort terem, de csak annyit, hogy az ő korcsmájokon esztendőt által elkél. Szűkölködik leginkább fa és széna dolgában, úgy, hogy ha az földesuraság engedelmébül a Takta vizén túl bizonyos Földvár nevű pusztán (ahol még most is megvan a földvár) szénát nem takarítanának, vono marhájok sem volna mivel tartani. Ezen helységben vagyon egy nevezetes fürdő, amely a köszvényeseknek hasznosnak lenni mondatik. Itt a lakosok földjeket trágyával, törekkel javítják.

Szerencs (24. old.)

Mezőváros. Magyarok, tótok lakják. Földesura: méltóságos gróf Aspermont és méltóságos Almássy falmilia. Az nép római, görög catholicus és református, minden résznek helyben van temploma. Bekecs, Ond, Mád, Zombor helységek hozzája legközelebb fekszenek. Határja hegyes és térséges. Földje némely résziben agyagos, némelyben pedig székes. Osztatik 3 nyomásra. Terem leginkább gabonát, némely résziben búzát, zabot, árpát, kukuricát is. Van egy tilalma erdeje, minthogy még nevendék. Fát tüzelésre más helyekről szerez, azonban kóróval, talloval is süt, főz. Bővelkedik borral, ugyan azért ez a legnagyobb kereskedések. Vagyon ezen városban egy régi és hajdani vár, amely Rákóczy familiának kedves mulató helye volt. Ezen városon keresztül megyen által az lengyelországba menő ország út. Vagyon itten vám és két vízi malom is.

Zombor (25. old.)

Mezőváros. Magyarok, tótok lakják. Földesurai sokan vannak, de a potiori méltóságos gróf Aspermant őnagysága ki is ezen városnak maga bírja felét, tekintetes Patay József, Bernáth László, Fay Ábrahám urak és a többi. A nép vallásra nézve római, görög catholicus és reformtatus. Szerencs, Mád, Tarcal városok legközelebb fekszenek hozzá. Határja osztatik 2 nyomásra. Szőlőhegyeit kivévén térséges. Földje nagyobb részében fekete nyirok, némely résziben pedig főképpen napnyugat felé székes. Terem leginkább búzát, gabonát, árpát, zabot, középszerűen kukuricát. Erdeje semmi sincs, tüzelésre, építésre más helyekrül szerez magának. Bővelkedik különös jó bort termő, első classisu szőlőhegyeivel, buzával, gabonával, midőn üdeje van szénával is, mivel rétjei számosok. Szűkölködik fa és főzelék dolgában. Vagyonjaikat az bodrogkeresztúri, tokaji, tarcali és tállyai vásárokon szokta eladni. Földje javul trágyával.

Tokaj (25-26. old.)

Mezőváros. Magyarok, tótok, németek, zsidók is lakják. Földesura a felséges királyi kamara. A nép római, görög catholicus, református, lutheranos, sőt ó- és zsidó vallású is. A zsidókon kívül mindenkinek tornyos temploma van, amelyek ezen várost nem kevéssé ékesítik. Határos ezen város napnyugatrul Bodrogkereszturral és Tarcallal, napkeletről Szabolcs vármegyével. Ezen városnak határja egy nagy hegy, és az alatt déli részrül egy kis térség. Rétség. Szántóföldjei nincsenek. A város azon nagy hegynek napkeleti végibe fekszik, ugyanéppen alatta. Északi oldalát mossa hegynek a Bodrog vize, napkeletrül pedig a Tisza vize. Az városnak mintegy közepe táján foly bé a Bodrog a Tiszába. A Bodrog vízén túl vagyon egy kis sziget, ahol a halászok most tanyáznak, laknak. Ott volt hajdanán a tokaji vár, azért most is Várhelynek neveztetik. Vagyon itt a Tiszán egy nagy fahíd, amely a felséges kamara által építtetett, és azáltal fel is tartatik. Ezen híd mellett mindjárt a Tisza parton déli részre egy nagy sóház hozzá tartozandó tiszteknek épületeivel együtt vagyon helyheztetve. Ezen városnak határában semmi egyéb a jó bornál és (ha a Tisza és Bodrog vizei Szent János nap tájba határát bé nem önti) szénánál nem terem. A jó bora terem azon az nagy hegyen, főképpen a déli oldalán, a földje ennek a hegynek agyaggal egyelített homok, sok helyeken merő kőszikla. Sok völgyek emelkednek a hegy tetejéről aláfelé, amelyeken, ha nagy záporesők esnek, kimondhatatlanul szörnyű sebességgel rohan lefelé a víz nagy bálványkövekkel együtt, mely miatt a lakosok mind a városba, mind az szőlőibe szenvednek. A város utcáit, úgy hasonlóképpen az országútját mely alatta mind a két oldalán van, kövekkel gyakran úgy megrakja, hogy azokon járni sem lehet, amelyet a lakosoknak nagy munkával, költséggel láb alól el kell hempergetni, tisztítani. Erdeje sincs ennek a városnak, mindazonáltal fa dolgában nem szűkölködik, mert a Bodrog és Tisza

vizeken mind ölfát, mind építeni való fát, úgy szőlőkarókat szállakon elegendőt szállítanak oda a bodrogközi és tiszaháti lakosok. Borral, szénával, sóval bővelkedik, egyebét amiben szűköldködik esztendő által benne tartandó országos hat vásárjaiban magának készpénzen kinteleníttetik megszerezni. A lakosok többnyire mesteremberek és kereskedők. Szabolcs vármegyének 4-5 mértföldnyire fekvő helységei a maga productumait itt szokta eladni. Ennek előtt itt Maria Theresia felséges királynő alatt voltak piaristák, kik 4 oskolákat tanítottak, voltak capucinusok is, akik a népnek szolgáltak. II. Josef császár a piaristákat Újhelybe, amazokat pediglen más helyekre küldötte.

Máád (30-31. old.)

Mezőváros. Magyarok, tótok, nagy számmal zsidók is lakják. Földesurai: méltóságos gróf Aspermont fele részében, méltóságos báró Orczy familia egynegyed részben, úgy méltóságos grof Szirmay Josef Tamás egynegyed részben. Az nép vallására nézve romai, görög catholicus, reformatus és zsidó és valamint a romai catholicusoknak és reformatusoknak templomjok, úgy a zsidóságnak is synagogájok vagyon. Zombor 2, Szerencs 3, Ond, Rátka, Tállya 3 fertály mértföldnyire fekszenek tőle. Határja napkelet, észak és napnyugat felől hegyes, völgyes, dél felől térséges. Földje fekete nyírok, osztatik 2 nyomásra.Terem leginkább búzát, gabonát, középszerűen zabot. Ezen városnak vannak számos szép szőlőhegyei, kőbányája, és erdeje is elegendő, amelyből fáznak a lakosok is. Bővelkedik egyedül sok jó első classisu boraival, szűkölködik élet és széna dolgában, mivel szántóföldjei az határjában kevesek. Rétjei pedig amelyek az erdők-hegyek völgyein vannak, éppen terméketlenek, ezért csak legelő mezőnek használtatnak. A boraikat mint más hegyaljai helységek külső országokra szokta eladni. Egyéb vagyonjaikat pedig a városban is könnyen elárulhatják, és ha az külső helyekrül élet dolgában, főképpen pediglen a Tiszántul való helyekrül magok készpénzekért fel nem segéltetnének, és ha az közlakosok' képére nem járnának élelmek módját fel nem tarthatnák. Kevés földjeiket pedig egyébbel nem javíthatják, hanem trágyával, a trágyájokat pedig, minthogy marhákat nem tarthatnak, a sok szőlőhegyek emésztik meg. A többek között ezen városnak határában vagyon egy fürdő is, amelynek használával sok köszvényesek dicsekesznek.

Ond (32. old.)

Falu. Magyarok lakják. Földesurai: méltóságos gróf Aspermont, grof Szirmay Josef Tamás, méltóságos báró Orczy és báró Mesko familia. A nép romai catholicus és reformatus. Rátka és Szerencs között fekszik egy-egy fertálymértföldre. Határja napnyugatra és északra hegyes, napkeletre pedig és délre térséges. Földje fekete nyírok, osztatik 2 nyomásra. Terem leginkább buzát, gabonát, középszerűen árpát, zabot. Szép szőlőhegyei jó első classisú bort termők. Erdeje nincsen, fát magok szükségekre más helyekrül szereznek. Semmivel sem bővelkedik, mert ami a határban terem, könnyen magok a lakosok megélik.

Rátka (33. old.)

Falu. Svábok lakják. Földesura az felséges kamara. A nép római hitet tart. Tállya városa, Golop és Ond egy-egy fertály mértföldnyire fekszenek tőle. Határja nagyobb részibe térséges. Földje fekete nyirok. Osztatik két nyomásra. Terem leginkább búzát, gabonát, kromplit, középszerűen zabot. Vannak sok szép szőlőhegyei, jó termők, melyeken a vidékieknek sok szőlleji vannak. Erdeje nincs, az földesuraságén kívül, mely tilalmas, minthogy most nevekedik, ezért a lakosok más részről fáznak. Bővelkedik jó esztendőben jó dohánnyal, szükölködik leginkább főzelék, fa és széna dolgában. Vagyonjokat ami a határban terem azt magok könnyen megélik, ami mindazonáltal felmarad, főképpen dohány, azt Tállya várossába árulják el, földjeiket javítják, trágyázzák, kik különben is szorgalmatos gazdák.

Tállya (34-35. old.)

Mezőváros. Magyarok, tótok, németek lakják. Földesura, az királyi felséges kamara. Az nép vallásra nézve romai catholicus, reformatus és luteranos, akiknek mindnyájoknak helybe vagyon templomja és papja. Szántó városa, mely tekintetes Abaúj vármegyében fekszik 2, Rátka, Golop 1, Maad városa 3 fertály mélyföldnyire fekszenek tőle. Határja napkelet, észak és napnyugat felől hegyes, völgyes, dél felől térséges. Földje kavacsos nyírok. Osztatik 2 nyomásra, hogyha jól megtrágyáztatik terem buzát, gabonát, vannak sok szép szőlőhegyei, amelyek első classisú bort teremnek. Vagyon itt jó kőbánya és vízi malom is. Bővelkedik azért jó aszu szőlő és ordinarium borral, kővel. Szűkölködik ellenben élet, főzelék, széna dolgában. Erdeje van cserjés, a borait valamint a többi előszámlált és számlálandó hegyaljai városok, külső országi kereskedőknek szokták eladni, a lakosok, akinek pedig valami eladni valoja van, azt magában is a városba eladja, annyival is inkább, hogy esztendőnként négy országos vásárok tartatnak itten, amennyiben pedig szükségek volna házoknak feltartásában, helyben

szokták megvásárolni, kiváltképpen az mesteremberek. Egyébiránt a szegényebb lakosok kepéjekkel szokták kenyereket keresni.

Erdőbénye (36-37. old.)

Falu. Magyarok, tótok, számos zsidók is lakják. Tekintetes Szirmay Ádám úr bírja. A nép vallására nézve romai catholicus, reformatus és zsidó, s két elsőnek helyben vagyon temploma, papja. Ezen helységhez tekintetes, nemes Abaúj vármegyében fekvő Basko nevű helység szomszédja fél mélyföldnyire, Liszka városa pedig 3 fertály mélyföldnyire és Tolcsva városa 1 mélyföldnyire fekszik tőle. Határja hegyes - völgyes, dombos. Földje sovány nyirok. Osztatik két nyomásra. Terem gabonát, aki megmiveli jól a földjét búzát, zabot is középszerűen, Erdeje vagyon elégséges, abbul tüzel, épít is. Szőlőhegyei sok és igen jó bortermők, ugyanazért első classisba számláltatnak. Bővelkedik borral és ahoz alkalmaztatott jó féle pincékkel és jó kőbányával. A borait, valamint a többi hegyaljai városok és helységek, úgy ez is külső országi kereskedőknek szokta eladni, főképpen ezelőtt, míg a borkereskedésnek annak rendi szerint való folyamatja volt. Kevés vagyonjaikat magokis lakosok könnyen megélik, és ha Szabolcs vármegyei lakosok mindenféle életet eladás végett oda nem hordanának, e mellett magok is a lakosok túl a Tiszán kepére nem járnának, földjeiknek termésébül el nem élhetnének, és valamint élet dolgában, úgy főképpen széna dolgában szűkölködik. Az földjét ugyan és rétjeit lehetne jobbítani trágyával, ha a trágyát a szőlőhegyek el nem emésztenék.

Tolcsva (38-39. old.)

Mezőváros. Magyarok, tótok, kevés németek, számos zsidók lakják. Földesura tekintetes Szirmay Ádám úr, és más szabad curiakat és taxás fundusokat birtokos urak. A nép vallására nézve romai, görög catholicus, reformatus, lutheranos és zsido, akiknek mindnyájoknak helybe vagyon temploma a lutheranusokon kívül. Erdőbénye, Liszka város 1/2, Vámosújfalu 1/4, Zsadány 1/4 mélyföldnyire fekszenek hozzája, úgy hasonloképpen Erdő-Horváth helysége, amely tekintetes, nems Abaúj vármegyében fekszik 1/2 mélyföldnyire vagyon tőle. Ezen város fekszik egy kies völgyben két felől különös szép szőlőhegyekkel körülvéve, a felső vége Erdő-Horváth felé, úgy mint északra, völgyre-hegyekre néz, az alsó vége pedig délre térségre terjed. Ugyan azért határja hegyes-völgyes, térséges is. földje nyirkos és agyagos. Osztatik 2 nyomásra.

Terem leginkább, ha a földje megműveltetik búzát, középszerűen pedig gabonát és zabot. Erdeje a lakosoknak nincs, az uraságnak van, de tilalmas, amelynek napgyugat felől való részén igen hasznos fürdő vagyon, amellett a fürdő mellett az erdőben szép mulatozó helyek vannak, ahová nyári napokon mind fürdés mind pedig magok mulatságok kedvéért számosan megjelenni szoktak a vidéki lakosok. Különben pedig a regéci uradalomnak engedelmébül különös pénzbéli fizetés mellett tűzi fával segítik magokat, mint közel lévő határos erdőbül. Bővelkedik leginkább első classisban lévő jó borral és azokat tartó, kősziklából kivágott pincékkel és ugyanezen jó borait leginkább Galiciába és más külső országokba való kereskedőknek szokta eladni, ez előtt pediglen amidőn a kereskedésnek jobb folyamotja volt Lengyelországba szokta behordani, és ugyanakkor vette nagy hasznát borainak, most már nem annyira, mint Lengyelország is nem abba valóságába áll, azonban az kereskedés is nem annak rendi szerint folyt. Egyéb földtermése pedig mind magában a városban elkél annyira, hogyha Szabolcs vármegyei lakosok oda mindenféle életet nem hordanának, ez határnak kicsinysége miatt a magok termésekbül el nem élnének. De különben, hogy magokat feltarthassák, a szegénység Szabolcs vármegyébe kepére jár, ott szerzi kenyerét. Egyéb eránt gyümölccsel, jó vízzel él, a városban vannak jó kutak, emellett a regéci hegyekbül eredett folyópatak-víz is a városon végig foly, amelyen 4 vízi malom áll. Szűkölködik leginkább széna dolgában, mert a határnak szűk volta miatt rétjek nincsen elegendő a lakosoknak csak az uraságnak.

Bodrogkeresztúr (42. old.)

Mezőváros. A Bodrog partján fekszik. Magyarok, tótok lakják. Méltóságos gróf Aspermant Gobert János őnagysága bírja. A nép római, görög catholicus és reformatus, mindnyájoknak helyben van temploma, papja. Zalkod, Tokaj, Tarcal, Zombor, Mád és Kisfaluddal határos. Határja hegyes, térséges is. Földje kevés trágyázással mindent megterem. Osztatik 2 nyomásra. Erdeje tölgyes, rétje jó szénatermő, a Bodrog tulsó részén fekszenek. Szőlőhegyei szépek, majd a legjobb bort termik az Hegyalján. Ez a város, sőt a többi városok és helységek közül, belöl az alattok elfolyó Bodrog vízén szerzik meg az épületre és tűzre való fát és a szőlőben megkívántató karókat. Tavasszal, a víz áradásának alkalmatosságával a fával való kereskedésnek itten nagy divatja vagyon. Ezen városnak határjában vagyon oly szép és jó kőbánya, hogy ezen a részen legelső. Szabolcs vármegyét e tartja kövekkel. Bővelkedik ez a város jó borral, szénával, fával. Va-

gyonjait helyben árulja el, vagy az körül, belől fekvő városokban esendő országos vásárokban.

Kisfalud

Falu. Fekszik a Bodrog partján. Magyarok, tótok lakják. Földesura a Fundus Studiorum, az előtt birták a tekintetes páter jesuiták. A nép római, görög catholicus és református, kik mindnyájan Bodrogkeresztúrba egy fertálynyira járnak templomba. Határja hegyes, térséges, szántóföldjei 2 nyomásra osztatnak, trágyázással mindenféle életet jól megteremnek, csak a tavaszit kevés haszonnal. Rétje a Bodrogon túl - szép, jó szénát terem. Egy kevés erdeje is van, tölgyes. Nevezetes és jóféle borokat és aszuszőlőt termő szép és hasznos szőlőhegyei vannak. A lakosok leginkább a szőlőmívelésbül élnek és a Szabolcs megyei kepébül.

N.B. Ezen falunak északi részérül határos Long és Szegi nevű két praedium mellyeknek határaiban erdő, s Faragó szállása nevű benne fekvő rétekkel, szántóföldekkel, főképpen pedig igen jó; s kellemetes bort és aszuszőlőt termő szőlőhegyek találtatnak, s szemléltetnek.

Olaszliszka (44-45. old.)

Mezőváros. Magyarok, tótok lakják. Földesura a szepesi püspök méltóságos gróf Révay János ő excellenciája, és a szepesi tisztelendő káptalan. A nép romai, görög catholicus, reformatus, a romai catholicusoknak vagyon itt egy szép tornyos templomjok gottus hajdani szép munka, vagyon a reformatusoknak is helybe mind templomjok, mind praedicatorjok, a görög catholicusok Tolcsva városába járnak templomba. Ezen város fekszik a Bodrog partján, határos vele a Bodrogon túl Szabolcs vármegyének Viss és Zalkod helységei, innen a Bodrogon Long, Szegi praediumok, Erdőbénye, Tolcsva és Vámosújfalu. Határja a szőlőhegyeket kivévén szép térség. Földje jóféle fekete agyagos, nyirkos is. Osztatik két nyomásra. Ha a lakosok jól megtrágyázzák szántóföldjöket búzát, gabonát, tavaszi életet is igen jól teremnek. Erdeje, rétje fekszik túl a Bodrogon. Erdeje tölgymakk termő. Rétje jó szénát bőven terem. Ezen város fekszik az országútba, mely Pest Buda városábul az Hegyalján és következendőképpen az egész tekintetes, nemes Zemplin vármegyén végig megyen Lengyelországra. Ugyan azért vagyon itten posta statio és commercialis út jó. Ezen városnak lakosai most is az országos vásároknak, hidasnak privilegiomjok szerint birtokosai, a jövedelmet a város veszi. A városnak szintúgy mint a méltóságos földesuraságnak különös korcsmái vannak. Itt a lakosok a telek után való földekbül az földesuraságoknak désmát nem adnak. Gyönyörű és szép kőbányával dicsekedik, amelybül építenek. Szőlőhegyei szépek és jó hegyaljai borokat és aszuszőlőt teremnek, mire nézve itt is aszerint, valamint az eddig előszámlált hegyaljai városokban a jóféle borral való kereskedés foly.

Vámosújfalu (46. old.)

Falu. Magyarok, tótok lakják. Földesura a felséges kamara. A nép római, görög catholicus éa reformatus, ezeknek helybe van templomjok, praedicatorjok, amazok Tolcsvára, vagy nagynéha Liszkára járnak templomba. Ez a helység is fekszik az ország útjába, a Bodrog víze mellett. Határos Liszka, Tolcsva és Sára nevű városokkal, s faluval. Határja, szőlőhegyeit kivévén térséges. Földje fekete, agyagos, nyirkos is. Osztatik két nyomásra, megadván a föld munkáját, terem búzát, gabonát, árpát, zabot. Erdeje, rétje vagyon túl a Bodrogon elegendő a maga szükségére. Szőlőhegyei jó hegyaljai borokat teremnek. Vagyonjokat Liszkára vagy Tolcsvára hordják eladni.

Saara (47. old.)

Falu. Magyarok, tótok lakják. Földesura a Fundus Religionarius, az előtt volt a tekintetes páter paulinusoké. A nép római, görög catholicus és reformatus, ezeknek helybe van templomjok és levitájok, amazoknak nincsen, ugyanazért Tolcsvára járnak templomba. Fekszik ez a helység a Bodrog partján. Határos Vámosújfaluval, Tolcsvával, Zsadánnyal. Határja kivévén az egy szőlőhegyét, térséges. Földje jó fekete, osztatik 2 nyomásra, megadván földmívelését megterem búzát, gabonát, árpát, zabot, kukuricát. Erdeje vagyon tölgymakk termő. Rétje is jó szénát terem, a szőlőhegy ugyan nem nagy, de jó ízű hegyaljai bort terem. Az itt való lakosok más határokon is tartanak szőlőket, szőlőmívelésbül egyedül élnek. Vagyonjaikat Tolcsvára, Patakra, Liszkára hordja elárulni.

Arbonya-Zsadány (48. old.)

Falu. Magyarok lakják. Földesura a felséges kamara és a religionarius fundus, azelőtt bírták a sárospataki jesuiták és az újhelyi tekintetes páter paulinusok. A nép romai, görög catholicus és reformatus, egynek sincs templomq, mert a romai a görög catholicus Tolcsva városának, a reformátusok pedig Vámosújfalunak filialisai. Ez a helység fekszik a Bodrog

dominális tisztek lakják. Ehhez vagyon napkelet felől egy négyszegletű széles és magas mint 8 condignatios erősség mely Verestoronynak nevezte tik, kinek egy szeglete napkeletrül ledűlt félig. A külső várban vagyon egy utca és két sor ház, két templom, két residencia, egyik a volt trinitariusoké, a másik az jesuitáké, mely most plébánia. A parochiális templom épült 1444. esztendőben. 1788-dik esztendőben II. Josef császár költségével egészben reparáltatott és a végin való torony hozzá adattatot. Ez a két, belső és külső vár napkeletrül két kőfallal és Bodrog vizével, a többi részérül pedig hasonlóképpen két főfallal, bástyával és rettenetes mély sánccal vétetik körül. Északi részén a város, déli részén Hostád, Joseffalva és Petraho fekszik. Itt a reformatusoknak anyaoskolájok, melyben egyre-másra minden esztendőben ezen felül tanuló ifiak szállíttatnak. A romai catholicusok részérül is volt itt az jesuiták alatt, ezek után a petrinusok és végre a paalinusok alatt 6 oskola: mostmár a normalis oskolánál egyéb nem taníttatik.

N.B. Ezen város határában az itt alább következendő helységek, úgy mint Kispatak, Petraho, Joseffalva, Trauconfalva, Ardo és Károlyfalva feküsznek szántóföld, rét és szőlőhegyeikkel, ezeken kívül vagyon egy praedium is Abaújhomok nevezetű, mely a plebániához tartozik. Az egész határban vagyon öt malom, a Bodrog hídon vám, piacza híres, kenyérrel, hallal, gyümölccsel bővelkedik.

Kispatak (54. old.)

Mezőváros. Magyarok lakják. Földesura az felséges kamara. A nép római, görög catholicus és református. Mindnyájan Nagypatakra járnak templomba, mivel Nagypataktul csak az Bodrog víze szélességével különbözik mintegy jó puskalövésnyire általellenbe napkeletre fekszik sima laposan a Bodrog szélin. Ez a város bírót, tanácsot magának ugyan különösen tart, mindazon által egyesülve Nagypatakkal ugyanazért a közönséges jövedelmeknek harmadával osztozik. A lakosok szőlőmívelés mellett űzik a halászatot, csikászást.

Petraho (55. old.)

Falu. Magyarok lakják. Földesura a felséges kamara. A nép református, helyben van temploma, papja. Patak városának a déli részén fekszik a Bodrog partján sima térségen. Patakhoz csak egy puskalövésre fekszik. Bővelkedik gyümölccsel, kerti zöldséggel, káposztával, hallal. Patakra hordja vagyonjait elárulni.

Joseffalva (55. old.)

Falu. Svábok lakják, akiket II. Josef császár őfelsége 1784. esztendőben ide letelepített. Patak városának a Hostácához ragasztott úgy, hogy Patakkal egy. A nép római catholicus, a várba jár templomba.

Trauconfalva (56. old.)

Falu. Svábok lakják. Pataknak a napnyugati határjában a szőlőhegyek alján fekszik. A nép római catholicus, magoknak templomjok, papjok van, mindazonáltal Nagypataknak filialisa, Szántóföldje, rétje, erdeje bőven telik a pataki határbul, ugyanazért semmibül sem látnak szükséget. Kromplit tenyésztik bőségesen, igen jó szorgalmatos gazdák, többnyire mind magyarosan jár, a magyar nyelvet is alkalmasint beszéli. Amije van eladó, azt Patakra viszi elárulni.

Ardó (57. old.)

Falu. Oroszok lakják. Vallásra nézve görög catholicusok, helyben van templomjok, papjok. Nagypataknak filialisa. A felséges kamara bírja. Ezen helység a Bodrog partján fekszik Sárospataknak felső végihez egy fertálynyira, lapos térségen, üdővel Patakhoz ragad, valamint Petraho helysége Joseffalvával együtt hozzáragadt, és ugyanakkor valóságos Nagy lészen Patak városa, egy valóságos mélyföldnyire volna hosszassága. Ezen helységben a földesuraságnak vagyon egy nagy serháza közel a Bodrog víze partjához. Ezen helységtül Sárospatakra kevés munkával, költséggel a Bodrog vizét le lehetne bocsátani úgy Sárospatakrul Petrahora, és akkor a pataki rétség nem inná a vizet, a szállásokig nem keréngenének ott a Bodrognak a Berek és Szög körül való tekergéssel. Vagyonját hol patakra, hol pedig Újhely városába hordja elárulni. A lakosok jó szorgalmatos gazdák mind a szőlőmívelésben, mind pedig szántásban, vetésben és marhatartásban. A magyar nyelvet közönségesen tudják.

Károlyfalva (57. old.)

Falu. Svábok lakják. Minthogy a pataki határban fekszik, földesura a felséges királyi kamara. A nép romai catholicus, templomja helyben van, papja Patakon a német káplán. Pataki határnak északi részén szőlőhegy alatt sima térségen fekszik, Újhely és Patakhoz fél órányira fekszik. Bányácska helysége hozzája közel van. Igen jó szorgalmatos gazdák mind a szőlőmíve-

PÓK JUDIT

Hegyaljai hétköznapok a körrendeletek és dobolási könyvek alapján

A körleveleket hiradó, futó, áradó levélnek, currensnek is nevezték. Kihirdetésüket a dobolás előzményeként foghatjuk fel. Ez az irattípus Zemplén megye levéltárában nagy számban fordul elő, nemcsak a megyei anyagban, hanem a hegyaljai mezővárosok levéltáraiban is. Mivel kihirdetni való mindig volt, már a legkorábbi képviselőtestületi jegyzőkönyvekben is találhatunk körleveleket, általában egy-egy közgyűlés vagy tanácsülés után, néha a kötet végén összegyűjtve. Körülbelül az 1700-as évek második felétől figyelhetjük meg, hogy különválasztották őket a többi irattól, ami azzal magyarázható, hogy a hirdetés végleges formát nyert, állandósult. 1790-ben a tokaji járási szolgabíró figyelmeztetette a nótáriusokat, hogy a currenseket jegyzőkönyvbe beírni kötelesek. Később összefűzték vagy bekötötték őket.

A hiradó levelek egy település lakosai számára kötelezően betartandó felsőbb és helyi rendelkezéseket tartalmaznak, hírt adnak különböző eseményekről. A templomok előtt vagy a piactéren hirdették ki, 1809-ben már dobszóval hívták össze a lakosokat. Kiadójukat tekintve megkülönböztethetünk helytartótanácsi leiratokat, a megye, a járás és a település által kiadott currenseket. Útvonaluk is meghatározott volt pl. a tokaji és szerencsi járásban Liszka, Kisfalud, Keresztúr, Tokaj, Tarcal, Zombor, Mád, Tállya, Golop, Rátka és Ond. A tokaji járásban 3-4 nap alatt kellett a körleveleknek a szolgabíróhoz visszaérkezniük, de a nótáriusok restsége miatt sokszor 2-3 hét is eltelt. Ezért 1790 májusában elrendeli Ocskay András, hogy a kézhezvételnek még az óráját is tüntesse fel a jegyző, s hivatalából való letétellel, a bírákat pedig 12 pálca büntetéssel fenyegeti meg a currensek hevertetése miatt. Az 1840-es évektől állandósul a forma: a kisbíró a falu meghatározott, állandó pontjain dobolással hívja össze az embereket, akik meghallgatják a hirdetéseket. 1856-ban Tokaj, Keresztúr és Tállya szabályozzák a díjat is. Magánügyek kihirdetéséért dobkopásra 20 krajcárt (továbbiakban: krc.), a doboló egyénnek 12 krc-t, polgári peres ügyekért és árverezésekért dobkopásért 30 krc-t, a kidobolónak alkalmanként 12 krc-t kell fizetni.

Forrásként tekintve is az anyag igen gazdag, az élet minden területét felöleli. Általában magyar, ritkábban német nyelvű (a helytartótanácsi leiratok), így könnyen tanulmányozható. A Hegyaljáról lévén szó, érthetően sokszor szerepel a currensekben és dobolási könyvekben a szőlőművelés, a borkereskedelem. Szabályozzák a szőlőmunkások bérét, a szüret idejét, a hordók nagyságát (180 iccénél kisebbek nem lehettek 1790-ben), az aszú készítését, idegen bor behozatalát a Hegyaljára, a bor mérését. Hírt adnak a vincellérek csalárdságairól, eladó szőlőkről, szőlőpásztorok feladatairól, az állandó harcról, amelyet a zsidó borkereskedőkkel vívott a Hegyalja. Tudomást szerezhetünk belőlük tavaszi nagy tűzvészekről, marhavészről, üres vermek, szilvaaszalók, dúvadark, kóborló cigányok stb. által okozott károkról, elveszett állatokról, bűncselekményekről, árverezésekről. Megtudhatjuk például, hogy 1809-ben Sátoraljaújhelyben mindösszesze egy gyertyamártó dolgozott. Ő látta el a hivatalokat, mesterembereket, a lakosságot gyertyával, de kevés volt a faggyú, ezért a megye rendszabályokat hozott a gyertyamártó és a mészárosok közti viszonyra vonatkozóan. Adatokat szerezhetünk más mesterekről is, mint például bodnárokról, mészárosokról, vargákról, ruhafestőről, pipatisztítóról. Intézkednek a tűzvédelemről, útjavításról, vetőmagosztásról, adófizetésről, legeltetésről, napszámosokról, cselédekről, koldusokról, cigányokról. Adatokat szolgáltatnak a táj megismeréséhez, szólnak a Tiszáról, Bodrogról, utakról, hidakról, révekről. Sok currens foglalkozik a katonasággal; magazinumokkal, kvártélyházakkal, katonafogással, szökött katonákkal. A körözésekről, személyleírásokból megismerhetjük a kor ruházatát. Szabályozzák a munkát, a szórakozást, a hétköznapi életet a legapróbb részletekig. A sok téma közül kiválasztva az utóbbit, szeretném közelebb hozni a mához, magunkhoz az akkori embereket. 1790-1887 közti időszakból tanulmányoztam Tokaj, Olaszliszka és Mád currenseit, dobolási könyveit. Az anyag szerteágazó volta, valamint időbeli, terjedelmi okok miatt a teljeskörű ábrázolás szinte lehetetlen.

1790-ben a vármegye megtiltja bármiféle pénzcsalók, szemfényvesztők működését, többek között a szerencsefazék nevű játékét is. A rendelkezésből csak az derül ki, hogy ez egy bizonyos időre, pénzbe lekötött játék volt.

Szintén ez évben, tűzrendészeti okokból, Szemere Albert járási szolgabíró megtiltja a szemét ház elébe való hordását és a lakodalmi alkalmatosságokkal való lövöldözést. Utcákon, udvarokon és minden más veszedelmes helyen tilos a pipázás is. A bíráknak olyan személyeket kell a ta-

nácsból választani, akik erre felügyelnek. Az előljárók feladata a kémények szigorú felügyelet is. Tilos a forró hamu utcára való kihordása, bármiféle szalmás termés tisztítás vagy cséplés végett a városba vaj behozatala, mert már ez is okozott tüzet. Minden udvaron kapitányvíznek, létrának, csáklyának és pamacsos rúdnak kell lennie. Ezen intézkedések ellenére igen gyakori a tűzvész, melynek megakadályozására a tokaji járás szolgabírája újabb rendszabályokat hirdetett ki 1856-ban. A középületeket, mint városháza, templom, iskola, parókia, harangláb, istállók, kórházak, zsinagógák csak cseréppel lehet fedni, a magánépületeket pedig zsindellyel. A szalmás házakat össze kell írni. Mivel többen azt állítják, hogy a gyékénnyel való tetőfedés vetekszik a zsindellyel, ezért a bírák erről alkossanak véleményt és nyújtsák be a szolgabírói hivatalba. Mindenki köteles épülete nagyságának megfelelő létrát beszerezni, a tűzoltóeszközöket pedig jó karban tartani. Az éjjeli őrök pontosan teljesítsék kötelességüket. Szokássá kell tenni, hogy az igával bíró gazdák közül kettő mindig felszerszámozva tartsa lovát. Aki pedig a tűzvésznél elsőként jelenik meg, akár szekérrel, akár gyalogosan, jutalmat kap. A várost tizedekre osztják, és egy-egy tizedes felügyelete alatt az őröket baltával, horoggal, pacsmaggal szerelik fel. Aki fontos ok nélkül nem megy oltani, pénzzel, bottal, börtönnel fenyítik meg. Mád addigi legnagyobb tűzvészéről szerzünk tudomást 1877 szeptemberéből. Kidobolják, hogy a lakosok mind szekerekkel, mind gyalogosan, az itt-ott még mindig felgyulladó tüzek oltására menjenek. Akiknek tűzfalaik vannak erősítsék meg úgyszintén a kéményeket is.

A hétköznapok csendjét gyakran zavarják meg tolvajlások, rablások, melynek célpontja mind a köz-, mind a magántulajdon. Például 1790 novemberében fényes nappal, úgy 12 óra tájban egy gonosztevő betört a tokaji római katolikus templomba. A Szűz Mária képről ellopott több gránátot, s rany kapcsot, egy arany passzomántos övet. A tabernaculumot is próbálta kinyitni, de a kulcsa beletört, így abban kárt nem tehetett.

Számos olyan körlevelet találunk, amely a közbiztonság megerősítését célozza. Minden évben újra és újra elrendeli a járási szolgabíró, hogy minden városban és faluban a helység nagysága szerinti számú éjjeli strázsákat állítsanak ki, akik feladata tűzre, vízre, gonosztevőkre vigyázni. Liszkán 6 személy őrködik, akiket naponta a város hadnagya jelöl ki. Neveiket feljegyzik azért, hogy akinek vigyázatlansága miatt történik a baj, azt lehessen megbüntetni. Az őrök munkájának kezdetét 9 órakor dobszó jelzi a felvégnek a piacdombon, a Farkas utcának a nagytemplom előtt az alvégnek a város alsó útjai melletti kocsma előtt. A becsületes városi polgárok lámpással 9 óra után is szabadon járhatnak. Minden gazdának kötelessége, ha hozzá ismeretlen ember tér be és akárcsak egy éjszakára is szállást kér, a bírónak bejelenteni. Ha az illetőnek passusa nincs, kísérjék be a következő, a közjóért önként vállalkozó hites személyekhez, Sárospatakon nemzetes és vitézlő Boros József és Nátafalusi Ferenc úrhoz (egyben ők a nemesek hadnagyai is), Liszkán és Keresztúrban a nótáriusokhoz. A kocsmárosoknak is kötelessége a gyanús, ismeretlen emberek bejelentése. Mivel pedig a legtöbb zsiványságot a kóborló cigányok követik el, őket még egy óra hosszáig se türjék meg a helységekben. Jóllehet passusuk is szokott lenni, de általában hamisak, ezért a hidakon, vámokon, réveken be se eresszék őket a vármegyébe, kivéve ha hazafelé tartanak. 1793-ban elrendelik, hogy 8 naponként írják össze az idegeneket. Még a napszámosokat, szőlőmunkásokat is be kell jelenteni a bírónak és a nótáriusoknak. 1808-ban annyira rossza közbiztonság, hogy Zemplén vármegye kérésére a nádor megengedi a statárium kihirdetését, mely szerint az elfogott gonosztevőt 24 óra alatt akár fel is akaszthatták.

A sok limitatio közül egyet emelek csak ki. 1792-ben a marhák ára annyira leesik, hogy a 100 Ft-osat 50-60 Ft-ért lehet megvenni, tehát a húsárak emelkedésének nincs semmi oka. Ezért Tolcsvai Nagy Imre Zemplén megye főbírája kihirdetteti, hogy a mészárosok a hús fontját 4 krc-on felül ne merészeljék mérni. Nehogy pedig a szegény nép hússzűkében szenvedjen, a bírák szigorúan felügyeljék a mészárosokat. A levágott marhát megvizsgálják, s 4 krc-on való mérését csak akkor engedjék, ha szép és kövér. Ha a bírák hivatalbeli kötelességük miatt nem érnének rá, egy olyan hiteles személyt rendeljenek ki a mészárosokhoz, aki a kimérendő húst előbb megtekinti. Ő a húslátó.

A kenyér és a zsemle figyelését, árának megtartását is elrendeli a főbíró. A helységek bírái mindennap legalább kétszer vagy háromszor a piacot vizsgálják mdg, és ha a kenyér vagy zsemle árát a limitatio fölött találnák, első esetben kobozzák el az árut, másodszor ha nemtelen a tulajdonos azonnal a piacon 12 pálca, korbács vagy vesszőütést (kora és egészségi állapota szerint) szenvedjen, ha nemes, jelentsék be a vármegyének, hogy büntetését kiszabják. Megtiltja a kenyér és zsemle háznál való árulását és csak a piacon engedi meg azt. Ha pedig a pékek, éppen a fenti rendelkezések miatt, nem akarnának kenyeret sütni, a bíró vegyen maga mellé 2-3 hites személyt, menjen el a pékekhez és valamennyi lisztjüket foglalja le, hordassa el, süttesse ki, s a kenyeret a szükölködőknek meg-

felelő áron adassa el.

1812-ben heti vásárok vagy más piaci napok alkalmával a kofáknak, zsidóknak, reggel 10 óráig semmilyen élelmiszert nem szabad venni, hogy addig az időig a szegény nép magának vásárolhasson. Hasonlóképpen tilos a városokba jövő vidékiek elé menni, velük alkudozni, tőlük vásárolni, mert ez drágaságot és hiányt okoz. Tilos vacsorával, pálinkával, ígérgetéssel a napszámos elcsábítása is. Mindezek véghezvitelére a helységek piaci bírákat állítsanak, akik felügyeljenek a mértékekre is és a csalárdságokat pedig elhárítsák. Az ellenszegülőknek, ha nemesek pénzbüntetést, ha nemtelenek pálca, vessző vagy korbácsütést illetve áristomot helyez kilátásba.

1791-ben a kocsmákban este 9 óráig lehet tartózkodni, hegedültetni pedig egyáltalán nem szabad, mert ebből gyakran támad veresedés. Megtiltják a boroknak iccénként való árulását is, mert ez csak némely gazdagabb lakosnak válik javára, a köznek pedig nem, sőt ezáltal szaporodik a kocsmák száma és út nyílik a különféle vétkekre. A kocsmárosok 4 Ft-on felül hitelt nem adhatnak, a mulatást pedig csak két mise után engedjék meg. A legnagyobb erkölcstelenségnek titulálják a kocsmákban, utcákon ordítva, káromkodva, kiabálva való járást. Az ilyen rendbontókat az előljárók intsék meg, aki pedig ezért megsérti, rágalmazza, piszkolja őket hat havi fogsággal bűnhődjék. Tilos az istentisztelet előtt a kocsmákban a táncolás, ünnep és vasárnapokon az árverés, névestéken a lövöldözés. Az előljárók kötelessége az istent és szenteket káromlók felvigyázása és feljegyzése is.

A szőlőtulajdonosok és bortermelők maguk is eladhatják boraiket, nemcsak hordóban, hanem dugaszolva, saját pecséttel vagy ólomlemezzel lezárt üvegekben, de kocsmaszerű mérés és fogyasztás kizárásával, és csak ott, ahol állandóan laknak, és csak azok, akiknek saját borpincéjük van. Kötelesek azonban az eladás kezdete előtt a palackozott borokat az előljáróknak bejelenteni. 1878-ban a mádi dobolási könyvben nem kis meghatódottsággal, írják, hogy egyes polgárok nemcsak hogy lepecsételetlen butéliákban árulják a bort, de megengedik a saját házuknál való ivást is.

1814-ben a lakodalomtartásról rendelkezik Kaszner János főszolgabíró. Házasságot kötni bármely napon lehet, de a szegénysorsú emberek megkímélése miatt lakodalmat tartani csak szerdán este az úgynevezett konyhatánccal kezdve és csütörtök éjfélig befejezve. Belátva, hogy ezt betartani nem lehet, egy félév múlva engedményt tesz annyiban, hogy lakodalmat bármely napon lehet tartani, de 24 óránál tovább ne tartson.

Tokaj dobolási könyve szerint az előljáróság nem kis harcot vív a köztisztaságért. Számtalanszor felszólítja, szigorú büntetéssel fenyegetve a háztulajdonoskat, hogy a házuk elől, a felhalmozódott szemétdombokat hordassák el, a csatornát tisztítsák ki, az utcára pedig ne merjenek piszkot, gazt, trágyát kihordani. A sertéseket zárva tartsák.

Az állatvédelem első nyomait fedezhetjük fel egy 1855. évi tokaji körlevélben, mely szerint némelyik ember házi állataival durván és "valóban baromilag" bánik. Az ilyet először 2 Ft-ra, másodszor 5 Ft-ra büntessék, harmadszor a bíró elé kísérjék.

Nagy gondot jelenthetett, különösen a legszegényebbeknek a legeltetés. Számtalan esetben próbálják helyileg szabályozni. A tilalmas helyeken való legeltetés (tarlóban, szőlők közti és mellékutakon, fordulókon, parlagokban) azzal a veszéllyel jár, hogy az állatot behajtják, kártérítést kell fizetni, ezeken felül pénzbírságot is vagy testi fenyítést elszenvedni.

A marhatartó gazdákat rendszeresen kirendelik az erdő, a legelő útjainak, a szőlősgazdákat a szőlőutak megjavítására. Maguk helyett cseléd-jeiket is elküldhetik.

Az erdős napokon kívül nem szabad az erdőről fát hozni. Minden évben kihirdetik, hogy mikor nyitják meg az erdőrészt és mikor lehet a comissiot igénybe venni. Az erdővágásban azonban sok a kihágás. Vannak, akik a megeresztés előtt kikémlelik a fát és éjfél után, gyertya mellett a jelre semmit sem adva, a csapáson túl is vágják. Ennek megakadályozására elrendelik, hogy reggel 6 óránál hamarabb nem szabad kimenni.

1814-ben a tokaji papok és előljárók megintik azokat a szülőket, akik kötelességüket nem teljesítik és nem járatják gyerekeiket iskolába.

1878-ban nagy járvány pusztít a gyerekek között a Hegyalján, a "roncsoló toroklob". Figyelmeztetik a szülőket, hogy csak idejében való orvosi segítséggel lehet a halálnak elejét venni, ezért ha gyermekeiken a legkisebb változást észlelik, azonnal tudassák a helybeli orvossal.

Mád dobolási könyvéből megtudhatjuk, hogy 1878-ban a megválasztott körorvosnak egyszeri vizitért nappal 30 krc, éjjel 60 krc jár.

A példákat tovább lehetne sorolni, de talán ennyiből is kitűnik, hogy ezek a források mennyire alkalmasak a kor megismerésére és a hétköznapi élet bemutatására.

Tokaj-Hegyalja mezővárosainak állapota a mezővárosi jogállás felszámolásakor

Múltbéli bolyongásunk földrajzi terét a hely és az alkalom predesztinálja: Tokaj-Hegyaljáról van szó. A vizslatott történelmi metszet időtartama usque másfél évtized: kezdőpontja 1871., végpontja 1886. Hozzá kell rögtön tennünk, semmisem kezdődött 1871-ben és semmisem fejeződött be 1886-ban - Tokaj-Hegyalján sem. A múlt bogában szálat kereső ember csupán két kis göböt talált, amelyekről azt hiszi, hogy egy fonálon vannak.

Miről is van szó? - A községek rendezéséről szóló 1871. évi XVIII. törvénycikkről[1] és a (már rendezett) községekről szóló 1886. évi XXII. törvénycikkről.[2] Az 1871. évi XVIII. törvénycikk 1. Fejezet 1 §-a három településkategóriát határoz meg: "A községek:

a/ városok, melyek a jelen törvény 64. §-a szerint rendezett tanácscsal bírnak;

b/ nagyközségek (mezővárosok /kiemelés Sz. P./ és nagyfalvak), melyek rendezett tanáccsal nem bírnak ugyan, de a törvény által rájuk ruházott teendőket saját erejükből teljesíteni képesek;

c/ kis községek, melyek a törvény által a községekre ruházott teendőket saját erejükből teljesíteni nem képesek és e végből más községekkel kell szövetkezniök."[3]

Rögtön idekívánkozik a másik, ez 1886-os törvény. Vajon az hogyan rendelkezik a településekről? - Ugyanígy: szószerint, betűszerint. Van viszont egy számunkra sokatmondó elhagyás az 1. § b/ pontjában: ez újabb törvény már csak nagyközségeket emleget, még zárójelben sem értelmez, hogy tiebbe a kategóriába a mezővárosok és a nagyfalvak tartoznának.[4] A két törvény keletkezése közé eső másfélévtized az az időszak, amelynek időtartama alatt a mezőváros-fogalom végleg kiiktatódik a jogalkotás nyelvéből, megmarad viszont a történészek tollán és a nosztalgiázó, a címben régi dicsőséget érző (volt) városlakók ajkán.

Hivatalosan városnak már csak azon település neveztetik, amely saját adóiból képes egy város léptékű bürokráciát fizetni, eltartani. "A rendezett tanácsú városokban az elöljáróságot képezik: a polgármester, rendőrkapitány, tanácsnokok, főjegyző, rendes fizetéses jegyzők, főügyész, rendes fizetéses ügyészek, árvaszéki ülnökök, pénztárnok, számvevő ellenőr, közgyám, levéltárnok, orvos, mérnök, községi erdőtiszt, s a község által hely igények szerint rendszeresített más tisztviselők."[5] Rögtön előrebocsáthatjuk, Tokaj-Hegyalján nem akad egyetlenegy sem a patinás mezővárosok között (Újhelyt, a vármegye központját is ideértve), amelyik ezt a hivatalnokgárdát el tudta volna tartani. A mezővárosok méretei miatt nem is lett volna értelme ennyi tisztviselőt foglalkoztatni. Ennek belátása lehet az oka annak, hogy az Országos Levéltár korszakunkból származó belügyminisztériumi iratai között nem találjuk egyetlen hegyaljai mezőváros kérvényét sem, amelyben rendezett tanácsú várossá nyilvánítását kérelmezné.

A blikfangos jognyelvből kölcsönözve a szót: ez a tényállás. Ahhoz azonban, hogy a törvényi textus felszíni értelmezésénél valamelyest mélyebbre hatolhassunk a Tokaj-Hegyalját is alapvetően érintő státuszrendezés összefüggés-komplexumában, nem kerülhetjük el a mezőváros-fogalom rövid értelmezését, azaz tudnunk kell(ene), valójában mi is az a településkategória, amit 1871-ben megszüntetnek, 1886-ban pedig még a jognyelvből is kiiktatnak.

Az előadás időbeli és terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé, hogy részletes terminológiai fejtegetésekbe bocsátkozzunk, de az általunk leglényegesebbnek vélt jelentéselemeket ehelyt is fel kell emlegetni. Vállalkozásunk kockázatát növeli, hogy sem a mezőváros-fogalom, sem a többi településkategória megnyugató kifejtésére, vitákban érlelésére, funkcióik feltárására egymáshoz való viszonyuk elemzésére mindezideig még nem került sor. A mezővárosokra vonatkozó történeti irodalom jó részének jogi beállítottságát összegzi a magyar történelmi fogalomtár, amennyiben a mezővárosi fejlődés első lépcsőjeként a vásártartási jog megszerzését tekinti,[6] pedig ez a jogi aktus már csupán nyilvánvaló következménye az addig is funkcionált árueloszto szerepnek. A legtöbb támpontot ma is Erdei Ferenc idevonatkozó munkája adja.[7] Eszerint vannak bizonyos városra jellemző funkciók: pl. erőteljesebb árutermelő jelleg, piacközpont (az áruk cseréjének színtere), ellátó és felvevő szerep, közigazgatási, kulturális és egyházi központ. Ezeket a városképző és fenntartó elemeket mi is elfogadjuk azzal a kiegészítéssel, hogy ezek a funkciók nem stabilak, egy-egy város esetében súlyuk, szerepük koronként változik. Leegyszerűsítve a kérdést: 1871-ig, a mezőváros kategória hivatalos meglétéig, a mezővárosi jogállás alapvetően attól függ, hogy az illető település rendelkezik-e a falvakhoz képest valaminő városfunkcióval. A szabad királyi városokhoz képest viszont pusztán azért mezőváros, mert nem rendelkezik ehhez a stá-

tuszhoz elegendő és eléggé erőteljes városi szereppel. A mezővárosjelleg legfőbb történeti meghatározó tényezőjeként emlegetett autonómiát, kedvezőbb jogi helyzetet, a cenzuális adózás és más privilégiumok kivívását és birtoklását mi a mezővárosi lét másodlagos jegyeinek, nem pedig lényegének tekintjük.

A Tokaj-hegyaljai régió sehol nem tapasztalható sűrű mezővárosháló-zatának legfőbb kialakító és fenntartó tényezője a monokultúrás, árutermelés célzatú szőlőtermelés és borászat, egyszóval a TOKAJI. Vannak persze más funkciók is egy-egy mezővárosban (gondoljunk Tokajnak az árucserében betöltött szerepére, Patak kulturcentrum voltára, Újhelynek a közigazgatásban betöltött szerepére), de mégicsak - regionális értelemben - az alapvető városképző és -fenntartó funkció a tokaji.[8]

Felmerül a kérdés: mi a helyzet a tokajival akkor, amikor országszerte végbemegy a mezővárosi státusz felszámolása? Nos, a jelzett időben Hegyalja állapota siralmas. Nem tarthatjuk tisztünknek, hogy a régió 1870-es, 1880-as évekbeli gazdasági, társadalmi helyzetét részletekbe menően elemezzük, indokolja ezt az is, hogy korszakunk Hegyaljára vonatkozó szakirodalma egységes a régió tragikus helyzetének felismerésében és minősítésében. A filoxéravész időszakunkban dühöng, ezért teljessséggel lehetetlen is volna a múlt század utolsó harmadában derűs képet festeni vidékünkről. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a korábban kezdődött hanyatlás legmélyebb pontjának éppen korszakunkat, a múlt század utolsó harmadát tekinthetjük,[9] és nem pusztán a hegyoldalakat letaroló szőlővész miatt. Ehelyt csupán arra van módunk, hogy néhány illusztratív adattal megerősítsük a Hegyalja tragikus helyzetét ábrázoló képet és a mélypontnak egy eddigelé ki nem fejtett gazdasági makrostrukturális vonatkozását kiemeljük.

A tokaji mélypontjának közvetlen előzménye, hogy megszünik előállításának árutermelő célzata, s ezzel a tokaji elveszti városfenntartó funkcióját. "Az 1848-as szabadságharc elverését követő években csak annyit termeltek a gazdák, amennyi a család szükségletét fedezte."[10] A helyzet tovább romlását már egy a korszakunkból - de még a filoxéra pusztítását megelőző időből - való sajtóforrás, a Pesti Napló 1875. december 11-i számában szereplő rövid tudósítás citálásával bizonyítjuk. (Az adóvégrehajtások.)

Lehetetlen, hogy azon visszaélésekre fel ne hívjuk a közönség bírálatát és kormány figyelmét, miket a pénzügyi közegek Tokaj-Hegyalja vidékén az adó executió körül elkövetnek.

Nélkülöz az eljárás minden józan logicát, minden ismeretét a helyi és gazdászati viszonyoknak, különösen a szőlő és borászat gazdálkodási körülményeinek. - Ez a kiszivattyúzása a jelennek a jövő rovására.

A szegény termelő, a kit Isten azzal vert meg, hogy szőlőt termel, s abból kell családjának a mindennapi kenyeret megkeresni, még jó formán le sem szüretelt, még hordói félben vannak és már ott teremnek a harácsolók: adó-executor és társai képében, s olyan adókért, melyek összege még bizonytalan, például fellebbezés alatt álló illetékért, nem csak lefoglalják, de a kiforratlan bort elvitetik nagy költséggel Tokajba az adóhivatal udvarára. Elképzelheti, hogy az ily brutális szállítás alatt, és semmilyen kezelés mellett a finom borok elvesztik belbecsüket és minőségileg elromlanak, - az adóhivatal udvaráról az odaállított őrök a bort a hordóból kicsapolják és helyette vizet öntenek belé ; az úgy lefoglalt borok aztán a szabad ég alatt a fagynak és hónak kitéve levén, annyira elromlanak, hogy az árveréseken a 40 frtos bor, 6 vagy 8 frtával kel el, holott a hordó maga 4-5 frt volt!

Vagy ha el nem romlanak, akkor is ez áron kelnek el, mert az árverésen csak néhány ember jelenvén meg az adóhivatalnokoktól oly áron veszik meg, milyenen akarják.

A kassai pénzügyi igazgatóság mondja, hogy aránylag sehol sincs annyi restantia, mint Hegyalján.[11] Az adózási nehézségek már önmagukban is jelzik a hegyaljai települések gazdasági potenciáljának csökkenését, de a következő sorok mindennél ékesebben mutatják, hogy a bajok nagyon súlyosak; "...hogy mennyire görnyed a nyomor alatt Tokaj-Hegyalja, mutatja a sok düledező ház, a Hegyalja apróbb városaiban, melyekben a kapás nép lakik."[12]

Levéltári kutatásunk minden témánkhoz kapcsolható részadata a Hegyalja gazdasági helyzetéről alkotott vélekedésünket erősíti: Mád képviselőtestületi jegyzőkönyvének 1864 április 3-i bejegyzése[13] szerint a város 1000 Ft alkalmi kölcsönt vett fel "az insége sek közötti kiosztásra". Ez az összeg a "múlt átvétellel" együtt 2000 Ft-ot tesz ki. A következő lapokon a kiosztást taglaló kimutatást találjuk. Eszerint 134-en kaptak 10 Ft-ot, 44-en 15 Ft-ot, összesen tehát 178 fő részesült segélyben! Nem sokkal később hasonló tárgyú kimutatást találunk: "Mád város lakosai által a magas kormánytól kölcsönkapott Tavaszi vetőmag kiosztásáról." összesen 181 fő, összesen 100 pozsonyi mérő árpát, 109 pozsonyi mérő zabot, 39 pozsonyi mérő kukoricát kapott.[14]

Folytathatnánk még a filoxéra vész előtti gazdasági és társadalmi

leépülés jeleit mutató adatok további közlését más évekből és más településekről, ehelyett ismét egy újságcikket ajánlok hallgatóim figyelmébe. "Az uzsora Zemplénben... A Galliczíából folytonosan bevándorló uzsorás zsidók főfészke Magyarországon Zemplén megye, különösen a Hegyalja vidéke. Itt az uzsorás-gazdálkodást egy ft tőkésítésével kezdik cselédeken, napszámosokon, melynek egyheti kamatja tíz krajzcár. Mihelyt az ilyen uzsorás tíz ft tőkét forgathat, már havonként megelégszik egy ft kamattal; de a kötvényt, melyben 8% kamatnál nincsen több kiírva egy évre, aláírja a zsellérember nejével együtt. Ha egy ily uzsorásnak kezese akad, és valamelyik pénzintézetből kölcsönt kaphat száz ft.-on belüli összegben, váltó gazdasághoz fog, és szemérmes adósától száz ft után egy havi kamatba csak hat ft-ot követel; ily módon négy-öt év alatt oda vergődik, hogy ezrekkel spekulál és pusztít. Különösen az uzsorának ezen általános módját már kegyes keresztyének is gyakorolják, természetesen megszorult keresztyén társaikon.

Zemplénben a még fizetőképes adós emberekre véghetetlen jótétemény lenne csak az is, ha pénzintézeteink 12-15% kamattal működő vezérei a kamatot 5%-ra leszállíttatnák."[15] Még egy témánk szempontjából különösen érdekes bekezdést hadd idézzek ugyenebből az újságcikkből: "Zemplénben a sátoraljaújhelyi takarékpénztárt tartjuk első pénzintézetnek. Ez 12%-re dolgozik. És harmadfél millió évi forgalom mellett mi az eredménye? 1878. évre 60,000 ft alaptőke és 58,000 tartaléktőke után hatezer ft kamatot és osztalékot adott, tehát 6-nál kevesebbet. Ennek oka először az, hogy a kezelésre évenként tizezer ft.-nál több elfogy; másodszor, hogy a betétek után hallatlan nagy kamatot ad; ez által a meggazdagodott uzsorásoknak kedvez, akik tőkéiket az ipartól elvonják, ide beteszik, gond nélkül élvezik az uzsorás kamatot. A részvényesek aggódnak, a megszorult közönség izzad és pusztul. Többi pénzintézeteinkről sem lehet örvendetes dolgot mondani."[16]

Kíséreljük meg a cikk hátterét feltárni. Kitetszik, hogy akik uzsorakamatra kölcsönt vesznek fel, nem valami modern vállalkozást finanszíroznak az összegből, hanem az egyszerű fennmaradáshoz van szükségük a pénzre. Az uzsora hasznának élvezői a szerző szerint pusztán felélik a hasznot, korrupcióra költik, hogy gyermekeiket mentesítsék a katonai szolgálat alól. Mindenesetre ők sem hegyaljai vállalkozásokba fektetik pénzüket, és ez legalább annyira tragikus a vidék szempontjából, mint a tokajira alapozott termelő tevékenység döbbenetes hanyatlása. Nem akadt olyan, a kor színvonalán álló ipari tevékenység, amely - ha más alapot is adva - szinten tarthatta volna a régió gazdasági potenciálját, népességmegtartó képességét. Ebben az összefüggésben sokatmondó az a tény, hogy a lakosság száma 1860. után folyamatosan csökken az egész térségben. Egyedüli kivétel ez alól Szerencs, amelynek lakosszáma 1870 és 1900 között több mint 2 és félszeresére növekedett.[17] Természetesen a Hegyaljához csatlakozott város nem borának, hanem egyre gyarapodó cukorgyárának köszönhette kivételes helyzetét. De vajon miért van az, hogy a tokaji, amely századokig alapvető bázisát jelentette a régió virágzásának, a hegyaljai mezővárosok rangjának, a 19. század második felétől rohamosan elveszíti ezt a szerepét? Nem a tokaji változik meg - bár vannak adatok a hamisításról -, hanem a világ változik meg a tokaji körül. A gründolás és vasútépítési láz világa ez. A progresszív gazdaság legfőbb jellemzője a tömegtermelés. Tömegtermelés textilből, vasból, gépből, búzából és borból. Az urbanizáció a középkori városképződéshez képest egészen újnak tűnő jegyeket hordoz.[18] Ezt a jelenséget képezi le a jogalkotás az 1871. évi és 1886. évi községekről szóló törvényekkel, kiiktatva a korábbi struktúrában létjogosult mezőváros fogalmat. Csak azok a települések mondhatják ezután magukat városnak, amelyek azzal, hogy képesek a feltételül szabott bürokráciát eltartani, bizonyítják megfelelésüket az új kritériumok szerint. Az új kritériumok és új értelmezés szerint nem akad Hegyalján egyetlen város sem a közigazgatási rendezés után. A gazdaságot jellemző tömegtermelés a tokajival nem valósítható meg. A tokaji nem alkalmas tömegtermelésre, mert akkor már nem lenne tokaji.

Mit mondhatnánk zárszóul? Teljes mértékben osztom a szőlész-borász szakemberek azon vélekedését, hogy a tokaji esetében a mennyiség és a minőség fordított arányú összefüggésben áll egymással. Ha hamarabb szüretelik a szőlőt, több de gyengébb minőségű mustot szűrhetnek, az aljföldeken ugyan nagyobb a hozam, de mind cukorfok, mind íz és zamat tekintetében gyengébb borok készíthetők a "szoknyán" termelt szőlőből. Azt kívánjuk Hegyaljának, hogy elsősorban minőségcentrikus termelést folytatva legyen türelme és kitartása kivárni az időt, amikor kincsét, a tokajit valóságos értékén ítéli meg, ismeri el a piac. A napjainkban végbemenő társadalmi szakadás Magyarországon is kitermel egy olyan fogyasztói elitet, amely meg tudja fizetni és előbb-utóbb igényelni is fogja a minőséget, a tokaji egyediségét. Következetes minőségelvűséggel, a különböző értékűség korrekt feltüntetésével el kell érkeznie annak az időnek, amikor a tokaji kell és elkel, mégpedig olyan áron, hogy előállítóinak tisztességes megélhetést tud biztosítani, és újra fel tudja virágoztatni a volt mezőváro-

sokat.

JEGYZETEK

1. Corpus Juris Hungarici. Magyar törvénytár. 1869-1871. évi törvényczikkek. Budapest (Franklin-társulat), 1896. 1871. évi törvényczikkek. XVIII. t.cz. 280-294. Továbbiakban: C.J.H. 1871. XVIII. tc. 280-294. Továbbiakban: C.J.H. 1871. XVIII. tc.
2. Corpus Juris Hungarici. Magyar törvénytár. 1884-1886. évi törvényczikkek. Budapest (Franklin-társulat), 1897. 1886. évi törvényczikkek. XXII. t.cz. 405-446. Továbbiakban: C.J.H. 1886. XXII. tc.
3. C.J.H. 1871. XVIII. tc. 280.
4. C.J.H. 1886. XXII. tc. I. Fejezet. 1. §. 405.
5. C.J.H. 1886. XXII. tc. VI. Fejezet. 63. §. 421.
6. Bán Péter (szerk.): Magyar történelmi fogalomtár. I-II. Budapest, 1989. II. 37-38.
7. Erdei Ferenc: Magyar város. Budapest, 1974. A mezőváros-fogalmat Erdei a nagy, alföldi mezővárosokkal egyezteti, pedig méretbeli különbözőségükön kívül más specifikumaik is indokolnák megkülönböztetésüket. Ez az általunk vélt hiány azonban eltörpül azon érdem mellett, hogy néven nevezi, meghatározza a városi funkciókat. Sajnálatos, hogy a későbbi történeti irodalom egy része nem vesz erről tudomást.
8. Egy-egy mezővárosra vonatkozó konkrét kutatás célja lehet annak kiderítése, hogy bizonyos időszakban van-e a tokajinál jelentősebb városképző tényező valamelyik mezőváros esetében, s ha igen, mi az és miben nyilvánul meg elsődlegessége.
9. Elég bizonyság erre, hogy "Hegyalja szőlőterülete 12 000-13 000 holdról 2 100-2 400 holdra zsugorodott össze, a termelés pedig 2 000-7 000 hektoliterre csökkent." In: Pap Miklós: A tokaji. Budapest, 1985. 52.
10. Pap Miklós: ugyanott
11. X.y.: Az adóvégrehjtások. (Tokaj-Hegyalján) In: Pesti Napló, 1875. decmeber 11.
12. Ugyanott
13. Zempléni levéltár, Sátoraljaújhely. Továbbiakban: Z.Lt. $\frac{V}{24}$ "Mád városa választmányi gyűlésének Jegyzőkönyve." (1861-től) Továbbiakban: Mád képviselőtestületi jegyzőkönyve. 67.
14. Z.Lt. $\frac{V}{24}$ Mád képviselőtestületi jegyzőkönyve. 80-85.
15. x.: Az uzsora Zemplénben. In: Politikai Újdonságok. 1879. 16. sz. 189.
16. Ugyanott
17. E tárgyban az olvasó szíves figyelmébe ajánljuk Boros László kötetünkben szereplő demográfiai tanulmányát, amely konkért adataival megerősíti az általunk írtakat. (Boros László: Tokaj népességföldrajzának néhány sajátos vonása (1887-1990)
18. A 19. században végbement iparosodás és urbanizáció gazdag irodalmából Egyed Ákos "Iparosodás és városfejlődés a XIX. század második felében és a XX. század elején. A városi civilizáció elterjedése Erdélyben." című tanulmányát ameljük ki. In: Egyed Ákos: Falu, város, civilizáció. Bukarest, 1981. 270-307.

Hegyaljai jobbágynevek a XVI. században

A hegyaljai jobbágynevekkel néhány évvel ezelőtt a XVI. századi Szabolcs megyére vonatkozó dikális összeírások és dézsmajegyzékek teljességre törekvő feldolgozása során kezdtem foglalkozni. A század második felében ugyanis több szabolcsi falu tizedét a tokaji várhoz szedték, és ezek mellett néhány évben hegyaljai helységeket is oda dézsmáltak. 1872-ben Tarcalról, Zomborból és Keresztúrról a kilencedet szedték be, Vámosújfalubóll az őszi gabona kvintáját, Szerencsről a duodecimáját (azaz tizenkettedét), Bekecsről és Megyaszóról szintén kilencedet vettek. A következő évből Tarcalról ismét a kilenced jegyzék (frugum nonalium) maradt fenn, Zomborból pedig disznótizedet fizetők magyar nyelvű listáját írhattam ki. 1577-ben ismét duodecimát szedtek Szerencsen és Bekecsen, kilencedet Keresztúron és Zomborban (de itt külön is számba vették azokat, akiknek árpa, zab és tavaszi búza vetésük volt). Legvégül rendelkezésemre áll Tarcal, Zombor és Keresztúr nonájának jegyzéke 1784-ből. A továbbiakban csupán e három utolsó helység jobbágyneveit tekintem át, mivel innen tudtam legalább három évből való adatokra támaszkodni. A források természetesen rámutatnak vizsgálataim korlátozottságára is, hiszen az efféle összeírások természeténél fogva a feltárt jobbágynevek nem fedik le az érintett települések teljes névrendszerét: nem minden vetéssel rendelkező személyt köteleztek ötöd, kilenced vagy tizenketted behordására, és a helyi társadalom egyéb elemein kívül e jegyzékek nem tartalmazzák a kereszténypénzt fizető zselléreket sem, akik pedig a szabolcs megyei decimákban a jobbágyok nagy tömegét adják.

Nem kevés tanulsággal járna az összeírások gazdaságtörténeti vizsgálata, forráskritikai elemzése, hangtörténeti, helyesírási és nyelvjárástörténeti hasznosítása sem, most azonban csak a belőlük feltárulkozó jobbágynévrendszer vázlatos bemutatására vállalkozom.

A nevek óriási többsége kételemű, a családnévhez tehát keresztnév csatlakozik. Az egyeleműség gyanúja csak egy ízben merülhetne fel, 1573-ban ugyanis Mezőzomboron megemlítenek egy Kerek garto nevű személyt. Azt hiszem azonban, hogy a keresztnév ebben az esetben is megvolt, csak a decimátor tollában maradt. Nagy valószínűséggel azonosnak tekinthetjük ugyanis vele 1577-ből a kerekgjartho Gergely nevet, e helyütt a Kerékgyártó névnek csak ezeket az adatait ismerjük. - Bármennyire is szórványos, több problémát vet föl a nevek esetleges három eleműsége. Nagy biztonsággal elháríthatjuk a harmadik névelem gyanúját az 1572. évi vámosújfalusi (possessio Wamoswyfalu) őszi gabona kvintáját összeíró lista hét adatáról; az összesen 18 jobbágy között ugyanis ennyit látszólag három elemű névvel illetnek: Vallentinus Nadasdj de Sara, Ambrosius Molnar de Sara, Michael Zabo de Výhel, Vallentinus Kossa de Lýzka, Andreas Mayr de Sadan, Paulus Almasÿ de Sadan, Demetrius Basalit de Tolczwa. A prepozíciós helységnevek azonban itt nyilván valóban a személyek tényleges lakhelyét közlik velünk, vagyis az előbbi adatokban a vámosújfalusi extráneusokra, külbirtokosokra ismerhetünk. Bár nem lehetetlen, mégis inkább a kételeműség mellett voksolunk a bodrogkeresztúri Nagy-Idaÿ Miháy neve esetében (1572-ben), noha öt év múlva feltehetően az özvegyét csak Idaÿ Mihályné formában említik, nincs ugyanis vele szemben egy másik Idaÿ Mihály vagy Fekete stb. Idaÿ Mihály név. Nyilvánvalóan a családnak vagy ősének a Nagyidáról való származása fejeződik ki az 1572-i adatban.

Kétségtelenül három elemből állt néhány névegyüttes Bodrogkeresztúron. A harmadik névelem olykor keresztnév (feltehetően az apa neve), pl. Peter Pall Ferenc (1577), olykor testi tulajdonságokra utal, pl. Nagj Gergel Lukács (1584), Santha Zabo Péter (1577), máskor pedig a család, esetleg a személy származási helyéről vall, pl. Lucas Zabo de Zakmar, Petrus Zabo de Nyr. A névhasználó, névalkotó közösségnek a személyt elkülöníteni, azonosítani való szándéka igen szemléletesen megmutatkozik a két legutóbbi példa kapcsán. 1572-ben két Szabó Lukácsot írnak össze Keresztúron. Az egyikük nevét meghagyják kételeműnek (Lucas Zabo), s csak a másik kap egy további megkülönböztető tagot (Lucas Zabo de Zakmar). Szabó Péterből pedig 1577-ben ugyanitt három is van, s az azonosításukra alkalmas eljárás is hasonló az előzőhöz: az első név kételemű marad (Petrus Zabo), a második a lakóhelyre (Petrus Zabo de Nyr), a harmadik pedig a testi tulajdonságra utaló taggal bővül (Petrus Santha Zabo).

A vezetéknevek különböző típusait alaktani és jelentéstani szempontok alapján választhatjuk szét. A családnevek kialakulásának időrendje miatt is első helyen kell említenünk a keresztnévi eredetű vezetékneveket, amelyek az apáról vonódtak át a fiúra. A három helységben e csoportba 48 név tartozik. A legtöbbjük alapformájában tartalmazza a keresztnevet (pl. Bodrogkeresztúron: Benedictus Adam, Relicta Emerici Gaal, Albertus Lazar stb.; Tarcalon: Nicolaus Antal, Vrbanus Cÿrÿak, Petrus Kolos

stb.; Mezőzomborban: Michael Fabian, Petrus dÿenes, Benedictus Salomon stb.), de több példa van a becézett keresztnév vagy egyéb egyelemű név családnévi előfordulására is (pl. Bodrogkeresztúron: Andreas Bartha, Matheus Bencze (a Vincenc-ből), Emericus Dancz stb.; Tarcalon: Antonius Beke, Blasius Dancz, Casparus wÿncze; Mezőzomborban: Anthonius Bartha). Más alaktani típusba tartozik az -i képzővel alakult Balasÿ~Balassÿ né Tarcalon (Gergely; 1572 és 1584: a jelentése 'Balázsé'), továbbá ugyani és Zomborban is előfordul a György és a -fi szó összetett névformája (1572: Benedictus Görgifÿ; illetőleg: 1572, 1573, 1577: Mateus giorfÿ~ Gürgyfÿ~Georfÿ). A keresztnévi eredetű családnevek hegyaljai példái á talában megerősítik a másutt szerzett tapasztalatainkat abban, hogy ilyé családnevek inkább a kevésbé divatos keresztnevekből, ritkább bezéző vá tozataikból keletkeztek. A három helységben pl. ekkor egyetlen személyt hívtak Oszvaldnak, s bizonyára így volt ez korábban is, amikor Tarcalon vagy vidékén létrejött az Oszvald vezetéknév. Hangtörténeti mondanivaló miatt, és mert hangalakjukban átmeneti formát képviselnek, idéznem kell családnév forrásainkbeli alakjait: 1572: Lucas oswart, 1573: osuart, 1584: oswald. A két első adat mutatja az utat a mai névformához, az o> zártabbá válással és a népetimológiával alakult Uzsvár~Huzsvár~Huzsvá névhez. Ugyancsak alapos hangtörténeti elemzésre van szükség ahhoz is, hogy a zombori főczén Imre (1572: föczen, 1577: foczen) családnevében ismerjünk az eredeti Felicián keresztnévre

A származási helyre utaló családnevek alkalmasak arra, hogy következtessünk azokra az irányokra, amelyekből vidékünk lakossága feltöltődött. A három helységben 72 név sorolható ide. Ezek részben igazolják Szabó Istvánnak azt a megfigyelését, hogy a XVI. század elején a jobbág lakosság migrációja szűk körben forgott, a nevek ugyanis nagyon gyakran nem távoli helyekre utalnak mint származási helyre. Mezőzombor: Benÿej Péter (1572: Erdőbénye), Dobÿ András (1573; Sára-zsadány, Zemplén), Bo rogkeresztúr: Thokaÿ Kristóf (1584: Tokaj). Érdekes, hogy Zomborban elő fordul két Zombori nevű személy is (1572: Ladislaus Zomborÿ, 1573: Petr Zomborÿ), ők, illetőleg elődeik azonban biztosan nem e helységben kapt ezt a nevet (itt ugyanis mindenki zombori volt), azaz csak visszaköltözésről lehet szó. Feltűnően sok abaúji helységnév vált családnévvé a Hegyalján: Abaújkér (kerÿ Márton), Gönc (Gönczj Péter), Nagyida (Nagÿi Mihály) a bodrogkeresztúri nevekben, Újvár a zombori Gregorius Vÿwarÿ névben, Tarcalon pedig Bakta (Baktaÿ Bálint), Detek (Detkj Péter), Som (Somogÿ Demeter), Pány (Panÿ Jakab), Vajkóc (waÿkoczÿ György) volt a n

ró. Nem kevés esetben Borsod, Zemplén, Szabolcs és Ung megyei helységnevekből való családnevekkel találkozunk: Tarcalon: Nagy- és Kiscsécs (1573: Czeczj János, 1572, 1573: Czÿeczj~cecÿ Jakab), Edelény (1572: Ödelÿnÿ Péter, 1584: Edelenÿ Márton), Kálló (inkább a borsodi helyre gondolhatunk, mintsem a szabolcsira; 1572, 1574: Kallaÿ Mátyás, 1572: Kallaÿ Mátyóriánné. 1584: Kallaÿ Pál), Kaza (1584: Kazay Tamás), Macs (Kis- és Nagymacs, Debrecen közelében; 1572: Maczÿ Ambrus, 1584: Maczÿ György), Sára, Zemplén vm. (1573: Sarj András); Zomborban Parlag, Szabolcs vm. (1572: Parlagÿ Máté), Sámogy, Zemplén vm. (1573: Samodÿ Orbán); Keresztúron Lask, Zemplén vm. (1573: Laskaÿ Mihály, 1584: Laskaÿ György), Lazony, uo. (1584: Lazanÿ Mátyás), Mocsár, uo. (1572: Moczarÿ Ferenc), Múcsony, Borsod vm. (1584: Mochonÿ Mátyás).

Néhány családnév jóval távolabbi helyre utal, mint Tarcalon a Budaÿ (Tamás; 1572), Buraÿ (Tiszabura, Heves vm.), Beczkerekj (Becskerek, Toronmál vm.), 1584: hattwanÿ Ferenc, 1572: hatvanÿ Máté (Hatvan, Heves vm.), 1573: Mosdosi Péter (Mozdós, Somogy vm.), 1584: Zondj (Szond, Bács vm.), 1572: Taarczaÿ Péter (Tarca, Sáros vm.); Zomborban az 1577: Czaki (Csák, Fenes vm.), 1572: Madarasÿ Dénes (Madaras, Bács vm. v. a Nagy-Kunság); Keresztúron az 1572, 1577: Boczkaj~Baczykaÿ Gergely (inkább a máramarosi Kis- és Nagy-Bocskóra gondolhatunk, mintsem a zalai Bocskára), 1584: Huztÿ Lukács (Huszt, Máramaros vm.), 1577: Zakmarÿ Lukács (Szatmár vm.). A lakóhelyre utaló nevek között néhány olyan is van, amelyekben a helység neve pusztán, képzőtlen formában áll: 1577: Bihar Pál (Zombor), 1572: Zoliom Benedek (uo.), 1572: Zoliom Ferencné (Keresztúr). A lakóhely néha pontatlanul, hozzávetőlegesen jelenik meg a családnévben: a keresztúri 1584: wizÿ Gáspár víz mellékén lakhatott (vagy éppen vizet, vízen járást végzelő ember lehetett), a faluvégre mutathat Zomborban és Tarcalon a két-két Végh név (1572: weeg Tamás, 1577: wegh István; illetőleg 1572: Weeg Gergely, 1573: Veg János), de ezeknek a rövidüléssel való keletkezését sem szabad elvetnünk; e feltevésre lehetőséget ad a Zomborban feltűnő 1584: Weghazÿ Pál és 1577: wegwarÿ Mihály, valamint a tarcali 1584-beli Weghazÿ László név, amelyekben világos az utalás a korábbi kötődésre valamely végvárhoz.

Az etnikai csoporthoz, néphez való tartozás szintén erős névképző tényező volt a jobbágyság körében. A három helységből 45 vezetéknév tartozik ebbe a típusba. 15 előfordulásával leggyakoribb a Tóth (Zombor: 7; Keresztúr; 6; Tarcal: 2), amelynek itt és ekkor már biztosan 'szlovák' a jelentése. Van továbbá két Cseh, egy Német, két Oláh, egy Rácz, egy Len-

gyel és két Török nevű család. Ha Zomborra a Tóth név volt a jellemző, akkor Keresztúrra a Székely (4 név) és a Szász (3 név), Tarcalra pedig Horváth (4 név), a Kun (4 név) és a Székely (3 név) viszonylagos gyakorisága mond sokat.

A személy tulajdonságáról valló nevek között jószerivel csak a külső jegyekről származók vannak, az idetartozó 51 családnévből a 20 Nagy és a 9 Kis utal az átlagostól eltérő testmagasságra. Névképző tényező volt a haj vagy a bőr színe: Tarcalon két Fekete és 3 Veres, Keresztúron egy Veres, végül Zomboron egy-egy Fekete, Fejér és Veres nevű család élt. Nem volt szokványos jelenség a kopaszság. Ha valaki mégis elveszítette fejére szőrzetét, könnyen erre utaló nevet kaphatott, mint Zomborban Tar Mihály (1552) és Taar Péter (1577). A szokatlanul dús hajú egyén kapta a Hajas nevet, mint Tarcalon Hajas~Haias Gergely (1572, 1573, 1577), ha pedig haja nem egyenes szálú volt, hanem göndör, úgy ezt is kifejezték például a Bodor név megadásával (Keresztúr, 1572, 1577: Bwdör~Bwdor Tamás. Az e csoportba sorolható nevek közt van két olyan, amely mindhárom településen előfordul, s amely a vidék jellemző nevei közé tartozik, mégpedig a személy erős csontozatáról árulkodó Csontos és a személy szokatlanul magas testhőmérsékletére mutató Meleg. Végül balkezes volt az őse a keresztúrinak ill. a tarcali Balogh Péternek (1572, 1577).

A ténylegesen foglalkozásnévi eredetű családnevekkel kapcsolatban még ebben a korban is föltehetjük, hogy a legtöbb esetben szoros kapcsolat volt a mesterség és a név között, azaz a személy a nevében kifejezett foglalkozást űzhette. Kételyeink lehetnek viszont a Kovács és a Szabó nevek ilyen megítélésében, mert előfordulásuk már ekkor is tömeges; Keresztúron aligha működött egyszerre hat kovács (1572: Kowaacz Bálint, Kowacz János, kowaczy András, kowaczy Gáspár, 1584: kowacz Demeter, kowacz Lőrinc) és 12 szabó, Tarcalon pedig ugyanekkor 9 Kovács és ugyancsak 9 Szabó nevű személyt írnak össze. A helyi közösség ellátását szolgálta még Tarcalon a két Borbély, az egy Csikós, a két Fazekas, az egy Ihász, egy Kőmíves, 3 Mészáros, egy Sóvágó és három Szűcs, Zomborban is van egy-egy Bodnár, Borbély, Kerékgyártó, Kádár, Mészáros és Molnár nevű család, végül Bodrogkeresztúron él két Bodnár, két Borbély, egy Halász, egy Fazekas, két Kádár, egy Kerékgyártó, egy Molnos (tehát malmos, molnár), és két Szűcs. Itt bájos nevet visel 1577-ben Zathyorkeoteo Márton és kevésbé bájosat Sÿraso István.

Alkalmi vagy állandó elfoglaltságra is utalhat néhány -s képzős név, máskor pedig csak valamivel való rendelkezést, valamilyen szokást fejeznek ki. Keresztúr: Bwzas János (1584), Dÿznos János (1577), dÿznos Mátyásné (1572), hegedws János (1572), koczis Ferenc (1572), koczÿs Balazs (1577), Nÿlas Gergelyné (1572), Nÿlas István (1577), Sos Kristóf (1577), Twros János (1572), waÿas Lőrinc (1572). - Zombor: Dobos Tamásné (1572), Rakos János (1577). - Tarcal: Borÿas Mihály (1572), Boros András (1572), Boros György (1573), Borsos Mihályné (1573), Borsos Györgyné (1584), Borsos József (1584), Dios Pál (1573), Erdös Balázs (1572), Kannas Mihály (1584), kadas Tamás (1573), öt Kardos, három Kerekes, két Kocsis, végül az egy-egy Köteles, Nyilas, Szekeres zárja a sort. Különféle utakon - módokon az alkalmi foglalkozás, a tisztség, valamely méltósághoz való kötődés vagy annak a módján való viselkedés is névképző tényező volt. Itt számos altípus különíthető el, némelyik név több helyre is besorolható. Tarcal: barat Pálné, Baraath Albert, Barath György, Byro Cÿriak, Bÿro István, herceg Demeter, Kÿralÿ János, Kantor Miklós, pap Miklós; Zomborban: Kantor Miklos, Pap Antal, Kiraly Mátyás; Keresztúron: fonagj Gergelyné, fonagj György, Ispan Péter, Kanthor Dávid, Kanthor Mátyás, Pap Lőrinc, Jobagj István (ez társadalmi helyzetre is utal). Itt él egy Witez Mátyás és egy Tabor Mihály is, s mivel a régiségben a tábor szónak 'katona' volt a jelentése, ez is utalhat egykori foglalkozásra. Meglepő, hogy Keresztúron 7 személy viseli a Literatus nevet, amelyről nem biztos, hogy a Deák visszaadása lenne.

Egy-egy magyar név még további altípusok képviselője a három helységben (pl. állatnév: Byall Benedek - Keresztúr; tárgynév: Bodon Tamás - Zombor: ruházat: Köntös Lőrinc stb., Bársony Benedek - Tarcal), egyenként való elemzésükre azonban most nincs elegendő terem. A nagyon kevés idegen eredetű és bizonytalan olvasatú nevek megfejtését sem kísérlem meg, mert a legtöbb esetben csak találgatásokra kényszerülnék. Mégis mint jellegzetesség említhető meg, hogy Zomborban egy, Keresztúron pedig két jobbágy viseli a Tanda családnevet.

Legvégül a keresztnevekre vessünk néhány pillantást. Leggyakoribb a Péter 31 előfordulással, ezt a János követi 30 névben, aztán a Mihály és a Gergely jön 26, az István 21, a György és a Tamás 20-20, a Mátyás és a Pál 18-18 esetben. Aztán a sorrend a következő: András 17, Ferenc 16, Lukács 14, Miklós 14, Lőrinc 12, Balázs 11, Antal és Ambrus 10-10, Imre és Máté 9-9, Bálint és Gáspár 8-8, Demeter 7, Márton 6 és László 5 névben. Van még négy Jakab és Kristóf. Aztán kétszer fordul elő a Bertalan, Boldizsár, Cirják, Egyed, Kelemen, Menyhért, Orbán, Oremus és a Simon, végül egyszer a Dávid, Dénes, Flórián, Gál, Jónás, József, Oszvald, Sebestyén,

Szaniszló, Szerafin és a Tiborc. Ez a névgyakoriság nagyjából párhuzamos a mintegy 100 évvel korábbi Várdai-birtok neveinek sorrendjével, a XVI-XVIII. századi nagykállói nevek gyakoriságával, a XVI. század eleji Bács, Bodrog és Csongrád megyei jobbágyok névhasználatával. Ezek alapján úgy véljük, hogy a keresztnevek megválasztását a jobbágyság körében a XVI. században ugyanazon - még kikutatandó - tényezők motiválják.

CSIGE KATALIN

Adalékok a hegyaljai hivatali írásbeliséghez

Közismert tény, hogy a Mária Terézia-féle úrbérrendezés idején a közigazgatásban - a falusi bírói hatáskörű ügyintézés kivételével[1] - a német és a latin nyelvűség uralkodott. Mária Terézia viszont arra kötelezte a kérdező biztosokat, hogy a 9 kérdőpontra, anyanyelvükön vegyék ki a vallomásokat a jobbágyoktól, zsellérektől. Az írnokoknak tehát magyar nyelven kellett rögzíteniük a parasztok válaszait. Ez a felemás helyzet tetten érhető az Urbáriumokhoz kapcsolt tabellák névanyagában is.

A vizsgált 17 település közül 12 tabellájában (Kistoronya, Újhely, Vámosújfalu, Golop, Tállya, Mád, Ond, Kisfalud, Keresztúr, Zombor, Tarcal, Tokaj) latinos sorrendben, azaz a keresztnév után áll a családnév. Mindössze 5 település (Erdőbénye, Olaszi, Tolcsva, Zsadány, Liszka) tabellájában szerepelnek a nevek magyar sorrendben. A tabellák többségében csak a családnév magyar, mivel a keresztnevek laktin vagy latinos formában állnak:

Ioannes Totth (Golop); Stephanus Toth (Golop)
Steph. Pap (Tokaj); Georg Kántor (Tokaj)
Andreas (Kassai (Tarcal) ; Andr. Munkács (Kisfalud)
Michal Morvay (Tállya); Mich. Varga (Zombor)
Paulus Bodnár (Tállya); Pauli (Tarcal)
Paul Toldi (Tarcal)
Ladislaus Debreczeni (Tállya) ; Laurentius Moravecz (Tállya).

A fenti példák azt illusztrálják, hogy a keresztnevek rövidítve, illetve teljes alakban fordulnak elő kb. fele-fele arányban. Néhány, ritkábban használt keresztnevet csak teljes alakban olvashatunk:

Emericus Kovács (Újhely); Lucas Vadászi (Tállya)
Constantinus Bodnár (Tállya) ; Stanislaus (Petrik (Tállya)

A magyar sorrendben írt tabellákban a keresztnevek egy kivételtől eltekintve (Kecskeméti Istók - Zsadány) teljes alakban szerepelnek:

Pap András (Erdőbénye) ; Bodnar Istvan (Erdőbénye)
Borbély Miklós (Zsadány); Orosz Mihály (Zsadány)
Borsi Imre (Tolcsva) ; Hegedűs György (Tolcsva)
Benyiczki Matyás (Liszka)- Toth Ferencz (Liszka)
Szkkszai Paal (Olaszi)

A Tabellák tanúsága szerint időnként "megbicsaklott" az írnokok tolla, ami alatt azt értem, hogy a bemutatott névsorrend összekeveredett. A ma-

gyar sorrendben írt nevek között például ilyenek is előfordulnak:

Simon Totth (Tolcsva) ; Fran. Benko (Erdőbénye)
Gyulai Ioseph (Liszka); Maté András (Tokaj)
Dorsanszki Andreas (Erdőbénye).

A nevekhez - mindkét változatban - a névviselő életkorára és családi állapotára utaló névkiegészítők is járulnak:

Steph. Jun Kassai (Kistoronya) ; Jun Mich. Szűcs (Kistoronya);
Andr. Totth Jun (Ond)
R. Steph. Kozma (Tokaj); R. Thoma Ujfalusi (Tokaj)
Rta Andr. Szabó (Tokaj); Rlta Ioann Lendvaj (Tarcal)
If. Matoczi Istvan (Liszka); Ifiu Bodnár János (Liszka)
Iffiu Bonde István (Erdőbénye); Öreg Bonde István (Erdőbénye)

A nevek között akadnak asszonynevek is, amelyek többsége családnév + keresztnév + né képzős alakban áll.

Jóni Pálné (Erdőbénye); Gál Jánosné (Erdőbénye);
Bajusz Samuelné (Erdőbénye); Czikó Andrásné (Zsadány);
Szalánczy Pálné (Tolcsva); Onodi Istvánné (Tolcsva);
Szatmári Jánosné (Liszka); Tomori Istvánné (Olaszi).

Családnév + né képző alakban csak néhány név fordul elő, s mindegyik a tolcsvai tabellában van.

Basone, Ambrusne, Gorelne, Stanislone

A névelemek sorrendjén és alakján túl a tabellákban rögzített névanyag írástörténeti vizsgálódásra is lehetőséget ad. Az itt található családnevek a mai nyelvállapot felől megőrzött régiségnek minősülnek, és a hagyományos írásmód körébe tartoznak, ám a 18. század végi rögzítésük e folyamat egyik állomását jelenti, s egyúttal az 1832. évi helyesírási szabályzatot 50 évvel megelőző állapotokat tükrözi.

A magánhangzók jelölése

A névanyagban csak az -i magánhangzó jelölése problémás. Itt is az tapasztalható, amit Fábián Pál a következőképpen fogalmazott meg: "az i jel funkciója korszakunkra (1772-1832) ugyan már tisztázódott, mindamellett az i-t a j-vel meg az y-nal a közgyakorlatban még mindig összekeverték."[2]

A nevek belsejében már következetes az i értékben való használata.

Mich. Szilagyi (Tokaj); Ioann Miskolczi (Tokaj)

A nevek végén viszont i értékben mind a három betűt használták az írnokok:

Steph. Szalaj (Eokaj); And. Szalai (Tokaj);
Ioann Nyitray ; Georg Tokaj (Tokaj);
Kassai Andras ; Kassay Janos (Tolcsva)

A bizonytalanságot tükrözi ugyanannak a névnek a többféle írása:

Szilági István (Liszka); Szillágyi András (Liszka);
Franc Szilágyi (Tarcal)

A névalakulás folyamata érhető tetten az alábbi nevekben:

Kerekjartó Antal (Tolcsva); Kerégjartó Ianos (Tolcsva);
Ioann Kerégjártó (Zombor); Keregjartó András (Erdőbénye);
Michaél Kerekjárto (Újhely)

A többi magánhangzó jelölésében csak az időtartamot jelölő ékezetek használata következetlen. Szórványosan előfordul a magánhangzókettőzés a hosszú magánhangzó jelölésére:

Ioann Pook (Zombor); Paulus Ruszaak (Tállya);
Szikszai Paal (Olaszi); Stephanus Saárossi (Tállya)

A nevek nagy részéről hiányzik a hosszú magánhangzót jelölő ékezet:

Steph Papai (Tokaj); Georg Komaromi ~ Steph. Komáromi (Tokaj);
Iosep Benyei (Tokaj); Reti István (Erdőbénye);
Georg Dios (Tokaj); Keregjarto András (Erdőbénye);
Iffiu Hegedűs János (Erdőbénye); Kerulő Mihály (Erdőbénye)

Egy-két névben pedig a rövid magánhangzó helyén hosszú magánhangzót jelöltek az írnokok:

Kőteles István (Erdőbénye); Tőrők András (Erdőbénye);
Adam Torők (Tarcal)

A mássalhangzók jelölése

A mássalhangzókat jelölő betűk többsége már mai funkciójában használatos. Sok névben ugyanakkor még tapasztalható az átmenet, illetve a múltbeli alkalmazás nyomai, amelyek egy része a hagyományos írásmód folytán a mai napig megőrződtek.

A problematikus egyjegyű betűk

a) Az s betű

Összhangban Fábián Pál már idézett munkájában található megállapítással (i.m. 54) a neveket lejegyző írnokok is kétféle jelet használtak: a német hosszú ſ meg a latin s:

Ioan Földe ſſi (B.keresztúr); Iosephus Szilvá ſſy (Újhely)

Amint a példák is illusztrálják, csak szó belsejében fordul elő a ſ. A két jel közül a latin s a domináns.

b) A h betű

Használata a családnevekben igen meghonosodott a tiltó szó ellenére is:

"Hiba mert nits a 'Magyarnak kettős betűje h-ból tsinálva, szükségtelen is, mert el tsufitja a 'magyar hang ejtést" - idézi Fábián Pál Gáti István szavait (i.m. 54).

A vizsgált névanyagban nem következetes a h használata, mert ugyanaz a név gyakran előfordul h nélkül is.

Szó belsejében álló h.

Thamás István (Zsadány); Unghvári Andr (Tolcsva);
Ioannes Pethő (B.keresztúr); Ladis Némethy (Tokaj);
Steph Dioſzegi ~ Georg Dioſzeghj (B.keresztúr)

Szó végén álló h.

Steph. Melegh ~ Meleg (Tokaj);
Horváth István (Tolcsva) ~ Andreas Horvát (Újhely)
Balogh János (Erdőbénye) ~ Balog László (Erdőbénye)
Paulas Németh (Tállya) ~ Nemet Mihály (Zsadány)
Tóth Mihály (Erdőbénye) ~ Stephan Toth (Ond);
Ioann Toth (Tarcal, Mád) ~ Andreas Varga Tot (Újhely)

A bemutatott nevek azt is illusztrálják, hogy a h-s változat az általános a nevek írásában.

A kétjegyű betűk

A korszak egyik legvitatottabb kérdése a c meg a cs jelölési módja.

a) Jelen névanyagban, egy-két kivételtől eltekintve, egyöntetű a c-nek cz-vel való jelölése.

Czigány János (Erdőbénye); Ioann Czakó (Mád);
Georg Cziffra (Tállya); Rácz István (Erdőbénye);
Steph Daróczi (Kisfalud); Mart Czeglédi (Tokaj);
Zamuteczky György (Erdőbénye)

A családneveken kívül a keresztnév írásában is van nyoma a cz-nek:

Semsei Ferencz (Erdőbénye); Tarpai Ferencz (Erdőbénye);
Tóth Ferencz (Liszka); Vavrek Lőrincz (Liszka);
Szűcs Lőrincz (Erdőbénye)

Néhány névben a c helyén tz található:

Mathias Latzko (Tállya); Ioan Balnitz (Zombor);
Ioan Lorintz

b) A cs jelölésében párhuzamosan használták az írnokok a ts és a cs jelölést.

Takáts György (Erdőbénye) ~ Takács Sámuel (Tolcsva);
Szakats János (Liszka) ~ Szakács András (Liszka);
Mich. B. Kováts (Tarcal) ~ R. Paul Kovács (Tarcal);
And. Szűts (Tarcal) ~ Szűcs Mihályné (Liszka);
Ioann Liptsei (Tarcal); Simon Miskovits (Tállya);
Georgius Petrovits (Vámosújfalu)

A szó elején már csak a cs használatos:

Csizmadia Márton (Zsadány); Csengeri (Tállya, Tokaj stb.)

A két variáns közül a cs az általános használatú.

c) Az sz jelölésében elég gyakori még a z (a német ſz átvétele) az sz mellett:

Ioan Aſztalos (Vámosújfalu); Alex Oroſz (Golop);
Steph. Halá ſz (Vámosújfalu); Szabó János (Zsadány);
Koleszár György (Zsadány); Brezovszki Mihály (Tolcsva)

d) A zs igen kevés névben fordul elő, ám ezek is őrzik a korábbi jelöléseket:

z = zs - Muzai György (Erdőbénye)
s = zs - Ivan Sigmond (Kisfalud)
Sido István (Erdőbénye)
Zsadány András (Liszka)

e) A gy jelölésében már csak néhány névben tapasztalható a korábbi jelölés: a g i előtt = gy:

Somogi János (Tolcsva); Szilági István (Liszka);
Iacob Lengyel (Mád); Hegyes András; Nagy János (Olaszi)

A fenti jelölési ingadozásokon kívül több név írásmódja az írnokok szubjektivitását illusztrálja. Egyes névalakok írása helyesírási hibának is minősíthető. Teljesen indokolatlan például a keresztnevek végén álló mássalhangzók kettőzése:

Ioann Kristoff (Tokaj); Ioann Jakabb
Malinovszki Pall (Tolcsva); Fekete Pall (Tolcsva)
Kassai Ioseff (Erdőbénye)

Ugyanez a jelenség tapasztalható néhány családnévben is:

Pap István (Tolcsva); Steph Papp (Ond)
Sass Sebestyén (Liszka); Samuel Doboss (Tállya)
Gál Jánosné (Liszka); Gáll János (Tolcsva)
Mathias Kocsi ſſ (Tállya); Ioannes Kunn (B.keresztúr)
Steph. Vass (Mád); Michael Páll (B.keresztúr)

Név belsejében is gyakori a mássalhangzókettőzés talán téves analógia (Kassai) vagy az intervokális helyzet nyújtó hatására:

Szepesi János (Olaszi); Steph. Szepessy (Mád)
Paulas Szepessi (B.keresztúr); Andreas Szepesy (Újhely)
Valentius Vetéssi (Tállya); Stephanus Solymossi (Tállya)
Georg Aranyossi (Tállya); Ioann Földesi (B.keresztúr)
Iosephus Szilvásy (Újhely); Hegyessi György (Olaszi)
Michaélis Karabéllyos (Újhely);
Totth György (Olcsva); Totth Mihály (Tolcsva, Zombor, B.keresztúr, Tállya, Ond)

A névalakok más részének írása (talán) az írnokok nyelvjárására vezethető vissza.

A köznyelvi é helyén i áll az alábbi nevekben:

Georg Czeglidi (Mád) - Mart. Czeglédi (Tokaj)
Mich. Mirki (Tarcal) - Ioann Mérki (Tarcal)
Soltisz János (Erdőbénye); Mich. Szikely

A köznyelvi ny helyén nyelvjárási n áll:

Paul Csáni (Tarcal); Ioannes Nitray ~ Paulus Nyitray (Mád)

A köznyelvi n helyén ny található:

Georg Szebenyi (Tarcal); Sass Sebestyény (Liszka)
Onodi István (Tolcsva); Gönczi István (Tolcsva)
Konya István (Olaszi)

Egyéb nyelvjárási jelenségekre is akad egy-két példa:

Paul Toldi (Tarcal) - Georg Tódi (Tarcal)
Michael Arvaj - Stephan Arvaji (B.keresztúr)
Mich. Pálinkás - Georg Pályinkás (Kisfalud)
Lucas Diják (Ond)

A nevek írásmódjának vizsgálatát összegezve megállapítható, hogy a paraszti vallomásokat követő tabellákban szereplő névjegyzékek lejegyzőik nyelvi műveltségének hű tükrei. Jól illusztrálják az írnokok helyesírási készségét, amelyre a korabeli iskolákban tettek szert; tükrözik az ún. alacsonyabb fokú írásbeliség korabeli állapotát. Mindezek alapján talán nem túlzás azt mondani, hogy e névanyag szociolingvisztikai szempontból is jól hasznosítható, s további tanulmányozásra is alkalmas.

JEGYZETEK

1. Benkő Loránd: A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában. 272-273.
2. Fábián Pál: Az akadémiai helyesírás előzményei. Bp., 1967. 45.

IRODALOM

Benkő L.,
1960. A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában. Bp.

Fábián P.,
1967. Az akadémiai helyesírás előzményei. Bp.

Farkas V.,
é.n. Helyesírásunk hangjelölés-rendszerének története. Nyelvtudományi Értesítő, 74.

Kniezsa I.,
1959. A magyar helyesírás története. Egyetemi magyar nyelvészeti füzetek. Bp.

Ladányi E.,
1984. Középkori elemek továbbélése a XVI-XVII. századi hegyaljai oklevéladásban. In: A magyar hivatali írásbeliség fejlődése 1181-1981. Bp.

Ördög F.,
1988. A készülő XVIII. századi Zalai személynévtár családneveinek nyelvjárástörténeti hasznosításáról. A magyar nyelv rétegződése. Bp. 129-736.

A tokaji Székely család

Tokaj városa a történelem folyamán sok vihart megért, különösen 1705-ig, míg vára állt.[1] A magyar főurak és királyok váltakozásával, hadaik vonulásával cserélődtek, pusztultak és szaporodtak lakosai. Két folyó és országrészek találkozásánál, kereskedelmi utak kereszteződésében alakult népessége, melyet a vár megszünte után a borkereskedelem vonzott. Idegen ajkúak is megtelepedtek itt, mindig sok volt a "jöttment", de vonzották a szomszédos tájegységek lakóit is a királyi kiváltságok, a szabad város polgárjoga. "Mikor valahonnan jobbágy jeő be városunkban lakni, szabad az mígh akaria ez városban lakni, és szabad kimenni is, ha az helyet avagy az it valo lakást nem szereti. Az ki pedigh városunkban be jeő lakni és derékképpen jobbágyságra adjia magát, az bírónak tartozik az bíró asztalán le tenni tizenkét pénzt, és így az földes Ur dolgátul üres leszen egy esztendeigh, de az szőlők mívére tartozik egy nap mindenféle dolgában és mívében munkálkodni. Az város szükségében pedigh mindezekben eggiest kel tartani, és így az bíró az várossal egietemben tartozik minden tisztességes igieben oltalmazni és mellette fogni."[2] A jobbágy szabadsága mellett kiváltságokat kaptak kereskedők, oltalmat az iparosok, de rangot jelentett a nemességnek is itt élni. A város népességének összetételéről az irattár, az anyakönyvek pontos képet nyújtanak az 1700-as évektől.[3]

Magáénak mondhatta azonban a város a nagy mecénás főurak, a Szapolyai-, Rákóczi ház támogatását is, - 1711-ig Rákóczi birtok volt Tokaj. Az ő rebellis, magyarságért küzdő és elbukó, megtorlást hozó idejük után nyugodtabb korszak következett, a XIX. század, de a királyi kincstár kebelén belül. A Habsburgoktól 1860-ban váltotta meg magát a város.[4] S bár 1848 dicső napjai semmivé tették kiváltságos helyzetét, azért a város életében mégis talán ez volt az utolsó nagy szívdobbanás. A Székely család tanúja volt, hogy volt Tokaj Klapka főhadiszállása, a bodrogkeresztúri csatában győztes honvédek segytője. A fontos átkelőhely biztosítása érdekében felégették nemzeti színűre festett hídját, s itt védte Zöldi Antal 3-400 emberével és 2 ágyúval a hídfőállást az orosz hadsereg, 48 ezer ember és 176 ágyúval szemben.[5] 1849 augusztusában a tokaji hídmester, Krakker Mátyás volt kénytelen rendbehozni a hidet a II. orosz hadtest átvonulásához, holis hálából magát is a hídhoz állították, két puska közé, ha a híd leomlana. A családja, fiai és unokái őrizték emlékét, mint annak a vendéglátásnak az emlékét is, amelyet utána az orosz tisztek kényszerítettek ki maguknak. A volt turistaszálló épületében a család majd 100 évig nem festette ki és semmiképpen nem nyúlt hozzá ahhoz a szobához, úgy hagyták, ahogy az orosz tisztek 1849-ben kiköltöztek belőle.

Családi hagyomány őrizte Székely József városi orvos, honvédszázados emlékét is, amíg a család utolsó tokaji leszármazottja vitéz Németváry Jánosné, Nemes Jolán, Goga néni 1989-ben el nem hunyt. A tőle kapott adatok indítottak arra, hogy meg kell örökíteni a Székely család történetét, mely kicsiben magában foglalja Tokaj XIX. századi történeté is. (Utólag itt mondok neki hálás köszönetet.) (1. kép.)

Székely József 1812-ben született Tokajban, nemesi családban Székely József és Mező Erzsébet gyermekeként (2. kép.). Hogy ebben az időben milyen volt Tokaj, annak pontos leírását találjuk a Tudományos Gyűjtemény 1823. számában. "1811-ben igen híres és gazdag szürete volt Tokajnak...A tokaji boroknak esztendei termését 10.000 akóra lehet tenni, de némely bő esztendőkben, u.m. 1812-ben sokkal többre. Egyébaránt bővelkedik Tokaj gyümöltsel, szénával, marhával, leginkább gyönyörű fajtájú ökrökkel, kővel, hallal s több más adományaival is a jóltévő természetnek...Hat vásárokat tart esztendőnként, mellyek között a szüreti (26-ik Októbere) a legnépesebb, és illyenkor külső országi kereskedők is meglátogatják, azonban a többi vásárok is, leginkább az életre, és marhára nézve igen nevezetesek...Lakosai nagyobb számmal a múlt század végétől szaporodtak leginkább, mindössze 4.000 lélekre mehet a népesség...Többnyire a lakosok Magyarok, mindaszonáltal Tótok és Lengyelek is bőven találtatnak, akik a múlt század végétől fészkelnek, vagy is inkább meglakták Hegyallyát. De az Isteni szolgálatok, ha a nem Eggyesült Görögöket és Zsidókat kivesszük, mindenütt édes Magyar nyelvünkön mennek végben, a protestánsoknál pedig felváltva Némettel. Tokajban a magyar nyelv, kevés hibákat kivévén, igen tiszta, és talpra esett beszédjeken a szőlő mívelőknek akármelly borzas szemöldökű nyelvbúvár is bámulhat. Vagynak számosan jó Mesterembe-rek a városban, Szabók, Magyar és Német Csizmadiák, lábtyűsök, kerékgyártók, kötél és gombverők, asztalosok, szitások, fazekasok és halászok, két esztergályos, két arany-míves, két orvosi Patika, megkívánhatók orvosi személyekkel és szerekkel, egynehány Kovács-mester, egy kompaktor, egyszer s mind Könyv-árus is t.i. Nemzetes Gombos Mihály Uram, a ki fáradhatatlan munkásságával több 30 esztendeje hogy nemzeti nyelven szól-

ló Kalendáriommal, oskolai és mindenféle imádságos Könyvekkel nagy hasznára van a Hegyallyai lakosoknak, és oskolákbeli ifjuságnak.

Vagyon Tokajban Cs.Kir. Pósta-státzió, Só és Vám-hivatalok a Lottéria...Kő-házak vannak többnyire a városban, sőt kis-Tokajban is, egy részint - vagynak számosan két emeletűek, főként a városban."[6]

Tokajt a fenti városias jegyek kissé kiemelték környezetéből, és úgy gondolom rangot jelenthetett itt városi orvosnak is lenni. Azért, mert az egészségügy nem volt elhanyagolt helyzetben, 80 évvel a pestisjárvány után, láttuk az 1910-es években két patikája is volt "megkívánható orvosi személyekkel és szerekkel". Az 1814-es Canonikca Visitacio pedig számbaveszi a katólikus ispotályt, ami orvosi és szociális szempontból jelentős létesítmény az öregek, szegények részére. "Van egy Ispotály, mely a jámbor hívek adományaiból épült, 345 F 27 Kr. tőkéje van. Néhai Gedeon Márton tokaji plébános hagyatékából van egy szőlője a "Konya" nevezetű dűlőben. Jelenleg 4 szegény lakik az Ispotályban...A Tisza partján fekszik, három szobája van, konyhával ellátva. Szilárd anyagokból épült. Az ispotályban élő szegények ellátását a hívek adományaiból, alamizsnából biztosítják szombatonként."[7] A többi vallásfelekezetnek is volt külön-külön szegényháza, s e szociális intézmények ellenőrzése egészségügyi szempontból a városi orvosra tartozhatott ugyancsak. Székely József az 1840-es években került Tokajban erre a posztra.

Szüleinek három gyermekéről tudunk; elsőszülött Székely József volt, majd 1814-ben született öccse, Károly, aki azonban csecsemőként meghalhatott, mert a következő gyerek 1816-ban ismét Károly nevet kapta a keresztségben.[8] A felvilágosult református földbirtokos az anyakönyvi megjegyzések szerint: " városunkban lakó nagyságos Székely József" Budapesten taníttathatta ki az orvosi mesterségre elsőszülött fiát, ugyanis Székely József, az orvos Pestről nősült. 1837. szeptember 24-én a Belvárosi Plébánián volt az esküvője Melly Alojziával (3 kép.), katolikus szertartás szerint. A gyermekeik katolikusok lettek. Nem lehetett könnyű az eddigi református ág katolikussá változtatása, - erre valószínűleg felesége családi háttere kényszeríthette. A családi hagyomány szerint Melly Alojzia szülei, Mellÿ János és Kmetty Terézia, apai ágon habán családból származtak, akik Svájcból, ismert módon, éppen a vallási üldöztetés miatt menekültek Magyarországra, s később válhattak inkább katolikussá. A Székely szülők liberalizmusára vall, hogy nem neheztelhettek fiukra, mert a pesti esküvő után a fiatalok hamarosan Tokajba költözhettek, - gyermekeik már mind itt vannak anyakönyvezve.

1839. november 5-én született meg első gyermekük, Székely Hermina, Alojzia. Második nevét édesanyja után kapta, az elsőt viszont keresztanyja nevéről, aki - úgy tűnik ebből - fontos és megbecsült személy lehetett a családban: Patai Hermina. Talán a báró Patay családból? Hermina Kozma János kir. sótárnok feleségeként élte le Bokajban az életét. Itt halt meg gyermektelenül, sírja is itt áll.

Hamarosan megszületett az első fiú is, Székely Alajos, 1841. október 24-én. A római kat. anyakönyvben apja neve után az áll, mint minden gyerekünknek, hogy nemes, és hogy orvos, vagy sebész. Alajos keresztapja a katolikus káplán, Derakassy Ferenc volt, ami arra vall, hogy a család tekintélyes és jó katolikus is lett egyben. Székely Józsefnek és Melly Alojziának összesen hat gyermeke született, ebből öt maradt életben. Következő gyermekük Székely Kálmán ugyanis meghalt másféléves korában agygyulladásban. Azután következett Székely Károly, aki 1845. szeptember 25-én született. ő még nagy szerepet fog játszani Tokaj fejlődésében, utcát is neveztek el róla Tokajban, amit 1947-ig hívtak így, ma Csokonai utca.

A gyermekek jó neveltetése, későbbi sikeres életük azt mutatja, hogy harmonikus, jó családi légkörben nőttek fel. Székely József a biztos családi háttér megteremtése melett jó szakember is lehetett, egyik fiából, Alajosból is orvost nevelt, emellett majd ötven évig maga is praktizált Tokajban - ismerjük receptjeit még 1892-ből is, mikor már 80 éves volt (4. kép.). Orvosi tekintélye tette, vagy emberi mivolta, de törődött a város közügyeivel is, a jeles magánélet mellett neves közéleti ember is volt.

1848 előtt a nagy reformeszmék foglalkoztatták a közéletet, például a Tisza és a Bodrog szabályozása, és ezzel összefüggésben Széchenyi gőzhajózási programja. Tokajban is nagy lelkesedés fogadta Széchenyit, amikor 1846. július 23-án kikötött gőzhajójával. A sajtó is lelkesen számolt be Széchenyi István gróf tiszai első útjáról a Pannónia gőzösön, mikoris Bercelig feljutván bizonyította, hogy a Tisza hajózható.[9] A Bodrog szabályozásával is foglalkoztak, ami természetesen mélyen érintette Tokaj helyzetét, jelenthette volna békés időkben gazdasági fellendülését. Széchenyi 1849 októberében újabb látogatást irányzott elő Tokajban is.

Szóltunk már róla, hogy 1840 eseményei megrázták Tokajt - pl. eltűntek, eltüntették a városi tanács jegyzőkönyveit is jórészt. Dokumentumok, levéltárak alig, a család emlékezete őrizte meg pl. Székely József részvételét is a szabadságharcban. Toboroztak Tokajban önkénteseket, s ő mint orvos, tábori orvosnak állt. Sírján ma is az a felirat áll: Székely Jó-

zsef honvédszázados, s március 15-én az ő sírját koszorúzzuk a Tokaji temetőben (5. kép.). Aktív részvételét a szabadságharcban, magyar, hazafias érzéseit kufsteini rabság követte. Valószínű azonban, hogy nagyobb bűnőket nem tudtak egy orvosnak felróni, és viszonylag hamar szabadulhatott. Ismét Tokajban találjuk, családjánál, mert 1851. június 1-jén lányuk született, Székely André (Adrien), majd a hatodik gyermek Székely Mária 1854. július 28-án. André később Dragorits Kálmánné lett, Mária pedig egy tokaji ügyvéd, Timkó Miklós Felesége volt 7 évig, férje haláláig. Azután Pestre ment férjhez, és 1896. január 17-én mint Nagyszőllősi Törscök Gyuláné halt meg. Szülei temették 41 éves korában.

Mint a fiuk közül Alajost, aki 1892-ben halt meg. Székely Alajos Zemplén vármegye TB főorvosa, járási orvos volt. Tokaji sírjába temették azután édesapját és anyját, Székely Józsefet és Melly Alojziát is 1898-ban és 1901-ben.

1849-ben másik orvost szerződtetett a város, a tanácsülési jegyzőkönyvek között találjuk kérelmét[10] Bereg megyéből Baksy Károlyt. Székely József számára a szabadságharc bukása és a kufsteini börtön azonban itthon nem okozott erkölcsi halált, addigi tekintélye túlsegíthette a közélet buktatóin. Lehet, hogy pályája kényszerkitérőjén, de általános tehetségéből fakadóan 1852-ből ismerünk rajzait amit konok szabadságharcoshoz illően, ezekben az időkben is a dicső múlt megmentése érdekében készített. Az 1980-as évekig a tokaji városháza falait díszítette három ceruzarajza, onnan került a Tokaji Múzeumba. Kettő ebből régi metszetről készítve a tokaji várat ábrázolja (6. kép.), a harmadik felirata: "A S.Pataki Collégium könyvtárában található rézmetszet után németből magyarosította 1852 dik évben Székely József."

Székely Józsefnek a hazafias felbuzdulásból adódó rajzain kívül azonban ismerünk festményeit is. A Tokaji Múzeum birtokában van a szegedi ág ajándékaként egy romantikus, tengeri vihart ábrázoló festménye (80 x 120 cm), valamint szintén a családtól vásárolt meg 1962-ben a múzeum egy tájképet, mai elképzelhető, hogy Tokajt ábrázolja. A sötét tónusokban tartott romantikus olajképek hangulatát itt a felkelő nap sugárkoszorúja enyhíti, ami a híd és a torkolat fölött megjelenik (7. kép.). A család tudott egy nagyméretű olajfestményéről is, amit az újhelyi zárdában tanuló lánya révén festett a sátoraljaújhelyi egyháznak. A képet sajnos nem ismerjük, vagy megsemmisült, vagy lappang. Oltárkép volt? A hátsó feliratozásból tudhatnánk csak meg. Mert általában nem szignálta képeit. A tengeri vihart ábrázoló festményén is csak hátul találunk ajánlást: "Emlékül B. Mariskának Székely József." Végül nevezetes képe a család miskolci ágának tulajdonában lévő, amelynek hátsó felirata: "1869. évi tokaji Természettudományi társulat fiumei vándorgyűlésének velencei kirándulása. A tokaji társaság személyei a Velence hajó fedélzetén: Bergler Gyula préfost, tokaji r.k. plébános, Székely József tokaji városi orvos, Szabó Károly városi főjegyző, Nagy Miklós g.kat. utazási ügynök, Kócs Károly Újhelyi lakos. Festette 1870 Székely József restaurálta Horváth Zoltán, 1964." A magyar felségjel alatt a viharos tengeren lévő, billenő hajó fedélzetén, súlyos esőfelhők fenyegetése alatt találjuk a felsorolt merész magyarokat, akik valóságos utazást tettek 1869-ben. A küldöttség tagja volt Székely József is, de kis csapatuk valódi célja a száműzetésben lévő Kossuth Lajos meglátogatása volt. Erről szól rejtve a kép, arról a nagy élményről, amit ez egy 1848-as honvédnak jelenthetett. A találkozás merész volt, bár titkos, csak egy darab piros szalag őrizte sokáig Kossuth érintését a családban hagyományozódva. Székely József tehát őrizte egykori eszméit, amik kerülőúton, festményein jelenhettek csak meg nyíltan - ill. áttételesen, s talán mindebből fakadóan sötét színekkel, romantikus stílusban.

Közben azonban rehabilitálták Tokajban, folytatta tovább orvosi gyakszisát. Mellette fiai maradtak, Alajos is orvos lett, Károly pedig ügyvéd. Mindhárman aktív részesei lettek Tokaj közéletének. 1879-ben, a megalakult tokaji önkéntes Tűzoltó Egyletben például Székely Károly 1883-ban főparancsnok lett, Alajos pedig egyleti orvos. Sok nagy tűzvész érte Tokajt, többször majdnem teljes pusztulással végződve, úgyhogy az egylet tulajdonképpen hazafias buzgalommal teli vállalkozása volt a tokaji férfiaknak. Részt vett benne önkéntesen mindenki, aki nemcsak tehette, a felvétel, a tagság megtiszteltetésnek számított. A Székelyeket azonban minden megmozdulásnál majdcsak ott találjuk. Székely Károly ügyvéd, és ott találjuk az első tokaji pénzintézet élén, a Tokajhegyaljai Takarékpénztárban. Mosolygó írja: "A legnagyobb kegyelettel és elismeréssel emlékezem meg néhai Riez Sámuel és néhai Székely Károly igazgatókról, akik mindenkor megrázkódtatás nélkül vezették ki az intézetet a több ízben megismétlődött katasztrófális pénzügyi helyzetből."[11] Szakmálától távolabb is ott találjuk tevékenykedni: "A mai iskolának az alapját 1874-ben vetették meg. Alapvetők: Székely Károly volt városi ügyész, Benedek Pál, volt Tiszaszabályozó Társulati főmérnök s Tokaj község megértő hatósága voltak...Megkülönböztetett hálával kell megemlékeznünk Székely Károly

volt tokaji ügyvéd, városi ügyész hervadhatatlan érdemeiről, ki 1874-től 1924-ig egy egész emberöltőn át elnöke volt a godnokságnak, szervezője, továbbfejlesztője az előbbi községi, majd állami iskolának, kinek érdemeit a község elismerte, amikor 1913-ben a szegénysorsú tanulók jutalmazására 500 koronás Székely-féle alapítványt helyezett el."[12] A kistokaji iskoláról van szó - az utca is itt volt hajdan róla elnevezve. De részt vettek később a polgári iskola alapításában, az új templom megépítésében. Székely József tagja volt a tokaj-hegyaljai kerületi iparos-egyesület vá lasztmányának. Tagjai voltak a város képviselő-testületének is, s a polgári iskola első igazgatója, Gyubek Ferenc így emlékszik vissza szerepükre az iskola alapításában: "Gyűjtő íveket bocsátottak ki...a gyűjtés azonban nemcsokára abbamaradt, mert a képviselő-testület 1901. évi közgyűlésén a tanügy kiváló barátja, a minden szépért és jóért lelkesülő Székely Károly ügyvéd, városi ügyész és a Tokaji Takarékpénztár igazgatója indítványára nagy lelkesedéssel elhatározta, hogy a felállítandó polgári fiú- és leányiskola felállításának eszméjét magáévá teszi s a közelebbi módozatok és tervek előkészítésére 7 tagú bizottságot küld ki a maga kebeléből. A bizottság tagjai: Székely Károly ügyvéd,..."[13] A jótékonysági bálokon, gyűjtéseken az iratokban gyakran előfordul Székely Károly feleségének, Farkas Jolánnak a neve is (8. kép.). Férje oldalán ő is megtett mindent, hogy Tokaj asszonyai is részt vállaljanak a fejlődés elősegítésében. Gyászjelentésén olvashatjuk érdemei hivatalos elismeréseit: a koronás arany érdemkereszt, az Auguszta aranyérem és a Vöröskereszt hadiékítményes ezüst díszérmének tulajdonosa volt.[14] Az igazi érdemei azonban családja, férje és négy gyermeke voltak, akikkel a Takaréképénztár, ma Műv. Ház udvari épületében laktak. A négy gyerekből kettő élete végéig Tokajban maradt, ez az ág volt az, akik még hosszú időn keresztül meghatározták Tokaj szellemi életét. Székely Jolán itt ment férjhez dr. Nemes Andor járásbírósági elnökhöz, kiknek gyermeke Goga néni és Nemes Andor, tokaji szolgabíró voltak. Szintén szolgabíró volt Tokajban Székely Károly egyik fia, az agglegény József (Pepi). A család tulajdonában van az az ezüst cigarettadoboz, melyet Nemes Andor kapott munkatársaitól. Fedelén gravírozva ez áll: "1899. II.3.-1924.II.3. Nemes Andor tokaji kir. járásbírósági elnök munkában, becsületben, szeretetben eltöltött 25 éves bírói és tokaji működésének emlékére" (9. kép.).

Székely József is, 1848-as múltja ellenére a városból állami kitüntetést kapott, amit a milléneumra eszközöltek ki számára, érdemeinek elismeréseként. A halál Tokajban érte 1898. november 30-án, a halotti anyakönyv tanúsága szerint "agyszélhüdés". Felesége, gyermekei, unokái vették körül (akiket sokukat itt Tokajban házasított ki), úgy mint az előző évben, amikoris saját 60 éves házassági évfordulójukat ünnepélte a család. Megmaradt tokaji barátjának, idős Bajusz Józsefnek erre az alkalomra írt köszöntő verse, életük összefoglalása:

Hatvan évig élni
Boldog házasságban
Ez aztán valami
A mai világban!

Arany lakodalom!
Sőt több már tíz évvel!
Aranyat, gyémántot
Túlhalad fényével!

Erkölcsi fényt értek,
Amely átragyogja
Ezt a házasságot,
Amelynek a múltja

Sok öröm, boldogság,
Üröммel keverve!...
Vegyítve küld az ég
A magyar emberre.

Kevés öröm mellett
Nagy megpróbáltatást.
De hol van ilyen pár?
Mutassatok csak mást!

Akik hatvan évig
Jó egyetértésben
Élnek mi közöttünk
Ily közkedveltségben,

Akik ennyi derék
Gyermeket neveltek
A magyar hazának
És le nem szereltek.

Az élet útjain...
- Bár látták a vihart,
Amely majd elsepré
Tokajnál a magyart!

A harcz küzdelmeit
E város átélte...
S midőn más gyengébbek
Élet jelenléte

Elveszett, - e bajtárs
- Kedves jó nejével,
A legnagyobb vészben
Kész volt a segéllyel.

A vérző gonvédet
- Mit szemeim láttak -
Székely mentette meg
A magyar hazának.

Régen múlt időkre,
Szomorú napokra
Önkéntelen tértem
Ily gondolatokra...

De ha van értelme
Illy hosszú életnek?
Szebb persze nem lehet
Egy magyar embernek,

Mint amit veszélybe
Jutott Hazájának
Védő fián nyújtott
Isten oltárának!

Mert: "Istennek szolgált
Minden magyar honvéd
Midőn hazájának
Áldozta életét!"

A szabadság harczost
Isten - védelmezi,
Kik ellene törnek
Azokat - megveri!

Kedves jóbarátom!
Doktor Székely József!
Ne und meg szavamat,
E verses beszédet.

Röviden bevégzem
Egy olyan eszmével,
Amely ma a nőket
Érdekli - ezrével.

Legyél meggyőződve,
Ha a magyar Haza
Az ő hőseinek
Rendjelet alkothatna,

Olyat, mint a Király
- Nagy nevű nejének
Emlékére rendelt
Az asszony népségnek,

Tagjai lennétek
A kitüntetésnek
Mit Hazánk nyújtana
A honfi hűségnek!

A közelismerés
Pótol egy keresztet,
És Isten oltalma
Minden földi rendet.

Éljetek még soká
Ki-ki meddig akar -
Éljétek meg mikor
"Boldog lesz a magyar"

Boldog és független
A szabad hazában!
Tartson meg az Isten
Erőss oltalmában!

A Székely család leszármazási adatai

Székely Ferenc, ref.
felesége: Varga Zsuzsanna, ref.
Tokaji lakosok
gyermekeik: születtek Tokajban
1779. jan. 8. József, ref.
1781. jún. 5. József, ref.
1783. dec. 24. András, ref.

Mező Mihály, ref.
felesége: Kováts Zsuzsanna, ref.
Tokaji lakosok
gyermekeik: születtek Tokajban
József, ref. 1786. szept. 26.
Erzsébet, ref. 1788. nov. 7.
Dániel, ref. 1794. máj. 12.
Borbála, ref. 1796. máj. 3.

házasságuk: Tokaj, 1811. febr. 5.
gyermekeik:

Székely József, ref.
orvos, festőművész
sz.:1812.febr.1.Tokaj
+:1898.nov.30.Tokaj

Székely Károly, ref.
sz.: 1814. jan. 13.
Tokaj

Székely Károly, ref.
sz.: 1816. dec. 27.
Tokaj

felesége: Melly Alojzia, rk. ——— szülei: Melly János
Kmetty Terézia
sz.: 1813. nov. 12. Pest, Terézváros
+: 1901. máj. 21. Tokaj
házasságuk: 1837. szept. 24. Pest, Belvárosi Plébánia
gyermekeik:
1. Székely Hermina, Alojzia, rk.
sz.: 1839. nov. 5. Tokaj
+: 1911. dec. 4. Tokaj
férje: Kozma János, kir.sótárnok, Tokaj
gyermektelenek

2. Székely Alajos, Ferenc, rk.
Zemplén vm. tb főorvosa
járási orvos
sz.: 1841. okt. 24. Tokaj
+: 1891. Tokaj
felesége: (Benyó) Nagy Mária
gyermekeik:

Liptai György, rk. intéző
Vitkovszky Zsuzsanna, rk.
Bekella Demeter g. keleti
Vértessy Franciska, rk.
Liptai Máté, Eduárd
földbirtokos
sz.: 1820. nov. 12.
Bekella Irén, rk.
sz.: 1838
Bekella Béla
sz.: 1836

Székely Margit, ref. férje: ——— Liptay Ede, Lajos, rk.
sz.: 1874. jún. 12. Tokaj
+: Nyíregyháza
sz.: 1870. júl. 20. Nagyfalu
+: 1922 Nyíregyháza
házasságkötés: 1895. máj. 18. Tokaj, ref.
gyermekeik:
Liptai György, István, rk.
ügyvéd, bíró, postafőtanácsos
sz.: 1902. febr. 3. Nyíregyháza
+: 1976. Szeged
felesége: Szendrei Valéria, később Huszka Lászlóné
Liptai Irén
sz.:
+:
Liptai Margit, Erdélyi Istvánné
sz.: 1896. aug. 3. Tokaj
+:

Székely Ella, Molnár Gyuláné

Székely Lajos, Károly, rk.
bíró, pestvidéki törvényszéki elnök
sz.: 1872. júl 21. Tokaj
+:
felesége: Berger Olga
gyermekük: Székely Olga, Dénes Józsefné
majd Kubinyi Bertalanné

3. Székely Kálmán, László, rk.
sz.: 1844. jan. 14. Tokaj
+: 1845. nov. 4. Tokaj

4. Székely Károly, rk.
ügyvéd, Zemplén vm. törv. hatósági bizottsági tag
Tokaj-Hegyaljai Takarékpénztár igazgatója,
tokaji tűzoltóparancsnok
sz.: 1845. szept. 25. Tokaj
+: 1925. júl. 24. Tokaj
házasságkötés: 1875. Sátoraljaújhely
felesége:
Farkas Jolán ——— testvérei: Farkas Dezső
sz.: 1857 Farkas Mária, Meczner Gyuláné
+: 1920. ápr. 14. Tokaj
gyermekeik:
- Székely Farkas, rk.
ügyvéd, törv. bíró
sz: 1875. Tokaj
+: 1930. aug. 19. Nyíregyháza
házasságkötés: Kunszentmártonban
felesége: Doba Ilona
gyermekeik:
Székely Kata, sz.: 1914. Tokaj
+: 1928. Tokaj
Székely Ilona, dr. Karsa Tiborné ——— gyermekei: Karsa Lehel
ill. dr. Stollmár Lászlóné Karsa Botond
Karsa Ákos

- Székely Jolán, rk.
sz.: 1878. szept. 6. Tokaj
+: 1959. aug. 17. Tokaj
házasságkötés Tokajban
férj: Dr. Nemes Andor
járásbírósági elnök, bíró
sz.:
+: 1936. Tokaj
gyermekeik:
Nemes Jolán (Goga), rk. Nemes István, rk. katonatiszt
sz.: 1904. dec. 22. Tokaj sz.: 1912. Tokaj
+: 1989. máj. 17. Tokaj +: 1945. Dunántúl
férj: Németváry János, Tokaj házasság: Kolozsváron
gyermektelenek feleség: Szentkirályi Sára

Nemes Andor, rk. szolgabíró
sz.: 1908. Tokaj
+: 1971. Tokaj
házasság: -
- Székely József, rk. szolgabíró
sz.: Tokaj
+: 1913 Tokaj
házasság: -
- Székely Károly, rk. honvéd őrnagy
sz.: Kassa
+: Encs (?)
házasság:
Hidegh Márta
gyermekeik:
ifj. Székely Károly, ügyvéd
sz.: 1916. Kassa
+:
Székely János
sz.: 1921. Kassa
+: Encs (?)
házasság: Koscsó Margit
sz.: 1922. Encs
+:
gyermekeik:
Székely Éva, Dudás Bertalanné
sz.: 1942. Fügöd gyermekeik: Éva, sz.: 1971
László, sz.: 1975
Miskolc
Székely Márta, Domján Ferecné
sz.: 1949. Fügöd
Miskolc gyermekeik: Ferenc, sz.: 1970
Beáta, sz.: 1972

Székely János
sz.: 1952. Szikszó
Encs
feleség: Barna Ilona gyermekeik: János, sz.:

5. Székely Andreana, Katalin (André) rk.

sz.: 1851. jún. 1. Tokaj

+:

férj: Dragorits Kálmán

gyermekeik:

Kálmán

Jenő

József, Kálmán, Victor

sz.: 1874. márc. 22. Tokaj
Kistokaj, 37.

Irén

Mária

Lujza

Anna

Jolán

6. Székely Mária, rk.

sz.: 1854. júl. 28. Tokaj

+: 1896. jan. 17. Kispest

I. házasság: 1874. szept. 18. Tokaj

férj: Timkó Miklós ügyvéd, rk. ——— gyermekük: Timkó Margit, rk.

sz.: 1841. febr. 14.

+: 1881. dec. 10. Tokaj

sz.: 1879. márc. 14.

+: 1915. dec. 21. Budapest

házasság: 1896. szept. 7. Tokaj

férj: Törseök Ödön, szobrász

sz.: 1871. jan. 28. Legenye

+: 1929. okt. 28. Eperjes

Gyermekük: Törseök Margit

sz.:1898.jún.21.Kispest

+:1990.máj.15. Bp.

férj: Molnár István (1892-1930)

gyerekek:

1922 - István, ügyvéd Bp.

1926 - Margit, orvos, Bp.

II. házasság:

férj: Nagyszöllősi Törseök Gyula ——— I. felesége:
jegyző, szolgabíró

Sarudi Emma, ev.

sz.: 1844.júl.12.Abaújszántó
+: 1911.nov.20. Kispest

sz.: 1847.aug.4. Magyarvisnyó
+: 1885.jan.16. Tokaj

gyermekek:

Törseök Endre, szobrász
Törseök Károly - Hilda, Károly
Törseök Jolán, apáca

gyermekek:

Törseök Margit, Kovács Béláné
Törseök Ödön (1871-1929)
Törseök Gyula

1. Pap Miklós: A tokaji. Budapest, 1985.
2. Tokaj város törvénykönyve, 1610.
3. A reformátusoknál 1714-től (vegyes)
4. Borovszky Samu: Zemplén vármegye története (Magyarország vármegyei és városai), Budapest, 1896.
5. Mosolygó József: Tokaj (Magyar városok monográfiája), Budapest, 1930.
6. Spech Lajos: Tisza-Tokaj városának leírása. Tudományos Gyűjtemény, IV. Pest, 1823. 1-32.
7. Canonica visitáció, Tokaj, 1814.
8. Hiányosak az anyakönvi bejegyzések
9. Széchenyi I. gr. tiszai első útja a Pannónia gőzösön Szegedtől Tokajig. Honderű, Buda, 1846. 93-95.
10. Zempléni levéltár, Tokaj, 141. Sátoraljaújhely
11. Mosolygó József: Tokaj, Budapest, 1930.
12. U.o.
13. A tokaji Állami Polgári Fiú-iskola I. Értesítője. Tokaj, 1904. 8.
14. A családi dokumentumok a Tokaji Múzeum történeti adattárába kerültek dr. Molnár József, Huszka Lászlóné és Dudásné, Székely Éva adományainak köszönhetően

1. kép.

Az utolsó tokaji Székely leszármazott, Nemes Jolán, Goga néni a lakásában 1988-ban

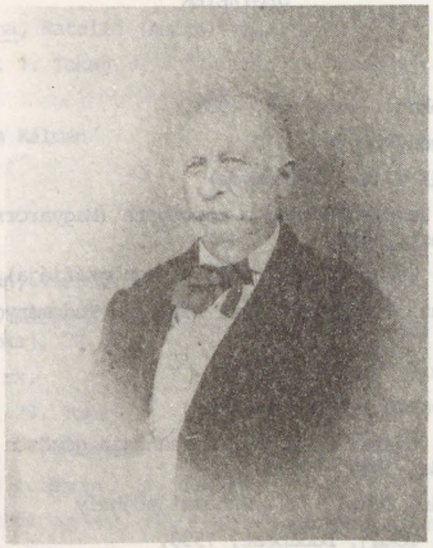

1. kép.

Székely József tokaji városi orvos, 1848-as honvédszázados

2. kép.

Székely József felesége, Melly Alojzia

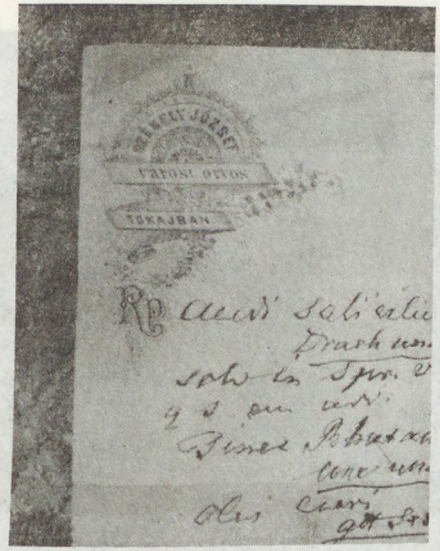

4. kép.

Székely József receptje 1892-ből

5. kép.

Székely József sírja a tokaji temetőben

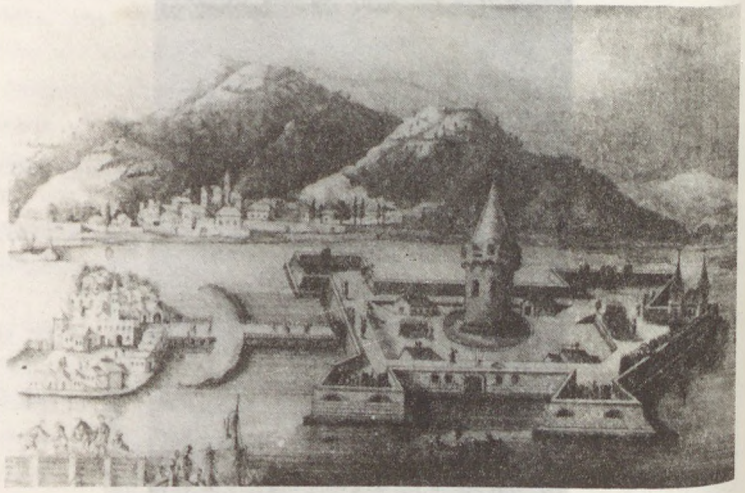

6. kép.

Székely József rajza egy tokaji vármetszetről

7. kép.

Székely József festménye, a családi hagyomány szerint Tokajról

8. kép.

Székely Károly ügyvéd és felesége Farkas Jolán

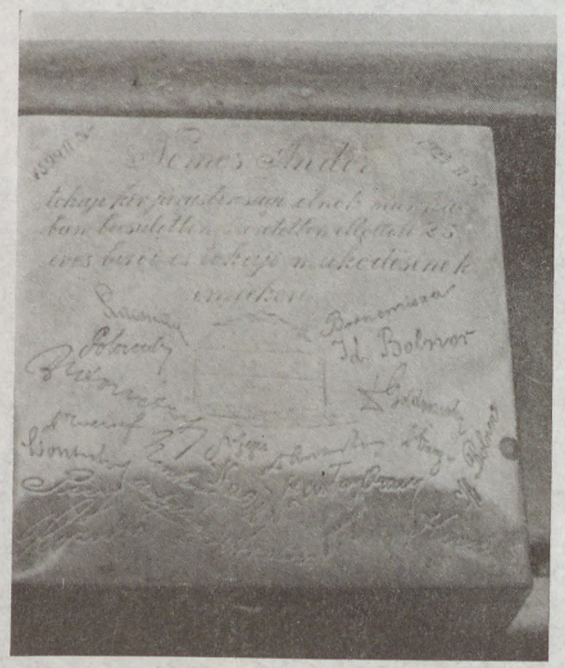

9. kép.

Ezüst cigarettadoboz

Fedelén tokaji járásbírósági vonatkozásokkal

(a család tulajdona)

TARTALOM

Előszó 5

Boros László: Tokaj népességföldrajzának néhány sajátos vonása (1787-1990) 7

Németh Gábor: A szokásjog szerepe a hegyaljai mezővárosok életében a 17-18. században 28

Takács Péter: Tokaj város rendtartása 1610-ből 35

Bencsik János: A tokaji kisnemesség a XVIII. században 42

Udvari István: Tokaj-hegyaljai mezővárosok és falvak. Molnár András: Tekintetes nemes, nemzetes Zemplén vármegye leírása c. munkájában 59

Pók Judit: Hegyaljai hétköznapok a körrendeletek és dobolási könyvek alapján 78

Szalipszki Péter: Tokaj-Hegyalja mezővárosainak állapota a mezővárosi jogállás felszámolásakor 84

Mező András: Hegyaljai jobbágynevek a XVI. században 92

Csige Katalin: Adalékok a hegyaljai hivatali írásbeliséghez 99

Makoldi Sándorné: A tokaji Székely család 106